UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE-PSIHOLOGIE

ION CAUC

BEATRICE MANU DANIELA PÂRLEA LAURA GORAN

METODOLOGIA CERCETĂRII SOCIOLOGICE

– METODE ŞI TEHNICI DE CERCETARE –

Ediţia a II-a

EDITURA FUNDAŢIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
Bucureşti, 2004

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Metodologia cercetării sociologice: metode şi tehnici de cercetare. Ediție a II-a / Ion Cauc, Beatrice Manu, Daniela Pârlea, Laura Goran. – Bucureşti, Editura Fundației *România de Mâine*, 2004

132 p.; 20,5 cm

Bibliogr.

ISBN 973-725-135-0

I. Cauc, Ion
II. Manu, Beatrice
III. Pârlea, Daniela
IV. Goran, Laura

303
316

Redactor: Octavian CHEȚAN
Tehnoredactor: Marcela OLARU
Coperta: Stan BARON

Bun de tipar: 8.11.2004; Coli tipar: 8,25
Format: 16/61×86

Splaiul Independenței, Nr. 313, Bucureşti, S. 6, O. P. 83
Tel./Fax.: 410 43 80; www.spiruharet.ro
e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro

CUPRINS

I. METODOLOGIA CERCETĂRII ŞTIINȚIFICE. CUNOAŞTEREA ŞTIINȚIFICĂ A REALITĂȚII SOCIALE

1. Conținutul conceptului de metodologie

Sociologia studiază organismul social ca întreg, ca totalitate. În procesul devenirii sale, ca ştiință autonomă, sociologia încorporează în structura sa un ansamblu de modalități specifice prin care sociologul se raportează la natura faptelor sociale atunci când îşi propune să pătrundă în universul specific al acestora.

Metodologia cercetării sociologice se defineşte ca fiind *totalitatea demersurilor teoretice, tehnice şi epistemologice pe care le întreprinde cercetătorul faptelor sociale* (sociolog sau psiholog) *pentru a putea cunoaşte geneza, evoluția şi dispoziția acestui gen de fapte.* Etimologic, metodologia desemnează „ştiința metodelor"; sensul pe care îl atribuim metodologiei în acest context este acela de a cuprinde *ansamblul demersurilor teoretice, metodico-tehnice şi epistemologice pe care le întreprinde un cercetător în vederea cunoaşterii ştiințifice a unor fapte, fenomeme sau procese sociale.*

Definiția prezentată subliniază faptul că în conținutul conceptului „metodologia cercetării sociologice" regăsim trei niveluri diferite de ordonare a demersurilor pe care le presupune actul cunoaşterii ştiințifice a faptelor sociale: nivelul teoretic, nivelul tehnic şi nivelul epistemologic.

Demersurile de *natură teoretică* pe care le întreprinde cercetătorul pentru a desfăşura o cercetare concretă a unui anumit domeniu al vieții sociale sunt multiple. El trebuie să-şi clarifice cu exactitate nivelul la care a ajuns cunoaşterea sociologică a domeniului pe care îl cercetează; să facă o analiză critică a aparatului conceptual în care este reflectată realitatea socială devenită obiect al cercetării ştiințifice; să formuleze cu claritate ipoteze generale şi ipoteze de lucru în care sunt, de altfel, surprinse raporturile de cauzalitate dintre componentele structurale ale realului social cercetat şi alți factori economici, politici, morali intrinseci acestui real sau exteriori acestuia.

La *nivelul teoretic* avem în vedere funcţia cognitivă pe care o îndeplineşte teoria sociologică. În orice cercetare concretă sociologul porneşte de la un sistem de concepte care au intrat deja în patrimoniul ştiinţei sociologice. Sociologul nu-şi propune să redefinească conceptele cu care operează decât în măsura în care analizele proprii îl duc la concluzia că nici una dintre definiţiile existente în literatura de specialitate nu exprimă corect sau complet realitatea pe care respectivul concept o desemnează. În această privinţă este semnificativă disputa din jurul conţinutului conceptului de „fapt social" care a început la sfârşitul secolului trecut şi nu s-a încheiat nici în zilele noastre. Acesta este însă un caz aparte; în general, există numeroase concepte, ipoteze, teze, principii şi legităţi (componente ale teoriei) care au relativ aceeaşi semnificaţie pentru numeroşi sociologi.

Teoria sociologică orientează cercetătorul în actul cunoaşterii, dar acesta nu se poate limita, în toate cazurile, numai la teorie. Viaţa socială presupune existenţa unor stări caracterizate prin stabilitate, repetabilitate şi rezistenţă în timp. Socialul are însă, spre deosebire de toate celelalte forme de manifestare a lumii reale, o accentuată tendinţă de schimbare. Tocmai de aceea cercetarea concretă, de teren, asupra modelelor reale de construire şi dezvoltare a organismelor sociale este una din principalele surse de îmbogăţire a teoriei sociologice.

Nivelul tehnic al metodologiei constă în utilizarea de către cercetător a unui ansamblu de metode, tehnici, instrumente cu ajutorul cărora devine posibilă dezvăluirea a ceea ce este esenţial, stabil în universul faptelor sociale concrete în care se desfăşoară viaţa individului şi a grupurilor umane. Etimologic, „metoda" provine din cuvântul grecesc *methodos*, care semnifică *mijloc, cale, mod de expunere.* Metoda presupune un întreg sistem de reguli şi principii care trebuie respectate pentru a realiza cunoaşterea riguroasă a obiectului cercetat.

Pe măsură ce s-a dezvoltat ca ştiinţă autonomă, sociologia şi-a creat şi metode adecvate studierii faptelor sociale. Emile Durkheim este primul sociolog care abordează problematica metodologiei sociologice, în lucrarea sa *Regulile metodei sociologice.* Sociologul francez foloseşte noţiunea de metodă în sensul în care astăzi specialiştii utilizează conceptul de metodologie. El insistă asupra tuturor demersurilor necesare actului cunoaşterii de la rigoarea definirii faptului social şi până la observarea directă a comportamentului uman sau ordonarea meticuloasă a informaţiilor din documentele statistice.

În prima jumătate a secolului XX se constituie şi se experimentează deja toate metodele şi tehnicile utilizate astăzi în cercetarea sociologică. Vorbim astfel de un ansamblu de metode; pentru cercetarea ştiinţifică a realităţii sociale se utilizează metode cum ar fi: ancheta sociologică, metoda sociometrică, analiza conţinutului documentelor sociale, metoda experimentală.

Dacă o metodă sau alta, o tehnică sau un procedeu oarecare ne permite să atingem anumite obiective pe parcursul unei investigaţii sociologice, metodologia sociologică ghidează întregul act al cunoaşterii de la delimitarea obiectului de studiu până la reconstituirea în plan teoretic a realităţii sociale cercetate. Această afirmaţie conduce la ideea că, într-o cercetare concretă, se folosesc de regulă, concomitent, mai multe metode pentru a depăşi limitele cognitive ale fiecăreia şi pentru a evidenţia faptele sociale aşa cum sunt ele în realitate şi nu cum am dori noi - prin prisma propriei subiectivităţi – să fie.

Nivelul epistemologic reprezintă specificul actului cunoaşterii fenomenelor şi proceselor sociale. Din punct de vedere epistemologic nu sunt prea numeroase demersurile pe care le întreprinde cercetătorul vieţii sociale, dar este suficient să facem precizarea că niciodată nu vom realiza o cunoaştere riguroasă dacă nu vom avea în permanenţă în vedere natura specifică a actului cognitiv în sociologie. În această ştiinţă nu numai că cele mai importante surse de informaţii sunt oamenii, dar înseşi faptele sociale sunt moduri de a fi şi de a face ale acestora. Tocmai de aceea un autentic cercetător ştiinţific al vieţii sociale va putea fi numai acela care va avea capacitatea de a distinge ceea ce sunt şi fac oamenii în mod real de ceea ce spun sau ar dori ei să fie şi să facă. În măsura în care sociologul stăpâneşte bine teoria sociologică, metodele de cercetare proprii sociologiei, tehnicile şi procedeele de aplicare a fiecărei metode, în aceeaşi măsură se asigură rigoarea explicaţiei ştiinţifice a faptelor sociale în urma cercetărilor concrete, de teren. Prin sintagma „cunoaştere şi explicare ştiinţifică a realităţii sociale” dorim să marcăm deosebirea dintre acest tip de cunoaştere şi cunoaşterea comună (spontană, cotidiană).

2. **Cunoaşterea sociologică a realităţii sociale. Repere epistemologice**

Naşterea sociologiei ca ştiinţă a adus cu sine o serie de întrebări şi probleme cu privire la utilizarea simţului comun în interpretarea fenomenelor sociale, precum şi cu privire la necesitatea desprinderii de acesta şi orientarea către cunoaşterea ştiinţifică a vieţii sociale.

C. Wright Milis identifică, în binecunoscuta sa lucrare *Imaginația sociologică*, o serie de probleme pe care le-au abordat sociologii de-a lungul timpului (legate de structura socială, schimbarea socială sau raportul individ-societate), pentru a stabili apoi obiectul sociologiei, ca fiind studiul influențelor reciproce dintre om şi societate, dintre biografie şi istorie.

Astfel, scopul cercetării din domeniul ştiințelor sociale este de a explica aceste relații dintre indivizi şi societate, precum şi evoluțiile, schimbările sau conflictele sociale.

A. **Cunoaşterea comună–caracteristici**

În viața de zi cu zi oamenii observă, analizează, evaluează mediul social în care trăiesc, dau explicații şi formulează predicții asupra unor evenimente, fenomene şi procese sociale. Oamenii trăiesc şi muncesc laolaltă, interacționează unii cu alții, dobândind astfel o serie de cunoştințe privitoare la aceste lucruri şi conturându-se o concepție, mai mult sau mai puțin clară, despre anumite fenomene ale socialului.

Prin experiența de zi cu zi ajungem, la un moment dat, ca fiecare dintre noi să fie un fel de „specialist" în probleme sociale. Funcționează aici ceea ce se numeşte cunoaşterea la nivelul conştiinței comune, al simțului comun, al bunului simț (sau cunoaşterea spontană, cotidiană).

Indiferent de denumirea utilizată, trebuie reținut faptul că simțul comun reprezintă o conştientizare a realului, este rezultatul contactului fiecărui om cu realitatea înconjurătoare, în virtutea capacității acestuia de a o reflecta, dar într-un mod subiectiv.

Cunoaşterea comună se referă la acele credințe, cunoştințe, explicații, interpretări etc. obținute în mod spontan, fără o cercetare sistematică, fără utilizarea unor metode ştiințifice, ci în baza activităților practice nemijlocite, contextelor obişnuite (familie, cerc de prieteni, loc de muncă etc.) şi prin intermediul mijloacelor naturale (simțurile, limbajul natural, gândirea obişnuită etc.).

Dacă ar fi să concertăm **caracteristicile** cunoaşterii comune, ele ar putea fi exprimate astfel:

a) Realitatea socială este direct accesibilă oamenilor obişnuiți, cunoaşterea ei nu necesită utilizarea unor instrumente speciale; fenomenele, caracteristicile, procesele etc. pot fi observate direct.

b) Realitatea socială umană este foarte familiară oamenilor, datorită faptului că fiecare individ este membru al unui grup (familie, grup de muncă,

organizaţie etc.), trăieşte în mijlocul celorlalţi şi împărtăşeşte cu ei valori, credinţe, gânduri comune.

c) Mecanismele, strategiile, metodele pe care oamenii le utilizează pentru a obţine informaţii sunt diverse: ei îmbină observaţiile proprii cu cele ale altor oameni, pun întrebări, se documentează din diferite surse (de exemplu mass–media) şi, astfel, ei ajung să emită idei, să formuleze ipoteze, să generalizeze, să facă predicţii, să pună în legătură anumite cauze cu unele efecte etc.

După cum spunea Petru Iluţ în *Abordarea calitativă a socioumanului* (1997), oamenii, „actorul cotidian [...] caută permanent aplicarea legii minimului efort de gândire, a celui mai scurt drum mental în vederea atingerii obiectivului propus".

d) În general, multe din teoriile ştiinţifice din cadrul disciplinelor socioumane îşi au corespondentul în cunoaşterea comună. Diferenţele constau mai mult în limbaj şi modalitate de expresie. Ca exemplu, formularea, atât de des auzită în limbajul comun, „cine se aseamănă se adună" are în domeniul relaţiilor interpersonale ca şi corespondent, teoria care poartă numele de „atracţie prin asemănare" după cum o altă teorie, specifică aceluiaşi domeniu, respectiv „atracţia prin complementaritate", în limbajul comun este exprimată prin formularea „contrariile se atrag".

În concluzie, cunoaşterea comună utilizează un limbaj natural, mai puţin standardizat şi riguros, un limbaj viu, care reuşeşte să surprindă de cele mai multe ori diversitatea şi bogăţia realităţii sociale.

e) Cunoaşterea comună este puternic stratificată, ea mergând de la simple idei, constatări, prejudecăţi, până la observaţii profunde, la explicaţii şi raţionamente de valoare.

Septimiu Chelea (1978) distingea două forme esenţiale ale simţului comun; este vorba de „simţul comun de prima mână" –cunoştinţe provenite din experienţa directă de viaţă - şi „simţul comun de mâna a doua" – cunoştinţe aprofundate prin lecturarea unor texte din diferite domenii: juridic, psihologic, sociologic etc. Spre exemplificare putem oferi cazul unui preot dintr-o comunitate rurală care poate fi un adevărat cunoscător al relaţiilor ce se stabilesc între membrii comunităţii, al comportamentelor şi mentalităţilor lor.

B. **Caracterul iluzoriu al cunoaşterii comune**

În domeniul socioumanului, raportul dintre cunoaşterea comună şi cea ştiinţifică prezintă unele particularităţi, în sensul că nu există o delimitare foarte clară între ele, zona lor de intersecţie fiind destul de largă. Ca urmare,

putem vorbi, atât de existența unei continuități între cele două tipuri de cunoaştere, cât şi de diferențe, deosebiri, care le particularizează pe fiecare.

Recunoaşterea aspectelor pozitive ale cunoaşterii comune impune şi evidențierea limitelor acesteia, deloc neglijabile, în scopul depăşirii acestui tip de cunoaştere şi trecerea la un altul, la superior, cunoaşterea ştiințifică.

Printre neajunsurile şi **limitele cunoaşterii comune** putem enunța:

a) Această cunoaştere este puternic marcată de subiectivitatea agentului cunoaşterii, de spiritul său de observație, de capacitatea sa de analiză şi sinteză, de mentalitatea, pregătirea profesională etc. Astfel, în virtutea acestora, oamenii ajung să filtreze informațiile, să le rețină doar pe cele care concordă cu propriile păreri şi să le respingă pe cele disonante, informații care diferă de ideile proprii.

b) Cunoaşterea comună are un caracter individual, personal; chiar dacă ideile obținute la acest nivel ar fi corecte şi pertinente, ele întotdeauna vor fi particulare, rezultatul unui context. Ele nu vor putea fi generalizate şi nu vor putea fi transferate la întreaga realitate socială. Deşi cunoaşterea comună are un caracter enciclopedic, ea este limitată doar la experiența personală a individului şi doar preia opinii colective sau „explicații”.

c) De asemenea, simțul comun este spontan, nu are o finalitate explicită, cum vom vedea că este cazul cunoaşterii ştiințifice.

d) Cunoaşterea comună are un caracter superficial, deseori înregistrând doar legături aparente şi întâmplătoare între anumite aspecte ale vieții sociale.

e) Reprezentărilor ce țin de simțul comun le lipseşte precizia, exactitatea; ele sunt formulate în termeni vagi, nu pe bază de măsurare şi /sau numărare. De exemplu, simțul comun formulează propoziții de genul: „majoritatea oamenilor cred că...”, în timp ce cunoaşterea ştiințifică operează cu expresii de genul: „70% din tineri consideră că...”.

Limitele cunoaşterii comune fiind enunțate, trebuie să remarcăm şi faptul că un mare sociolog român, Henri H. Stahl (1974), arăta că la nivelul acesteia acționează o serie de factori, care îi conferă un caracter iluzoriu. Este vorba de „**enculturație**” - transmiterea culturii de la o generație la alta - care, prin elementul său de bază, limba, influențează modul de a gândi şi a judeca al oamenilor, şi „**socializarea**” – procesul prin care se formează personalitatea individului, în acord cu normele şi valorile impuse de societatea în care trăiesc; cunoaşterea comună este, deci, influențată de zestrea culturală primită prin socializare.

Din prezentarea tuturor acestor lucruri, rezultă în mod clar necesitatea depăşirii, a rupturii de cunoaşterea spontană şi trecerea la cunoaşterea ştiinţifică, lucru evidenţiat, dealtfel, şi de către întemeietorul şcolii sociologice franceze, Emile Durkheim, în *Regulile metodei sociologice*.

C. **Cunoaşterea ştiinţifică – caracteristici**

Spre deosebire de simţul comun, **cunoaşterea ştiinţifică** reprezintă cunoaşterea realizată de oameni cu o pregătire teoretică specială şi care utilizează instrumente adecvate de investigare a realităţii sociale; prin acest tip de cunoaştere se urmăreşte determinarea naturii fenomenelor şi formularea unor explicaţii de valoare adecvate.

Dacă am vorbit despre **caracteristicile cunoaşterii** spontane şi despre caracterul ei iluzoriu, se cuvine a le evidenţia şi pe cele ale cunoaşterii ştiinţifice.

Astfel:

a) La nivelul acestui tip de cunoaştere, deşi subiectivitatea nu este exclusă în totalitate, ea are pondere mai mică şi, mai mult decât atât, există posibilitatea de a o controla, într-o oarecare măsură, prin utilizarea unor metode specifice şi respectarea unor reguli de investigare.

b) Are un caracter impersonal, în sensul că aceeaşi realitate poate fi studiată de către mai mulţi cercetători, pornind de la aceleaşi ipoteze, utilizând aceleaşi instrumente, iar rezultatele la care se ajunge sunt apropiate.

c) Cunoaşterea ştiinţifică are un caracter organizat şi sistematizat.

d) De asemenea, vizează punerea în evidenţă a unor legături profunde între diferite aspecte ale vieţii sociale, vizează accesul la esenţa, la necesar la logic.

e) Cunoaşterea ştiinţifică porneşte de la un set de ipoteze, cu rol de ghidare a investigaţiei şi a efortului de cunoaştere, utilizează o serie de metode şi tehnici specifice, este orientată din punct de vedere metodologic şi are o anumită finalitate (ştiinţifică).

f) În plus faţă de aceste caracteristici, constatările la nivelul acestui tip de cunoaştere, se bazează pe măsurare şi /sau numărare.

Aşa cum între activitatea practică a oamenilor şi activitatea de cunoaştere există o strânsă legătură, aşa cum simţul comun a fost depăşit în decursul timpului de cunoaşterea ştiinţifică, tot aşa, cunoaşterea societăţii a cunoscut acelaşi proces, de depăşire a cunoştinţelor la nivelul simţului comun de către cunoaşterea teoretică, din ce în ce mai complexă, prin apariţia şi dezvoltarea ştiinţelor socioumane (sociologia, psihologia, antropologia etc.).

D. **Dublete conceptuale ale realității socioumane**

Disciplinele socioumane au dezvoltat numeroase teorii şi metode pentru cunoaşterea şi înțelegerea fenomenelor, proceselor, faptelor care compun viața socială. Această realitate socioumană este descrisă printr-o serie de „**binoame conceptuale**”, după cum precizează Petru Iluț (1997, pag. 24), dublete pe care le vom evidenția în continuare.

Un prim exemplu îl constituie binomul **obiectiv – subiectiv**, binom ce relevă, poate cel mai bine, dualitatea realității sociale. Aceasta din urmă este un sistem alcătuit din diverse forțe şi structuri existente în afara voinței şi conştiinței individului, deci care sunt „obiective”, dar şi din elemente care depind de individ, factori pe care acesta îi poate controla, deci „subiectivi”.

„Agenții umani, în calitate de indivizi, grupuri, popoare şi culturi construiesc mereu, prin interacțiune, atât realitatea subiectivă, cât şi pe cea obiectivă” (P. Iluț, 1997, pag.25).

Un alt binom ce reflectă natura duală a realității socioumane este binomul **teoretic – empiric**.

Când spunem „teoretic” ne referim la toate ideile, explicațiile, teoriile, interpretările, ipotezele elaborate asupra realității. Paul Lazarsfeld evidențiază (după Traian Rotariu, Petru Iluț,1997, pag.20) „rolul activității teoretice în cercetarea sociologică:

• stabilirea de scheme clasificatorii precise;

• formularea de concepte complexe care orientează observatorul spre fapte interesante;

• formularea de probleme de cercetare având o mare importanță din punctul de vedere al societății;

• formularea de idei generale asupra manierei în care se produc schimbările actuale sau a felului în care pot fi provocate;

• previziuni fondate pe descoperiri empirice încă neverificate (ipoteze);

• punerea în relație a faptelor empirice cu altele, ipotetice sau deja verificate(interpretarea)”.

Spre deosebire de „teoretic”, prin „empiric” se înțelege studierea concretă a realității sociale, prin utilizarea unor metode şi tehnici specifice (observația, ancheta, experimentul etc.) cu ajutorul cărora cercetătorii obțin date, informații şi cunosc astfel, realitatea. Robert King Merton (1972) sistematizează, astfel, funcțiile cercetării empirice în dezvoltarea teoriei:

• inițierea teoriei, prin descoperirea de fapt neaşteptate;

• orientarea teoriei, prin evidențierea de noi direcții şi preocupări teoretice;

• reformularea teoriei, prin elaborarea de noi scheme explicative ale unor fenomene şi procese sociale;

• clarificarea conceptelor utilizate în teorie.

În cadrul disciplinelor socioumane, orice demers științific are atât o bază teoretică, cât şi una practică, cei mai mulți specialişti recunoscând valabilitatea şi necesitatea principiului unității dintre cele două dimensiuni, precum şi determinarea lor reciprocă.

Cantitativ – calitativ este un alt cuplu conceptual utilizat mult, în special în sociologie, concepte care au prilegiat numeroase dezbateri cu la privire înțelesul lor. Totuşi, majoritatea teoreticienilor şi metodologilor, este de părere Petru Iluț (1997, pag.40), au căzut de acord asupra următorului lucru: conceptele pot fi analizate comparativ din perspectiva a două planuri – cel epistemologic şi cel metodologic.

Din punct de vedere epistemologic, modelul cantitativist presupune existența unei realități obiective, a unor structuri exterioare indivizilor, apelând la descrieri şi explicații ale acestora, în timp ce modelul calitativist pune accentul pe subiectivitatea umană, pe motivațiile şi aşteptările indivizilor, pe înțelegerea (comprehensiunea) realității sociale.

Din punct de vedere metodologic, mai exact din punct de vedere al metodelor şi strategiilor folosite, putem spune că modelul cantitativist se bazează pe metode şi tehnici structurate (anchetă pe bază de chestionar, experimentul etc.), iar modelul calitativist utilizează metode şi tehnici nestructurate (interviu de grup, studiul de caz, observația participativă etc.).

În afara acestor dublete conceptuale de mare importanță în sociologie, mai putem aminti şi pe cel **marco - micro***,* care are în vedere complexitatea universului sociouman şi desemnează mai mult un mod specific de analiză.

„Macro” se referă la unități sociale de volum mare, analiza „macro” desemnând, de fapt, analiză la nivel global, considerarea în mare a sistemului social, a fenomenelor şi proceselor ce îl compun, iar „micro” desemnează unitățile sociale (grupuri) mici, analiza „micro” reprezentând analiza elementelor, a entităților ce compun unitățile sociale complexe.

Iată, aşadar, că universul sociouman are o natură duală, iar cunoaşterea lui nu este posibilă fără înțelegerea acestor concepte care îl definesc.

E. **Rodul paradigmelor în cercetarea științifică**

Societatea umană este guvernată de o serie de configurații, de legități şi regularități pe care teoriile științifice trebuie să le explice. De aceea, metoda cea mai bună pentru a descifra şi a surprinde statutul unei discipline constă în „identificarea principalelor paradigme pe care aceasta le utilizează" (Raymond Boudon, 1990,pag.202).

Termenul de **paradigmă** poate fi definit în multe moduri, dar cel mai frecvent el este utilizat în sensul de model, de „pattern".

Pentru Thomas S. Kuhn (după S. Chelcea, 1998) paradigmele sunt „exemple împărtăşite în comun" de către o comunitate științifică şi care „pot îndeplini funcții de cunoaştere atribuite în mod obişnuit regulilor împărtăşite în comun", totalitatea realizărilor dintr-un anumit domeniu acceptate de o comunitate științifică şi care oferă un model pentru problemele ridicate de cercetare, în timp ce pentru Robert King Merton (1990, pag. 202-203) termenul de „paradigmă" desemnează „limbajul în care sunt formulate teoriile" sau„subansambluri importante ale teoriilor emise în cadrul unei discipline", un set de propoziții, concepte, metode şi instrumente de investigație cu caracter normativ şi care au rolul de a ghida cercetarea într-un anumit domeniu.

Indiferent de definiția pe care o utilizăm, rolul pe care îl ocupă paradigmele în cercetarea științifică, în general, şi în cea sociologică, în special, este incontestabil.

Pornind de la o analiză a teoriilor sociologice, Raymond Boudon identifică în *Efecte perverse şi ordine socială* (1977) două mari familii de paradigme: este vorba de paradigmele „interacționiste" şi de cele „deterministe".

În cazul **paradigmelor interacționiste** actele actorilor sociali sunt „acțiuni orientate către un scop" - adică sunt acte intenționale, explicate prin finalitățile pe care acei actori le urmăresc, în contextul interacțiunii dintre aceştia, indiferent de condițiile de la care se porneşte.

Dacă vorbim însă de **paradigme deterministe**, actelor actorilor sunt tratate ca fiind „comportamente", iar acestea din urmă sunt înțelese numai plecând de la elementele anterioare acestuia, de la condițiile care îl determină şi îl fac posibil.

Autorul oferă, spre exemplificare, două relatări diferite cu privire la accidentele de circulație:

„1. Cei doi automobilişti angajaţi faţă în faţă, pe banda centrală a unei şosele cu trei benzi, şi-au lansat apeluri de faruri repetate. Şocul frontal n-a putut fi evitat (ziarele).

2. Domnul X, un industriaş important care părea ameţit când a părăsit restaurantul, după un dineu de afaceri a intrat cu automobilul într-un copac(ziarele)".

Dacă analizăm cele două relatări, putem observa că accidentul este prezent, în prima situaţie, ca fiind consecinţa faptului că nici unul din cei doi automobilişti nu a cedat în faţa celuilalt, fiecare încercând să iasă câştigător din jocul în care au intrat. Nu aflăm nimic despre ocupaţia lor, despre locul din care vin etc., elemente care apar în cel de-al doilea caz. Aici, accidentul este explicat prin existenţa unor împrejurări, cauze, care l-au făcut posibil. Astfel, şoferul era un om de afaceri, deci era normal să participe la un dineu de afaceri; se ştie că în asemenea ocazii se consumă băuturi alcoolice şi era de aşteptat ca el să fie în stare de ebrietate. În concluzie, accidentul are o explicaţie logică, el fiind datorat stărilor care l-au precedat.

Cele două exemple sunt total diferite, dar ele permit evidenţierea distincţiei fundamentale între teoriile sociologice, între paradigmele interacţioniste şi cele deterministe:

În sociologie sunt utilizate atât paradigmele interacţioniste, cât şi cele deterministe, fenomenele şi procesele sociale fiind studiate din ambele perspective, în funcţie de natura şi structura acestor procese, de contextul cercetării, de evoluţia sociologiei etc.; faptele, fenomenele sociale, comportamentele, pot fi explicate atât în interacţiune cu alte fenomene şi procese sociale, ca rezultat al compunerii unei mulţimi de acţiuni (urmărindu-se doar rezultatul final), cât şi plecând de la anumite condiţii şi cauze preexistente, ca rezultat al unor comportamente cauzate de existenţa unor elemente anterioare lor şi care determină efectele de rigoare.

Fiecare model elaborat a contribuit într-o anumită măsură la dezvoltarea ştiinţei, o paradigmă neputând fi considerată „adevărată sau falsă, realistă sau irealistă". Ea nu poate fi decât „mai mult sau mai puţin adaptată fenomenului pe care dorim să-l analizăm" (R. Boudon, 1990,pag.263).

BIBLIOGRAFIE

BOUDON, Raymond, *Texte sociologice alese*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990.

BOUDON, Raymond, *Efecte perverse şi ordine socială,*1977.

CHELCEA, Septimiu, *Chestionarul în investigația sociologică*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975.

DABU, Romulus, IELICI, Brigitte, *Sociologia industrială*, Editura de Vest, Timişoara, 1995.

DURKHEIM, Emile, *Regulile metodei sociologice*, Editura Cultura Națională, Bucureşti,1924.

GRAWITZ, Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Paris, 1972.

ILUȚ, Petru, *Abordarea calitativă a socioumanului*, Editura Polirom, Iaşi, 1997.

MĂRGINEAN, Ioan, *Proiectarea cercetării sociologice*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.

MERTON, Robert King, *Influența cercetării empirice asupra teoriei ,* în *Cunoaşterea faptului social*, seria *Teorie şi metodă în ştiințele sociale*, vol. 8, Editura Politică, Bucureşti,1972.

MILLS, C. Wright, *Imaginația sociologică*, Editura Politică, Bucureşti, 1975.

ROTARIU, Traian, ILUȚ, Petru, *Ancheta sociologică şi sondajul de opinie*, Editura Polirom, Iaşi, 1997.

STAHL, Henri Henri, *Tehnica monografiei sociologice*, 1934.

STAHL, Henri Henri, *Teoria şi practica investigațiilor sociale*, vol. 1, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti,1974.

II. **ETAPELE CERCETĂRII SOCIOLOGICE**

Fundamentarea ştiinţifică a deciziilor în conducerea organizaţiilor economice şi instituţiilor sociale solicită studii complexe în scopul determinării gradului de dezvoltare a caracteristicilor proceselor sociale, a influenţei diferiţilor factori asupra mişcării întregului organism social, a climatului psihosocial în care se realizează acţiunea umană desfăşurată de grupuri şi colectivităţi. Aceste studii se realizează fie de către laboratoarele de cercetare ale instituţiilor şi organizaţiilor economice, fie de către instituţii specializate în cercetarea ştiinţifică a proceselor psihosociale.

În cel de-al doilea caz, cercetarea se realizează în baza unui contract, care, pe lângă clauzele specifice acestor documente presupune o permanentă cooperare între cercetători şi conducerea organizaţiilor (Director, Consiliu de Administraţie etc.). Cooperarea instituţionalizată între cele două părţi are drept consecinţă nu numai creşterea rentabilităţii în realizarea obiectivelor propuse, ci şi substanţializarea însăşi a conţinutului activităţii de cercetare. Organizarea şi conducerea colectivităţii umane presupun asigurarea unităţii de acţiune, în condiţiile existenţei unei mari varietăţi de relaţii (economice, juridice, culturale, morale), de interese (individuale, colective, generale), de motivaţii, de opinii etc. În acest context, luarea oricărei decizii trebuie să fie precedată de cunoaşterea tuturor aspectelor pe care le îmbracă fiecare dintre elementele componente ale organizaţiilor şi instituţiilor sociale. Cercetătorii cunosc, de regulă, mai bine condiţiile de funcţionalitate ale modelelor teoretice şi raporturile logice (şi legice) dintre elementele de structură ale acestora. La rândul lor, managerii cunosc mult mai bine factorii stimulatori şi elementele disfuncţionale ale modelelor de organizare existente.

În acest caz, dialogul dintre cele două părţi interesate permite să fie reţinut întregul câmp de atribute semnificativ pentru analiza teoretică şi, în acelaşi timp, cu o bogată substanţă din punct de vedere al practicii sociale.

Cercetarea ştiinţifică fiind ea însăşi un tip specific de acţiune umană trebuie concepută şi desfăşurată în baza unui program riguros elaborat, în cadrul căruia se disting mai multe etape, fiecare din acestea presupunând un ansamblu de demersuri metodologice specifice. În literatura de specialitate există mai multe modalităţi de a clasifica etapele unei cercetări psiho-sociologice; importantă este, însă, respectarea cu rigoare a logicii generale de desfăşurare a cercetării ştiinţifice, astfel încât să nu se omită nici unul din demersurile care ar putea să afecteze calitatea analizei întreprinse. Propunem următoarea schemă de desfăşurare a activităţii de cercetare:

- Stabilirea problemei sociale (obiectul analizei);
- Analiza dimensională a conceptelor (operaţionalizarea conceptelor);
- Analiza ipotezelor ştiinţifice
- Determinarea populaţiei supuse investigaţiei sociologice;
- Stabilirea metodelor de cercetare;
- Elaborarea instrumentelor necesare recoltării informaţiilor sociale;
- Testarea instrumentelor (ancheta -pilot);
- Recoltarea informaţiilor (cercetarea de teren);
- Prelucrarea informaţiilor;
- Analiza informaţiilor şi explicarea proceselor socio-economice studiate;
- Întocmirea raportului de cercetare.[1]

1. **Stabilirea problemelor sociale**

Cercetarea socială complexă poate fi autentic ştiinţifică şi, deci, utilă în condiţiile în care există unitate deplină între concepţia ştiinţifică despre organizaţia sau organizările socio-economice studiate şi principiile teoretice şi metodologice ale cercetării acestor organizări.

Punctul de plecare pentru realizarea unei astfel de unităţi este structura proceselor considerate obiect al analizei ştiinţifice. Sursele principale pentru cunoaşterea structurii organizaţiilor economice, instituţiilor sociale, unităţilor administrativ-teritoriale etc. sunt: documentele oficiale prin care se instituţionalizează întreaga organizare socială; şi informaţiile rezultate din cercetări realizate anterior celei pe care noi înşine o iniţiem.

---

[1] Unele dintre etapele menţionate vor constitui obiect de tratare în lecţii distincte; asupra acestora nu vom insista pe larg în explicaţiile pe care le vom da conţinutului activităţii presupuse de o bună organizare şi desfăşurare a cercetării sociologice.

În elaborarea programelor şi metodologiilor de cercetare se porneşte de la problemele reale pe care le ridică viața socială. Ce sunt, de fapt, problemele sociale sau, altfel formulat, când apreciem că o anumită situație din realitate devine problema socială care se cere a fi explicată prin intermediul cercetării ştiințifice?

În activitatea practică nemijlocită, oamenii transformă permanent obiectele muncii în valori materiale şi spirituale necesare vieții lor. În procesul de transformare a obiectelor naturale şi sociale se modifică propriile condiții de viață, se perfecționează mijloacele activității, se impun noi tipuri de organizare, se amplifică raporturile dintre oameni, se dezvoltă ei înşişi sub aspectul însuşirii de noi cunoştințe, acumulării de noi experiențe etc.

Noile produse ale activității practice (socialul reprodus pe o nouă treaptă) devin ele însele factori de modificare a structurilor şi relațiilor din interiorul proceselor sau dintre diferite fenomene şi procese sociale. Influențele şi determinările produse de factorii economici, sociali , politici, culturali în noile condiții create nu pot fi totdeauna percepute prin intermediul cunoaşterii comune, al simplei experiențe, deşi acest gen de cunoaştere îndeplineşte un rol important. Cunoaşterea rezultată din experiența şi confruntarea nemijlocită cu realitățile în noile condiții poate să conducă la constatarea că un anume tip de activitate, într-o formă organizată dată, este mai eficient sau, dimpotrivă, se caracterizează prin dereglări în sistemul de relații, ori pe planul rezultatelor obținute. Starea de fapt caracterizată prin imposibilitatea de a determina prin intermediul cunoaşterii comune cauzele care dau noi direcții evoluției proceselor reale o denumim *problema socială*. Prin această formulare nu avem în vedere orice fel de schimbare, ci numai acele schimbări care au o semnificație deosebită pentru realizarea obiectivelor din programele de acțiune pentru satisfacerea intereselor fundamentale ale grupurilor umane implicate în activitățile ce fac obiectul analizei.

Cunoaşterea exactă a stărilor de fapt este benefică în două situații:

a) dacă se constată existența unei stări conflictuale, a unor factori care deregleză sistemele organizate şi limitează câmpul de acțiune şi, implicit, eficiența acestei acțiuni, analiza ştiințifică se impune ca una dintre modalitățile de depistare a cauzelor care au generat astfel de situații.

b) atunci când elementele nou apărute prefigurează evoluția unor structuri în cadrul cărora acțiunea poate să devină eficientă, cunoaşterea cauzelor şi a factorilor stimulatori în vederea evaluării posibilității generalizării lor.

2. **Analiza dimensională a conceptelor**

Necesitatea analizei conceptelor

În plan teoretico-metodologic, întreaga activitate de cercetare sociologică este marcată de utilizarea termenilor:"concept", „variabilă" şi „indicator". Pe de altă parte, în practica elaborării programelor de cercetare concretă, constituie un moment de reală importanţă, pentru fiecare cercetare ştiinţifică riguroasă, asemenea probleme ca: analiza conceptelor în care este reflectată realitatea, ca şi stabilirea variabilelor şi indicatorilor pe baza cărora urmează să se realizeze recoltarea, prelucrarea şi analiza informaţiilor socio-economice. După cum se ştie, conceptele constituie esenţa oricărei teorii ştiinţifice, iar sociologia îşi elaborează un sistem conceptual bogat, în care sunt exprimate, foarte variat ca grad de abstractizare, numeroasele procese şi dimensiuni ale vieţii sociale: societate, comunitate umană, grup social, structură socială, relaţii sociale, acţiune socială, participare, integrare socio-economică şi politică a grupurilor şi colectivităţilor umane etc. Tocmai în concepte, ipoteze şi legi este concentrat şi esenţializat întregul efort de cunoaştere ştiinţifică a societăţii.

Teoria sociologică poate să orienteze noile cercetări, să explice o serie de fenomene a căror manifestare a rămas relativ neschimbată, să elaboreze noi metode de analiză şi de explicaţie pentru interpretarea situaţiilor noi din viaţa societăţii. Conceptele pot să îndeplinească o astfel de funcţie datorită faptului că particularitatea lor constă în „captarea şi fixarea unui conţinut informaţional apt de a fi reprodus identic de diferiţi agenţi cunoscători" (Cornel Popa, 1972). Determinarea semnificaţiei conceptelor se realizează pe calea definiţiilor. În cadrul teoriei cunoaşterii sunt luate în considerare o varietate de tipuri de definire; aici suntem interesaţi în mod deosebit de definiţiile *nominale şi operaţionale.*

Definiţia nominală este o definiţie lexicală, ea se realizează la nivel interlingvistic, verbal şi constă în explicitarea unui termen necunoscut cu ajutorul unor termeni cunoscuţi. Definiţia nominală a conceptelor este rezultatul final al cercetării concrete sau al analizelor teoretice şi marchează un moment calitativ al cunoaşterii ştiinţifice. Dar, acţiunea umană, sub forma practicii productive, a organizării şi conducerii şi sub multiple alte forme, modifică în permanenţă starea proceselor vieţii sociale; apar fenomene noi, se diversifică raporturile socio-economice, politice şi culturale, se elaborează noi programe de acţiune care sporesc exigenţele faţă de calităţile profesionale, culturale şi umane, în general, se instituie criterii noi de apreciere valorică a

faptelor şi lucrurilor, de promovare socială etc. Apar deci noi probleme sociale, care se cer a fi studiate în vederea fundamentării ştiinţifice a deciziilor, raţionalizării acţiunii, modelării comportamentelor şi atitudinilor indivizilor şi grupurilor umane.

În elaborarea noilor programe de cercetare se porneşte, de data aceasta, de la achiziţiile cercetărilor anterioare, inclusiv de la definiţiile (nominale) date conceptelor în care au fost condensate toate informaţiile obţinute din aceste cercetări. Se parcurge, de fapt, drumul invers: de la teorie la practica socială, la „realitatea vie". Acest demers metodologic se realizează prin intermediul definiţiei operaţionale.[1]

Definiţia operaţională constă în prescrierea operaţiilor empirice necesare trecerii de la teorie la cercetarea concretă. Ea este dependentă de definiţia nominală şi se poate efectua cu succes numai pe baza acesteia din urmă. Prin încorporarea definiţiei operaţionale în contextul cercetării ştiinţifice se asigură trecerea de la nivelul teoretic la cel empiric printr-o procedură sistematică de indicare a operaţiilor de măsurare ce urmează să fie efectuate asupra domeniului cercetat.

În înţelesul strict al cuvântului, definiţia operaţională este specifică numai conceptelor apropiate de concretul nemijlocit, acelea cu un grad redus de generalitate (de abstracţie). Prin operaţionalizarea conceptelor (sau construcţia variabilelor) se desemnează însă întregul proces de evidenţiere a dimensiunilor şi indicatorilor unui anumit domeniu, de transpunere a temei într-o procedură de investigare concretă. Între conceptele generale şi realitatea empirică reflectată de aceste concepte se stabileşte o relaţie mediată de către aşa-numitele operaţionalizări verticale şi orizontale.

P.F. Lazarsfeld este cel care elaborează paradigma operaţionalizării conceptelor în cercetarea sociologică. Această paradigmă cuprinde: reprezentarea imagistică a conceptului, specificarea conceptului prin stabilirea dimensiunilor, alegerea indicatorilor şi construcţia indicilor empirici (P.F. Lazarsfeld). Deşi această schemă este larg acceptată în literatură, se cuvine să facem o precizare care vizează un neajuns esenţial şi anume faptul că nu putem accepta ideea potrivit căreia o cercetare poate fi încununată de succes dacă se porneşte de la o reprezentare imagistică a conceptului. În realitate, trebuie să

---

[1] Termenul de „definiţie operaţională" are, în acest context, aceeaşi semnificaţie cu termenii de „operaţionalizarea conceptelor" şi „construcţia variabilelor", termeni frecvent întâlniţi în literatura de specialitate.

realizăm o definire cât mai riguroasă a domeniului supus cercetării, ceea ce se constituie într-o premisă favorabilă efectuării celorlalte etape ale operaționalizării.

Etapele operaționalizării conceptelor

a) După definirea conceptelor pe cale nominală se trece la **stabilirea dimensiunilor** conceptului, ca primă operație pe care o face cercetătorul pentru a apropia formele gândirii abstracte (conceptele) de manifestările concrete ale lumii reale pe care urmează s-o cerceteze cu ajutorul unor metode științifice.

A stabili dimensiunile unui concept înseamnă, de fapt, a nominaliza domeniile sau elementele structurale esențiale care compun procesul sau realitatea desemnată de conceptul respectiv. Se au în vedere acele componente care se constituie, la rândul lor, în entități relativ autonome cu o structură a lor proprie şi cu multiple relații cu alte fapte şi procese naturale, sociale, economice, politice etc.

Următorul moment va consta din **stabilirea variabilelor**.

b) *Variabile şi funcția lor în cercetarea sociologică*

Termenul „variabilă" exprimă fenomene, procese sau relații proprii realității desemnate de dimensiunile conceptului operaționalizat şi care au proprietatea de a-şi modifica conținutul lor sau a produce modificări de conținut asupra altor fenomene şi procese din câmpul realității cercetate. Cu alte cuvinte, prin variabile se exprimă în sociologie caracteristica generală a lumii reale, aceea de schimbare (dezvoltare). Funcția principală a variabilelor constă în faptul că ele permit agentului cunoscător (cercetătorului) să detaşeze sensurile schimbării şi dezvoltării, să stabilească condițiile în care se realizează acestea, precum şi factorii care stimulează sau frânează dezvoltarea unui proces oarecare.

Următorul moment îl constituie **stabilirea indicatorilor**.

c) *Indicatorii în sociologie. Natura şi funcțiile lor*

Termenul de indicator este utilizat în sociologie pentru a desemna o particularitate elementară a unei teme, o trăsătură caracteristică a realității sociale (vezi M. Constantinescu, 1972).

Indicatorii sociologici sunt de fapt elaborate conceptuale, reflectând anumite trăsături ale fenomenelor şi proceselor sociale, ale comportamentelor şi acțiunilor sociale. Cele mai simple fenomene îndeplinesc rolul de indicatori pentru fenomenele sociale complexe.

În general, indicatorul este considerat o „caracteristică”, exprimată numeric, a unei categorii economice sau sociale, fiind astfel noțiunea pentru o expresie numerică determinată pe bază de observații statistice (V. Trebici, 1975). Dar înainte de a fi o caracteristică a unei categorii (concept) cum, în mod corect menționează autorul citat, indicatorul este o caracteristică a realității care poate fi percepută de către subiectul cunoscător şi prin intermediul căreia este exprimat gradul de dezvoltare al fenomenului real pe care îl caracterizează.

De menționat faptul că între indicatori şi indicatul lor se stabileşte o relație statistică, iar legătura dintre ei are un caracter probabilist.

În cercetarea sociologică se face apel atât la indicatorii empirici (direct observați), cât şi la indicatori definiționali.

Elaborarea propriu-zisă a indicatorilor sociologici trebuie să fie precedată de o activitate teoretică de definire a conceptelor de analiză şi determinare conceptuală. Ei sunt rezultatul direct al acestei activități teoretice, cu alte cuvinte, decurg nemijlocit din analiza domeniului aflat în cercetare, utilizând atât cunoştințele acumulate în studierea sa, cât şi rezultatele observației directe a realității sociale.

De regulă, în studiile exploratorii se porneşte de la un număr mai mare de indicatori, iar pe parcurs sunt eliminați indicatorii nesemnificativi şi sunt reținuți doar aceia care se dovedesc relevanți în raport cu obiectul analizat şi obiectivele urmărite.

Formularea indicatorilor pentru fiecare din variabilele „construite” desăvârşeşte operaționalizarea conceptului analizat. În acest moment, cercetătorul are în fața sa descrierea detaliată a tuturor sau cel puțin a principalelor caracteristici ale procesului sau domeniului realității care constituie obiectul cercetării concrete proiectate. În metodologia sociologică totalitatea elementelor componente, ori altfel spus, a dimensiunilor, factorilor de schimbare (variabile) şi a caracteristicilor (indicatorii) unui fenomen sau proces socio-economic poartă denumirea de spațiu (câmp) de atribute.

Componentele schemei operaționale (caracteristicile realității) se constituie, la rândul lor, în criterii pentru stabilirea surselor din care ne vom recolta informațiile şi în funcție de care vom redacta instrumentele adecvate acestui scop.

3. **Analiza ipotezelor ştiințifice**

Precizări terminologice. Definiția ipotezei

Ipoteza constituie un element indispensabil al construcției teoretice ştiințifice şi, în acelaşi timp, al investigației de teren. Stabilirea ipotezelor ştiințifice – moment cheie al cercetării ştiințifice – pune în evidență

interdependența dintre abordarea teoretică şi cercetarea concretă, care se condiționează reciproc.

Etimologic, ipoteza înseamnă „ceea ce se pune dedesubt, temelie, bază" (derivând din termenii greceşti „hypo" – dedesubt şi „thesis" – acțiunea de a pune).

Principiul şi ipoteza reprezintă ambele începutul, temelia unei construcții teoretice. Spre deosebire de ipoteză, principiul (în limba latină „principium" desemnând pe acela care este primul) este enunțul unei explicații temeinic verificate; ipoteza ştiințifică funcționând şi ea ca început, temelie – este explicație anticipată, plauzibilă pentru a susține o construcție teoretică ce urmează să fie ulterior supusă testării, verificării empirice.

Echivalentul ipotezei ştiințifice în planul cunoaşterii comune (spontane) îl constituie bănuiala. Pornind de la observații întâmplătoare a ceea ce ni se întâmplă facem legături, presupoziții despre evenimente şi fenomene. Ipotezele ştiințifice însă, pe care le regăsim în planul cunoaşterii ştiințifice, se bazează pe observații sistematice, fiind cele „care dă posibilitatea trecerii de la cunoaşterea faptelor la cunoaşterea legilor de producere a acestor fapte" (S. Chelcea, 1998).

Ipoteza este „enunțul unei relații cauzale într-o formă care permite verificarea empirică" (Th. Caplow, 1970).

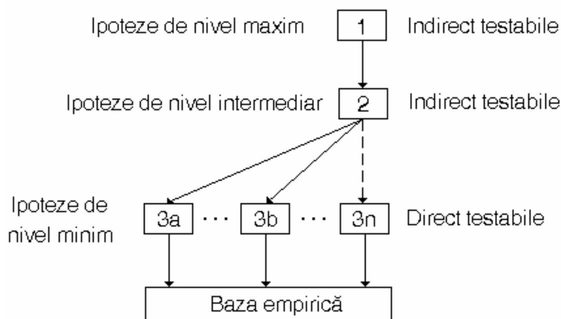
Elaborarea ipotezelor empirice

Ca urmare a specificului complex al realității investigate şi al procesului de cunoaştere a acesteia, teoria ştiințifică este structurată pe diferite nivele de generalizare, de la cel al teoriilor fundamentale, la „teoriile sociologice de rang mediu" (R.K. Merton, 1972), ajungâ ndu-se la ipoteze.

Teoria ştiințifică este constituită dintr-o multitudine de ipoteze elaborate şi organizate asemenea unui sistem logic deductiv în care unele ipoteze, de nivelul cel mai înalt (ipoteze cu grad maxim de generalitate – numite ipoteze teoretice) servesc ca premise inițiale ale teoriei, în timp ce celelalte enunțuri urmează logic (constituind ipotezele cu nivel minim de generalitate – ipoteze de lucru). Ipotezele teoretice (ipoteze fundamentale) sunt generale şi indirect testabile; ipotezele de lucru (sau ipoteze empirice, de cercetare), derivate din primele, reprezintă enunțuri direct testabile sau verificabile empiric (în cercetarea empirică, de teren).

În esență, modalitatea cel mai frecvent utilizată de elaborare a ipotezelor de lucru o reprezintă deducerea acestora din teorie. Relația dintre ipotezele de nivel maxim de generalitate, ipotezele de nivel mediu, respectiv ipotezele de nivel

minim de generalitate este redată de următoarea schemă (vezi Radu J. Bogdan şi Aurora Milcoveanu, 1974):

Trebuie subliniat faptul că justificarea teoretică a problemei sociale în discuţie, respectiv prezentarea obiectivelor de cercetare sunt momente ale cercetării ştiinţifice anterioare elaborării ipotezelor de lucru – primele reprezentând un sistem de ipoteze indirect testabile (teoretice) din care sunt derivate logic enunţuri direct testabile (ipoteze de lucru) a căror confirmare sau infirmare va fi redată de datele empirice (informaţiile furnizate de cercetarea de teren).

Alte două modalităţi de stabilire a ipotezelor – prezentate de Septimiu Chelcea în lucrarea: *Cercetarea Sociologică. Metode şi Tehnici*, (autori: S.Chelcea, I.Mărginean, I.Cauc, Edit. Destin, Deva, 1998) – sunt:

Experienţa cercetătorului ştiinţific – saturat de literatura ştiinţifică şi analizând datele din cercetările empirice anterioare, cercetătorul are capacitatea de a intui relaţii între faptele şi fenomenele observate, formulând ipoteze despre „regularitatea probabilă a producerii lor, despre legăturile posibile dintre ele" (S. Chelcea, 1998).

– Ipotezele sociologice şi psihologice pot fi stabilite şi prin analogie cu fenomenele fizice, chimice, biologice.

Validitatea ipotezelor

Ipotezele reprezintă enunţuri „prin care se pot formula explicaţii cauzale sau funcţionale" (I. Mărginean, 2000); cu ajutorul lor se verifică relaţiile dintre variabilele empirice. Ipotezele de lucru iau forma unor implicaţii logice:

„Dacă A atunci B",

de exemplu: „Dacă coeziunea colectivă într-o instituţie este mare, atunci reuşita acţiunii grupurilor de presiune este mică" ; sau „Dacă copiii sunt crescuţi

într-un mediu familial violent, atunci ei sunt caracterizați printr-un comportament deviant”.

„Cu cât A cu atât B”,

de exemplu: „Cu cât nivelul de trai al populației scade, cu atât rata comportamentelor delincvente create”.

Aceste formulări orientează activitatea de testare empirică a ipotezelor. Enunțurile astfel exprimate trebuie să aibă o formulare clară şi concisă, să fie coerente logic şi noncontradictorii.

În consecință, în cercetarea sociologică, nu orice enunț despre relația probabilă dintre fenomene constituie o ipoteză ştiințifică. Pentru a fi validă ipoteza empirică trebuie să fie direct testabilă, respingând încă de la început acele enunțuri pentru care nu există posibilitatea de verificare a adevărului lor. Numai prin testare, prin confruntare cu realitatea socială, se ajunge, în investiga]ia sociologică, la confirmarea sau infirmarea ipotezelor ştiințifice. Se impune o precizare: în cercetarea socioumană nu se pleacă de la premisa doar a confirmării (sau doar a infirmării) ipotezelor empirice. Cercetătorul formulează enunțuri ce urmează a fi verificate. Numai datele empirice (date ce vor fi recoltate în cadrul cercetării empirice cu ajutorul metodelor şi tehnicilor de investigație sociologică) vor confirma (sau infirma) ipotezele cercetării; acest aspect urmând a fi analizat în etapa cercetării sociologice de analiză şi interpretare a datelor recoltate pe teren.

Exprimând adevăruri probabile şi îndeplinind un dublu rol: metodologic şi cognitiv-explicativ, ipotezele ştiințifice constituie, în esență, explicații plauzibile bazate pe teorii explicative validate ştiințific, care urmează a fi verificate (testate) prin faptele de observație.

4. **Determinarea populației supuse investigației sociologice**

În cercetările psihosociale se utilizează ca sursă de informații oamenii, care sunt, de fapt, integrați ei înşişi în procesele analizate, sunt creatorii faptelor sociale şi purtătorii celor mai diverse relații.

Deoarece scopul cunoaşterii este determinarea structurilor economice, politice, culturale şi a climatului psihosocial în care acțiunea umană a devenit sau poate să devină eficientă în condițiile obiective şi subiective existente într-un anumit moment al dezvoltării unei organizări umane sau instituții sociale, informațile luate direct de la subiecții activităților practice au o valoare deosebită pentru analiza ştiințifică a mediului social pe care îl construiesc şi în

care trăiesc aceştia. Pentru ca informaţiile recoltate de la oameni să aibă valoare ştiinţifică, trebuie să se respecte cu rigoare câteva cerinţe ale metodologiei cercetării. Printre acestea, determinarea pe baze ştiinţifice a populaţiilor care urmează să fie cercetate are o importanţă deosebită.

Determinarea populaţiei supuse investigaţiei presupune realizarea a trei operaţii metodologice distincte, dar strâns legate între ele; stabilirea colectivităţii statistice generale, stratificarea (gruparea populaţiei) şi alegerea eşantioanelor asupra cărora urmează să se efectueze investigaţia propriu-zisă.

Aceste operaţii se realizează după ce, în prealabil, a fost stabilită sfera de cuprindere în teritoriu (delimitarea spaţială a cercetării).

Din considerente economice, dar şi pentru că unităţile de cercetare (colectiv de catedră, centre de cercetare, laboratoare psihologice) sunt relativ restrânse, cercetările sociologice nu depăşesc de regulă dimensiunile unei zone socio-geografice. Cele mai numeroase cercetări se efectuează în marile organizaţii economice, la nivelul judeţelor, în comune şi oraşe.

După ce a fost stabilită sfera de cuprindere în teritoriu sau nominalizate unităţile economice sau comunităţile umane care urmează să fie cercetate, se trece la delimitarea colectivităţii statistice generale. Criteriul de referinţă pentru efectuarea acestor operaţii îl constituie problemele sociale care constituie obiectul cercetării de teren. Astfel, vor fi incluse în colectivitatea statistică generală:

a) toate persoanele (sau grupurile umane organizate) care sunt implicate cel puţin printr-un tip de activitate practică în procesele socio-economice sau culturale care constituie obiectul cercetării;

b) toate persoanele care, prin statutul lor social, sunt răspunzătoare de organizarea, conducerea şi efectuarea controlului social asupra aceloraşi procese;

c) persoane care, deşi nu sunt implicate nemijlocit în procesele analizate, deţin informaţii referitoare la aceste procese.

Pentru a exemplifica, vom spune că sfera colectivităţilor generale este diferită în cazul a două cercetări pe teme aparent asemănătoare. O investigaţie pe tema „Factorii psihosociali ai creşterii productivităţii muncii" la organizaţia economică „X" presupune luarea în considerare a informaţiilor date de salariaţii care îşi desfăşoară activitatea în unitatea respectivă. Dacă, însă, analiza vizează cunoaşterea „factorilor psihosociali care contribuie la creşterea eficienţei sociale a muncii", chiar dacă cercetarea se desfăşoară în aceeaşi unitate economică sfera colectivităţii statistice generale va fi mult mai mare.

Diferența este dată de conținuturile celor două concepte : „productivitatea muncii” şi „eficiența socială a muncii”. Ultimul este un concept mult mai complex; el exprimă pe lângă productivitatea muncii şi valoarea socială a produselor, calitatea acestora, nevoile sociale pe care le satisfac etc. În acest caz pentru o analiză riguroasă şi relevantă sunt necesare informații şi de la beneficiarii produselor realizate în unitatea cercetată.

După ce s-a stabilit colectivitatea statistică generală, se procedează la gruparea populației în raport cu acele caracteristici natural-sociale ale acesteia care se constituie în factori determinanți (sau influenți) ai modelelor de acțiune şi comportament promovate de grupurile umane investigate. Cele mai frecvente caracteristici ale populației, care devin criterii de grupare (stratificare) în cercetările psihosociologice sunt:

a) **Caracteristicile socio-demografice** - sex, vârstă, starea civilă, structura familială. Este cunoscut, de exemplu, că vârsta, nu numai în calitatea ei de caracteristică naturală, determină comportamente de natură diferită; ea poartă în sine şi o valoare socială dată de experiența de muncă şi de viață, de complexitatea raporturilor socio-umane stabilite de-a lungul anilor, de o gândire matură şi cunoştințe asimilate etc. În acest caz ar fi greşit să se procedeze la aprecieri globale asupra populațiilor studiate, mai ales când indivizii sociali sunt analizați din perspectiva aportului lor la actul de creație socială.

b) **Caracteristici socio-profesionale** - tipul profesiei, forma de calificare, vechimea în muncă etc. Aceste caracteristici modifică , adeseori substanțial, calitatea activităților desfăşurate de oameni, precum şi comportamentul lor, atitudinile față de diverse fenomene şi procese sociale. Dacă ne-am referi, de exemplu, la profesia de miner, am avea suficiente argumente (rezultate din cercetări concrete şi observații directe), pentru a susține că în formațiunile de muncă ale minerilor se creează, de regulă, relații socioafective puternic coezive, bazate pe conştiința apartenenței de grup, pe întrajutorare şi responsabilitate față de problemele generale ale grupului. Comunicarea se realizează pe o gamă largă de probleme. Aceste caracteristici ale relațiilor interpersonale sunt determinate de natura specifică a muncii, în care faptele de muncă ale fiecăruia, îndemânarea şi priceperea, responsabilitatea acțiunilor întreprinse sunt hotărâtoare nu numai pentru reuşita sarcinii pe care o are grupul, dar şi pentru viața acestuia. În egală măsură se poate spune că fiecare tip de activitate, fiecare meserie, condițiile în care se realizează, determină note specifice comportamentului, atitudinii, gândirii şi

acțiunii celui care o exercită. Aceasta şi motivează reținerea profesiei în calitate de criteriu de grupare a populației cercetate.

c) **Caracteristici sociale** - apartenența la grupul social, la mediul social de proveniență (rural, urban). În ceea ce priveşte mediul social de proveniență, acesta este un criteriu folosit în analiza sociologică a unei game foarte largi de probleme sociale. Satul şi oraşul contribuie fiecare în mod specific, la formarea personalității umane. Este adevărat, că în prezent, funcțiile socializatoare ale celor două tipuri fundamentale de comunitate umană au tendințe evidente de apropiere.

Cu toate acestea, gruparea populației, în vederea studierii ei sociologice, în funcție de mediul social de proveniență este o cerință metodologică de bază. Dimensiunile relativ restrânse ale comunității rurale fac posibilă o mai largă comunicare şi cooperare între toți membrii comunității, permit întrepătrunderea relațiilor interpersonale cu cele socio-economice, asigură o mai mare durabilitate a modelelor de viață şi comportament (inclusiv a celor care s-au format în alte condiții social-istorice). În acelaşi timp, cu toată dezvoltarea economică şi culturală a satului românesc contemporan, posibilitatea de asimilare a cunoştințelor profesionale, culturale şi ştiințifice este mai restrâns decât în localitățile urbane; contactele sociale sunt mai limitate; este mai restrânsă gama de domenii ale activității practice în care să se materializeze cele mai diverse preferințe ale populației. Toate acestea conduc la formarea unui model acțional şi comportamental specific mediului rural.

d) **Caracteristici economice** - venituri ale persoanelor sau bugete familiale, tipul şi structura locuinței, zestrea gospodăriei etc. Aceste caracteristici sunt utilizate drept criterii de clasificare a populațiilor (anterior cercetării) în situații mai rare şi cu deosebire atunci când cercetările se referă la aspecte ale calității vieții sau nivelului de trai. Informații cu privire la caracteristicile economice se recoltează însă în timpul cercetărilor concrete, ele fiind criterii obiective de bază în analiza comportamentelor şi modului de acțiune a indivizilor şi grupurilor sociale.

Informațiile cu privire la toate tipurile caracteristice menționate mai sus se obțin, de regulă, din situații statistice, din fişele de evidență, registrele agricole, fişe de pontaj etc. Se întâmplă, însă, uneori, ca aceste surse să nu fie complete sau să nu fie aduse la zi cu schimbările care au intervenit în viața oamenilor. De aceea, pentru a avea o imagine completă a structurilor populației ce urmează să fie studiate, se folosesc fişele de recensământ.

Structurarea populației în funcție de caracteristicile analizate mai sus, în afară de faptul că marchează un moment în însuşi actul cunoaşterii sociologice

a realității investigate, servește la efectuarea a două operații metodologice de o deosebită importanță în organizarea și desfășurarea cercetărilor concrete: eșantionarea și întocmirea tabelelor de corelație în care numeroase caracteristici obiective ale populației se constituie (pe plan metodologic) ca variabile independente în funcție de care se analizează opiniile, motivațiile, performanțele profesionale, aspirațiile etc.

Cercetările sociologice pot fi efectuate asupra întregii populații care formează ceea ce am numit anterior „colectivitatea statistică generală” (cercetări totale) sau asupra unui eșantion extras din populația totală (cercetări selective). În practică situațiile cele mai frecvente sunt acestea din urmă. Cercetările selective prezintă avantaje atât din punct de vedere științific, cât și material. În cadrul acestui tip de cercetare, numărul populației de la care urmează să fie recoltată informația se reduce considerabil față de populația totală. Sunt situații când analiza științifică a unui fenomen social se poate face prin investigarea a 4-5 mii de subiecți, iar rezultatele să fie reprezentative pentru întreaga populație a țării. În astfel de condiții, cercetarea poate fi mai riguroasă prin adâncirea analizei asupra unui număr mai mare de caracteristici ale realității cercetate. De asemenea, prin scurtarea timpului în care se realizează investigația se evită „îmbătrânirea” informației, crescând în acest fel, valoarea ei științifică , reducerea cheltuielilor materiale (costuri financiare, hârtie, timpul de utilizare a calculatoarelor etc.) este o consecință firească a oricărei cercetări selective; în schimb , avantajele pe plan științific al acestui tip de cercetare sunt condiționate. Condiția fundamentală în acest sens este ca un eșantion calculat să fie reprezentativ pentru întreaga colectivitate statistică considerată. Se spune despre un eșantion că este reprezentativ atunci când subiecții reținuți în eșantionul respectiv sunt purtătorii tuturor, sau cel puțin, ale principalelor caracteristici a populației totale. Pentru a satisface această cerință, eșantioanele trebuie să fie calculate după scheme de eșantionare elaborate în cadrul statisticii teoretice sau în cadrul metodologiei cercetărilor sociale.

5. **Stabilirea metodelor de cercetare și elaborarea instrumentelor pentru recoltarea informațiilor**

Cercetările sociologice efectuate asupra organizațiilor economice, instituțiilor sociale, comunităților umane etc. presupun, adeseori, utilizarea concomitentă a mai multor metode și tehnici de cercetare, din două motive:

a) fiecare fapt şi proces social este rezultanta acţiunii unui număr relativ mare de factori obiectivi şi subiectivi. Natura specifică a diverselor tipuri de fapte sociale impune utilizarea unor metode adecvate pentru studierea lor. Dacă, de exemplu, într-o cercetare sunt formulate ca obiective cunoaşterea relaţiilor socioafective din grupurile mici, precum şi opiniile, motivaţiile şi comportamentele indivizilor care formează aceste grupuri, este obligatoriu să folosim mai multe metode. Pentru studiul relaţiilor socioafective, singura metodă care poate fi folosită este metoda sociometrică: opiniile şi motivaţiile pot fi cunoscute cu ajutorul anchetei sociologice, iar pentru studiul comportamentelor umane observaţia sociologică s-a dovedit a fi metoda cea mai adecvată. Folosirea, în acest caz, a trei metode distincte nu este un capriciu al cercetătorului, ci este impusă de natura diferită a faptelor sociale care constituie obiectul analizei ştiinţifice.

b) informaţiile referitoare la cele mai diverse aspecte de viaţă socială prezintă, ele însele, diferenţe semnificative atât prin conţinut, cât şi prin forma lor. În plus, nici una din sursele de informare utilizate în cercetarea sociologică nu furnizează informaţii ordonate, sistematizate şi clasificate într-o formă care să satisfacă exigenţele analizei şi explicaţiei ştiinţifice. De aceea, în cercetare se folosesc instrumente elaborate în cadrul diverselor metode sociologice, pentru a recolta informaţii necesare (fişa de observaţie, chestionarul, ghidul de interviu, testul sociometric etc.) Redactarea instrumentelor prin intermediul cărora se recoltează informaţia socială nu este, aşa cum deseori se crede, o operaţie pur tehnică. Acest moment în pregătirea unei cercetări concrete, este dependent de calitatea demersurilor metodologice analizate mai sus şi este influenţat în mod deosebit de teoria sociologică generală şi de valorile ideologice în baza cărora acţionează cercetătorul vieţii sociale. Problema socială - obiect de cercetare este, în realitate, o sarcină a acţiunii sociale. În acest caz varianta optimă a cercetării sociologice presupune nu numai determinarea direcţiilor obiective de dezvoltare a procesului analizat, ci şi determinarea modalităţilor posibile de rezolvare a problemelor sociale reale.

6. **Ancheta-pilot şi cercetarea de teren propriu-zisă**

Toate demersurile descrise mai sus sunt premergătoare deplasării „în teren”, contactului nemijlocit cu realitatea ce urmează să fie cercetată. Pentru sociolog, munca la „masa de lucru” nu presupune izolarea de realitate deoarece formularea problemelor sociale care solicită cu prioritate să fie cercetate,

descrierea câmpului de atribute al fenomenelor circumscrise conceptelor prin care se formulează tema de cercetare şi multe alte demersuri teoretice sau tehnice, presupun o legătură permanentă a sociologului cu lumea faptelor şi fenomenelor sociale reale, o anumită experienţă rezultată din cercetările ştiinţifice anterioare efectuate de el sau de alţi specialişti. Având în vedere că viaţa socială este în permanentă schimbare, se recomandă ca înainte de a declanşa cercetarea propriu-zisă să se procedeze la o anchetă „pilot". În această fază cercetătorul testează mai întâi validitatea instrumentelor de cercetare. Oricât de bogată ar fi experienţa noastră, să zicem, în redactarea chestionarelor, acest instrument de recoltare a informaţiilor se adresează de fiecare dată altor populaţii; cu problemele lor specifice, cu universul lor de interese, de opinii, de motivaţii, de aspiraţii etc., cu capacitatea lor de a înţelege sensul solicitărilor formulate de cercetător în chestionare, interviuri, teste etc.

După ce ne-am convins că problemele asupra cărora solicităm informaţii sunt şi problemele reale ale oamenilor, că întrebările sunt formulate clar, că oamenii sunt efectiv interesaţi în a coopera cu noi, putem considera că se poate trece la activitatea de recoltare a informaţiilor de la întreaga populaţie din eşantion. În cazul în care apar erori, în legătură cu oricare dintre problemele menţionate, se procedează la corectarea lor şi numai după aceasta deplasăm centrul activităţii noastre pe „terenul" faptelor concrete.

7. **Prelucrarea informaţiilor**

În cadrul cercetărilor sociologice se recoltează, de obicei, un mare volum de informaţii. Pentru ca acestea să poată fi analizate este necesară o prelucrare prealabilă a lor. Prelucrarea poate fi făcută manual sau cu ajutorul calculatorului electronic. În lecţia de faţă ne vom referi la prelucrarea automată a datelor deoarece ea este mai complexă şi, de fapt, presupune, până la un punct, aproape toate demersurile prelucrării manuale.

Informaţiile se prelucrează în mod diferit în funcţie de sursa de la care au fost obţinute şi de instrumentele cu ajutorul cărora au fost recoltate. Modul de prelucrare a informaţiilor obţinute din documentele sociale şi din fişa de observare sunt prezentate, în detaliu, în cadrul capitolelor referitoare la metoda observaţiei şi tehnica analizei conţinutului comunicării.

În ceea ce priveşte informaţiile sub formă de cifre, reţinute în principal din documente statistice, dări de seamă, registre agricole, bugete de familii, registre de audienţe, de evidenţă a solicitărilor populaţiei etc., toate acestea

implică operații mai puțin numeroase în stadiul de prelucrare, deoarece informațiile respective se grupează şi se ordonează după criterii care să faciliteze analiza sociologică prin intermediul tabelelor construite înainte de începerea recoltării lor. Este utilizat, în acest sens, un sistem adecvat de categorii care să permită reținerea unor serii de informații referitoare la caracteristicile proceselor şi tipurilor de acțiuni practice care sunt urmărite cu precădere în cercetare.

Prelucrarea informațiilor rezultate din ancheta sociologică (prin intermediul chestionarului şi interviului) solicită un efort mult mai mare şi o cunoaştere exactă a cerințelor teoretico-metodologice pe care le presupune această etapă a cercetării. În cele ce urmează, vom reține principalele momente ale unei astfel de prelucrări:

a) verificarea şi validarea informațiilor care urmează să fie reținute pentru prelucrare. Aceasta presupune lectura fiecărui chestionar, în scopul de a stabili dacă este sau nu valid pentru prelucrare. De regulă, nu se validează acele chestionare care au un număr mare de întrebări fără răspuns sau în situația când lipsesc răspunsurile la întrebările care solicită informații referitoare la caracteristici obiective ale persoanelor chestionate. Fără aceste informații, devin inutilizabile toate celelalte, deoarece caracteristicile obiective (sex, vârstă, profesie, calificare etc.) se constituie, în cele mai multe cazuri , în variabile independente, în funcție de care se face analiza celorlalte informații. Există însă situații când sunt eliminate din prelucrare numai unele întrebări (temi), dacă se constată că răspunsurile nu aduc nici un plus de cunoştințe noi cu privire la problemele pe care le vizează întrebările respective sau atunci când la aceleaşi întrebări nu se răspunde într-un număr mare de chestionare.

b) în ansamblul prelucrări un loc deosebit îl ocupă codificarea informațiilor. Codificarea este definită ca fiind operația de reprezentare convențională a unei informații sau, cu alte cuvinte, codul stabileşte o corespondență riguroasă între natura calitativă a informației şi cifrele (codificarea numerică) sau literele (codificarea alfabetică) atribuite. În cazul chestionarelor standardizate, codificarea se face anterior recoltării informațiilor (precodificare). O întrebare precodificată se prezintă sub forma următoare:

În alegerea profesiei ați fost influențați de:

- părinți .... (1)
- profesor .... (2)
- prieteni .... (3)
- am hotărât singur .... (4)
- alte situații .... (5)

După ce toate chestionarele au fost completate şi verificate se trece la codificarea informaţiilor. În cazul în care la întrebările precodificate, la varianta cu răspuns liber se constată că la un număr mare de persoane există opinii, sugestii, propuneri de importanţă deosebită pentru explicarea problematicii supuse analizei, se procedează la codificarea acestora, după modelul codificării informaţiilor date la întrebările deschise. Cum se procedează? Presupunem că avem de codificat răspunsurile date la următoarea întrebare deschisă: „Dv. ce credeţi că s-ar putea face pentru o mai mare eficienţă economico-financiară a întreprinderii?” Se citesc răspunsurile date la un număr relativ mare de persoane intervievate cu scopul de a observa şi de a nota pe fişele speciale problemele reale pe care le ridică oamenii.

S-a constatat, de exemplu, că au apărut cu o frecvenţă foarte mare propuneri care vizau următoarele aspecte: Finanţarea de la buget; restructurarea şi retehnologizarea; aprovizionarea ritmică; deblocarea financiară; poli-calificarea muncitorilor; relaţii de parteneriat cu alte unităţi similare din străinătate etc. Au fost, de asemenea, un număr semnificativ de chestionare în care nu s-au dat răspunsuri la această întrebare; să presupunem că au fost formulate un număr de opt categorii în care au fost introduse toate răspunsurile date de persoanele chestionate.

După ce se codifică toate informaţiile din chestionar, se întocmeşte lista codurilor care devine un instrument de lucru al cercetătorului până la întocmirea raportului de cercetare.

După cum se poate observa, codificarea nu este o operaţie mecanică. Dimpotrivă, aceasta constituie un important moment al procesului de cunoaştere, informaţia fiind condensată şi sistematizată în vederea analizei cantitative şi calitative. Aspectele cantitative ale faptelor sociale nici nu ar fi posibil de cunoscut în afara codificării lor, atunci când avem de-a face cu o masă mare de informaţii. Se impune deci, folosirea calculatoarelor care, după cum se ştie, nu pot opera decât cu cifre sau litere, deci cu simboluri pe care noi le-am atribuit conţinutului de idei, opiniilor, motivaţiilor sau aspiraţiilor populaţiei cercetate. Aceste simboluri (coduri) sunt introduse în memoria calculatorului, astfel încât fiecare chestionar şi la rândul ei fiecare întrebare să devină unităţi distincte în baza unui program de corelaţii special elaborat.

Tot cercetătorului (echipei de cercetare) îi revine sarcina de a elabora lista corelaţiilor şi a celorlalte tipuri de analiză (analiza factorială, coeficienţi de semnificaţie etc.) ce urmează să fie efectuate prin intermediul calculatorului.

Corelațiile solicitate trebuie să pornească de la necesitățile de verificare a ipotezelor în baza cărora a fost orientată întreaga cercetare sociologică.

8. **Analiza datelor şi explicarea proceselor şi fenomenelor studiate**

Analiza datelor şi explicarea proceselor şi fenomenelor studiate devin posibile numai după ce avem toate informațiile sistematizate şi ordonate. În vederea unei analize riguroase, se impune utilizarea unor metode statistice şi matematice: se calculează ponderea diverselor caracteristici, medii şi indici ale valorilor acestora; se urmăreşte evoluția în timp a proceselor analizate, se face analiză comparativă etc.

9. **Redactarea raportului de cercetare**

Redactarea raportului de cercetare este ultima etapă a unei cercetări sociologice.

Există şi alte modalități de finalizare a cercetărilor (elaborarea unor studii, monografii, sinteze în domeniul metodologiei etc.), dar, în toate cazurile în care cercetarea s-a realizat pe baza unei convenții sau contract cu instituții sau organizații economice, se impune redactarea şi a unui raport de cercetare. Întrucât acesta are unele particularități în comparație cu toate celelalte modalități de finalizare a unei cercetări, vom prezenta câteva din cerințele de bază ale redactării lui:

a) se elaborează mai întâi o schiță a raportului. Schița este necesară în toate cazurile când se redactează un material. Aceasta permite punerea în ordine logică a tuturor informațiilor de care dispunem; formează convingerea că sunt cuprinse toate problemele importante, ne permite să avem imaginea raportului în întregime şi să operăm cu mai multă uşurință schimbările care se impun. În cazul raportului de cercetare, elaborarea unei schițe este obligatorie pentru că, pe baza ei, se desfăşoară o dezbatere cu factorii de decizie, singurii în măsură să aprecieze dacă problemele abordate prezintă interes sau nu; dacă există şi alte probleme care ar solicita explicații din partea cercetătorilor; dacă raportul va fi centrat pe problemele ce fac subiectul convenției etc;

b) se procedează la redactarea propriu-zisă a raportului, care trebuie să fie concis. Conciziunea solicită, de regulă, mai mult timp autorilor, dar , dă mai multă forță raportului şi scurtează timpul de lectură pentru beneficiari. Există, însă, situații când se impune folosirea unor date, a unor explicații suplimentare, descrierea evoluției în timp a unor fenomene care ar lungi dimensiunile

raportului. În acest caz, se folosesc adausuri sub formă de note de subsol sau anexe. Adausurile sunt chiar necesare deoarece menținând calitățile unui raport concis, permit cititorului să recurgă la date elaborate sau materiale ilustrative (planşe, grafice, tabele etc.);

c) după ce raportul a fost redactat, se procedează la o analiză critică a acestuia de către autori, cu participarea şi a altor specialişti sau colaboratori. În cadrul acestei dezbateri, autorii trebuie să răspundă la câteva întrebări, printre care: sunt destul de clare ideile expuse în raport (claritatea ideilor, a propunerilor, sugestiilor, fiind judecată în raport de obiectivele organizării şi conducerii şi nu în raport cu exigențele aparatului conceptual cu care operează sociologia şi ştiințele sociale). Concluziile de bază ale raportului, aprecierile critice şi propunerile sunt susținute de argumente suficiente, plauzibile? În cazul în care există idei sau concluzii care nu au suficientă acoperire în fapte, dar a căror raționalitate cercetătorul o intuieşte, se recomandă totuşi trecerea acestora în raport sub formă de ipoteze sau sub rezerva recoltării de noi informații, ori a unei analize secundare. O astfel de procedură conduce la sporirea încrederii beneficiarului în competența şi seriozitatea cercetătorului.

O altă problemă care trebuie să stea în atenția autorilor sau colaboratorilor acestora se referă la măsura în care propunerile făcute se încadrează în sfera de competență a beneficiarului şi în limita cadrului legislativ care reglementează funcționarea organismului social analizat. Există situații când o propunere sau alta pot să prezinte interes deosebit dacă sunt analizate prin prisma raporturilor logice dintre fapte, dar pentru care în unitatea respectivă să nu se fi creat toate condițiile pentru materializarea acestei propuneri sau să se fi consumat împrejurările în care ar fi avut sens propunerea respectivă. Se recomandă renunțarea la astfel de formulări în favoarea prestigiului cercetării ştiințifice şi creşterii utilității acesteia.

Cunoaşterea în detaliu a tuturor etapelor pe care le presupune cercetarea sociologică constituie doar punctul de plecare în organizarea şi desfăşurarea acesteia. Realizarea fiecărui demers metodologic menționat presupune, însă, implicarea totală şi responsabilă a cercetătorului, inițiativa şi activitatea creatoare, utilizarea experienței acumulate în alte cercetări, folosirea unor metode rezultate din cercetări similare desfăşurate de alți autori etc. Între etapele prezentate există o legătură indisolubilă, iar actul cunoaşterii se realizează ca rezultată a activității desfăşurate de cercetător pe întreg parcursul activității sale.

BIBLIOGRAFIE

BOGDAN, R., *Logica pe înțelesul tuturor*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974.

CAUC, Ion, CAPLOW, Th., *L'enquête sociologique*, Paris, Armand Colin, 1970.

CHELCEA, S., MĂRGINEAN„ *Cercetarea sociologică. Metode şi tehnici*, Editura Destin, Deva, 1998.

CONSTANTINESCU, M., *Introducere în sociologie*, Centrul de multiplicare a Universității Bucureşti, 1972.

LAZARSFELD, P.F., *De la concepte la indici empirici în sociologie* în *Metode şi tehnici de cercetare în ştiințele sociale*, C.I.D.S.P., nr.1-2, Bucureşti, 1972.

MERTON, R.K., *Influența cercetării empirice asupra teoriei sociologice* în *Cunoaşterea faptului social*, Editura Politică, Bucureşti, 1972.

MILCOVEANU, A., MĂRGINEAN, I. *Proiectarea cercetării sociologice*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.

POPA, Cornel, *Teoria definiției*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972.

TREBICI, V., *Mică enciclopedie de demografie*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975.

III. ANCHETA SOCIOLOGICĂ ŞI SONDAJUL DE OPINIE PUBLICĂ

În cercetarea sociologică concretă *ancheta* este cea mai cunoscută şi cea mai răspândită metodă. Spre deosebire de alte metode preluate din ştiinţele naturii – cum sunt, de pildă, observaţia, experimentul etc. – şi adaptate posibilităţilor de investigaţie în domeniile proprii diferitelor ştiinţe sociale, ancheta apare şi se dezvoltă în legătură cu evoluţia ştiinţelor sociale şi umane.

1. Specificul anchetei sociologice. Valoarea şi limitele sale

Ancheta este una dintre cele mai complexe metode de investigaţie sociologică, atât de complexă încât uneori este identificată, în mod nepermis, cu cercetarea sociologică însăşi. Complexitatea ei este dată de ansamblul instrumentelor (chestionare, ghiduri de interviu, planuri de anchetă), a tehnicilor (de codificare, scalare, analiză, prelucrare etc.), pe care le foloseşte şi de faptul că adeseori utilizează, în mod complementar, alte metode şi tehnici de cercetare (observaţia, analiza documentară etc.).

Deşi face parte dintre metodele mai vechi folosite în cercetarea socială, importanţa anchetei a crescut considerabil abia din deceniile 3-4 ale secolului nostru, în strânsă legătură cu introducerea tehnicilor de analiză cantitativă în ştiinţele sociale. Apariţia maşinilor de calcul, a procedeelor de prelucrare şi analiză statistică şi perfecţionarea tehnicilor de eşantionare probabilistică au transformat ancheta dintr-o metodă tradiţională puţin folosită într-o metodă modernă, situată pe primul loc în cercetarea sociologică.

Extensiunea largă a anchetelor sociologice în investigaţia socială trebuie explicată şi în legătură cu rolul opiniei publice în reglarea vieţii sociale. Ancheta constituie una dintre modalităţile de cunoaştere ştiinţifică a opiniilor, atitudinilor, aspiraţiilor oamenilor şi, totodată, un mijloc de influenţare. Se poate spune fără a greşi că sondajele de opinie fac parte din practica vieţii societăţii moderne. Populaţia este consultată prin intermediul sondajelor asupra unei

game foarte largi de probleme economice şi sociale – activitatea comercială, satisfacţiile în raport cu mass-media, utilizarea timpului liber, atitudinile electorale etc. După unii autori, un indicator al nivelului de civilizaţie al unei ţări l-ar constitui şi gradul de familiarizare al cetăţenilor săi cu chestionarele de anchetă. Este semnificativă, în acest sens, aprecierea autorului francez J. Antoine, care afirmă că „ancheta prin sondaj a intrat adânc în deprinderile societăţii noastre moderne. Ea interesează nu doar câteva categorii socioprofesionale, ci, în general, «omul modern» al secolului XX".

2. **Obiectul anchetelor sociologice**

Specificitatea şi complexitatea anchetei sociologice sunt determinate în acelaşi timp de obiectul său de cercetare foarte larg, în care intră: a) *opiniile, atitudinile, comportamentele* oamenilor; b) *aspiraţii, trebuinţe, motivaţii* care stau la baza acţiunilor, conduitelor, atitudinilor; c) *cunoştinţe, mărturii* ale oamenilor despre fapte, fenomene, evenimente adeseori trecute sau inaccesibile cercetătorului; d) *caracteristici demografice* – structuri familiale, structuri de vârstă, structuri socioprofesionale etc.; e) *caracteristici ale mediului social şi modului de viaţă* al oamenilor – ocupaţii, venituri, condiţii de locuit, servicii sociale şi, în general, factorii social-economici care influenţează viaţa şi activitatea lor. Primele trei categorii de fapte sociale constituie prin excelenţă obiect al anchetelor sociologice, asupra lor neexistând documentaţii cu caracter statistic. Asupra ultimelor două categorii de fapte sociale informaţiile statistice existente (recensăminte, anuare etc.) sunt adeseori prea generale şi nu satisfac cerinţele unei cercetări ştiinţifice.

În mod precumpănitor, prin anchetă se studiază opiniile oamenilor (ideile, părerile, atitudinile şi motivaţiile lor) motiv pentru care adeseori i se mai spune şi *anchetă de opinie*. Ancheta este şi rămâne o metodă de bază a sociologiei, subordonând o gamă largă de fapte, fenomene sociale, care pot fi investigate cu ajutorul ei. „Nu există – spune I. Drăgan – latură sau domeniu al vieţii sociale în raport cu care oamenii să nu-şi formuleze păreri şi nu există atitudini sau conduite – de la cele economice până la cele etice, politice, religioase – în care factorul opinie să nu intervină ca element activ" (Ion Drăgan, 1968).

Deşi în ansamblul mijloacelor de investigaţie sociologică ancheta este clasificată printre metodele descriptive, datele obţinute cu ajutorul ei pot servi unor ţeluri multiple. Astfel, prin anchetă se obţin informaţii cu privire la

fenomenele studiate; ea ajută la descrierea, clasificarea, tipologizarea faptelor sociale, permite verificarea unor ipoteze şi oferă date care permit explicaţii cauzale, teoretice. Studiile bazate pe anchete pot oferi concluzii, constatări care să permită elaborarea unor programe de măsuri de perfecţionare a activităţii sociale într-un domeniu sau altul.

Ca şi experimentul, ancheta este o metodă activă de cercetare. Aplicarea ei înseamnă implicit „acţiune socială", proces de influenţare, instruire, educare a subiecţilor investigaţi.

Caracterul activ al anchetei constă în aceea că, prin conţinutul întrebărilor sale, ea atrage atenţia subiecţilor investigaţi asupra problemelor supuse cercetării. Cu acest prilej, fapte necunoscute sau puţin cunoscute pot deveni pe deplin cunoscute; importanţa acordată lor în cadrul anchetei poate fi revelatoare asupra faptelor ca atare pentru cei anchetaţi. Opinii, idei, păreri latente, difuze în conştiinţa subiecţilor, pot deveni, ca urmare a anchetei, clare, conştiente, manifeste. Întrebările care se pun într-o anchetă reclamă răspunsuri care implică totodată opinii, atitudini, judecăţi de valoare cu privire la fapte, fenomene economice, sociale, politice etc. În acest sens, orice anchetă reprezintă nu numai investigaţie, cunoaştere ştiinţifică, ci, în acelaşi timp, şi „acţiune socială", proces de influenţare, instruire a celor investigaţi şi de valorizare a propriilor lor idei, opinii.

Valoarea anchetei sociologice constă în faptul că permite culegerea unei mari varietăţi de informaţii într-un timp relativ scurt şi face posibilă prelucrarea acestora cu ajutorul calculatorului. Pe de altă parte, este de reţinut, ca un avantaj, aria mare de aplicabilitate pe populaţii numeroase, reprezentative din punct de vedere statistic. Chestionarele standardizate pot fi aplicate folosind colaboratori locali în calitate de operatori de anchetă, după o instruire prealabilă. Prin aceasta se reduc şi costurile materiale ale cercetării care, de regulă, sunt destul de mari.

Aceste calităţi ale anchetei au determinat sociologi de renume mondial ca René Konig să o denumească „calea regală" a investigaţiei sociologice, iar şeful şcolii poloneze de sociologie, Jan Szczepanski, să considere ancheta cu instrumente standardizate drept „un tip de cercetare sociologică perfectă".

Sunt de menţionat şi o serie de **limite ale anchetei sociologice** de care trebuie să se ţină seama în pregătirea şi realizarea ei. În două situaţii se reduce eficacitatea acestei metode: existenţa unor **distorsiuni** (erori) cauzate de mai mulţi factori şi introducerea unei **rigidităţi** în relaţia anchetator-anchetat prin aplicarea de chestionare formalizate.

Factorii de distorsiune într-o anchetă sunt multipli. Adeseori, **subiectul anchetat** este sursa unei game largi de elemente distorsionate inerente subiectivității sale. Sentimentele, resentimentele şi prejudecățile subiectului cu privire la obiectul anchetei, orizontul său cultural-ştiințific şi capacitatea de apreciere obiectivă a faptelor, gradul său de implicare şi tendința de a motiva propriile sale acțiuni în legătură cu aceste fapte, erorile de memorie direct proporționale cu timpul scurs de la petrecerea evenimentelor cercetate etc. – toate acestea pot influența răspunsurile şi pot modifica, mai mult sau mai puțin, adevărul despre faptele studiate.

Alți factori de distorsiune în ancheta sociologică mai pot fi: **eşantionarea greşită**, care poate determina greşeli de extrapolare, generalizare a datelor de la eşantion la populația totală; **instrumentele de anchetă** greşit elaborate (chestionare, ghiduri de interviu cu întrebări vagi, ambiguie, sugestibile etc.); **operatorii de anchetă** insuficient pregătiți, superficiali, prea puțin răbdători – pot constitui adeseori surse de erori prin influențarea răspunsului subiectului anchetat.

Desigur, toate aceste surse de erori pot fi prevenite sau reduse la minimum dacă ancheta este temeinic pregătită şi dacă informațiile colectate sunt confruntate cu date obținute prin intermediul altor metode de cercetare.

Se consemna mai sus că ancheta cu chestionare formalizate introduce o anumită **rigiditate** în relația dintre anchetator şi subiectul anchetat. Tendința de formalizare excesivă a chestionarelor prin construirea de răspunsuri precodificate la întrebările formulate este impusă de cerința prelucrării rapide a informațiilor cu ajutorul calculatoarelor. Anchetele de dimensiuni mari, realizate pe eşantioane de mai multe sute sau mii de subiecți, se proiectează în vederea prelucrării electronice a datelor. Cea mai mare parte a întrebărilor conțin variante de răspunsuri precodificate. Şi oricât de bine ar fi intuite reacțiile posibile ale populației supuse investigației, intervine inevitabil o anumită limitare şi încorsetare a răspunsurilor, se pierd nuanțe, elemente noi, care nu puteau să facă parte din sistemul conceptual-ipotetic al cercetătorului care a elaborat chestionarul. Într-o astfel de cercetare relația dintre metodă, tehnică, pe de o parte şi obiectul cercetării, pe de altă parte, se inversează. În loc ca tehnica, instrumentul să se adapteze cât mai bine obiectului cercetat pentru a-l cunoaşte cât mai exact, mai profund şi mai nuanțat, obiectul cercetării (populația chestionată) este obligat să se adapteze, şi deci să se limiteze prin răspunsurile sale, la proiecția teoretico-ipotetică a cercetătorului asupra faptelor investigate. Cu alte cuvinte, subiecții anchetați urmează să răspundă la întrebările puse nu

aşa cum ştiu ei şi cred de cuviinţă, ci prin alegerea unor eventuale răspunsuri care se potrivesc, mai mult sau mai puţin, cu părerile lor. O astfel de cercetare este utilă atunci când interesează doar măsura în care populaţia investigată se structurează în raport cu anumite variabile (vârstă, sex, studii, mediu social, categorie socioprofesională etc.) în sistemele tipologice de răspunsuri proiectate de cercetător cu ajutorul chestionarului. Sporul de cunoştinţe realizat se limitează la surprinderea comportamentului statistic al populaţiei investigate în raport cu sistemul nostru de ipoteze concretizate sub forma întrebărilor. În acest caz, scapă cercetătorului ceea ce este mai important într-o investigaţie ştiinţifică: elementele noi, inedite, marea bogăţie şi diversitate de aspecte (nuanţe, păreri, explicaţii, motivaţii) pe care le-ar putea oferi realitatea socială în toată complexitatea şi dinamica sa. Instrumentele formalizate exercită aceeaşi constrângere şi asupra operatorului de anchetă, îi limitează posibilităţile de aprofundare a unor aspecte relevante, împiedică angajarea sa pe piste noi, pe care le deschide cercetarea de teren. Sarcina lui se rezumă la a consemna, sub formă de cifre-coduri, informaţia corespunzătoare cu cea din cuprinsul chestionarului. Anchetatorul devine creator şi personal în cadrul cercetării abia atunci când depăşeşte cadrul strict formalizat al instrumentelor de investigaţie.

Pentru a preveni toate aceste erori este nevoie de tehnici şi instrumente de investigaţie care să ofere maximă libertate de adaptare a cercetătorului la faptele studiate. Sistemul de ipoteze care stă la baza unor astfel de cercetări nu-şi propune să avanseze şi reacţiile posibile ale celor investigaţi. Astfel de tehnici, instrumente de cercetare trebuie să permită surprinderea elementelor inedite, imprevizibile, adesea irepetabile, singulare, dar tipice pentru explicarea ştiinţifică a fenomenelor sociale.

Definirea anchetei sociologice

Formularea unei definiţii cuprinzătoare pentru ancheta sociologică este o sarcină mai mult decât dificilă. Aceasta datorită faptului că însăşi noţiunea de „anchetă sociologică" (ancheta socială, ancheta psihosocială) are semnificaţii adeseori diferite. Unii autori acordă anchetei o semnificaţie atât de largă, încât o identifică cu cercetarea sociologică sau îi subordonează alte metode de cercetare.

Chiar şi atunci când nu i se subordonează alte metode de cercetare, semnificaţia anchetei rămâne foarte largă, corespunzător ariei foarte întinse de probleme care sunt studiate cu ajutorul ei. C.A. Moser arată că o definiţie dată „anchetei sociale" ar fi atât de generală încât i-ar anula scopul, deoarece însuşi

termenul şi metodele legate de ea se aplică într-o varietate foarte largă de cercetări, începând cu analizele clasice asupra sărăciei, de acum cincizeci de ani, până la sondajele asupra opiniei publice efectuate de Institutul Gallup, anchetele pentru planificarea oraşelor, cercetarea pieții, activitatea observației sociale (Mass Observation), precum şi nenumăratele investigații organizate de institutele de cercetare. El precizează totuşi că „atunci când este vorba de conținutul concret al anchetelor, toate se ocupă de caracteristicile demografice, cu mediul social, cu activitățile, opiniile sau atitudinile unui anumit grup de oameni" (C.A. Moser, p.13). Claude Javeau precizează că „ancheta are drept scop căutarea de informații referitoare la un grup social dat (un stat, un grup etnic, o regiune, o clasă socială, o categorie de vârstă etc.). Aceste informații trebuie să poată fi prezentate, în vederea analizei lor, sub forma unor rezultate cuantificabile" (C. Javeau, 1970, p.1).

Într-un sens mai restrâns, ancheta reprezintă o culegere metodică de informații asupra opiniilor, atitudinilor indivizilor, ajungându-se la rezultate cuantificabile cu privire la comportamentele grupurilor umane, a gusturilor, trebuințelor, motivațiilor acestora, la maniera lor de a munci, de a trăi, de a se distra. Roger Pinto şi Madeleine Grawitz (1967, p. 497) spun că în sens restrâns, ancheta, prin însăşi semnificația sa etimologică, comportă căutare de informații orale ... la originea sa, ancheta conservă un element oral: „întrebarea" care îi este proprie şi în sens ştiințific ea implică efortul pentru cuantificarea informațiilor culese". (Roger Pinto şi Madeleine Grawitz, 1967).

Realizând o sinteză a diferitelor elemente cuprinse în definițiile şi caracterizările din literatura de specialitate se poate defini ancheta drept o metodă de interogare, informare asupra faptelor sociale (opinii, atitudini, motivații, aspirații, caracteristici personale, ale mediului social etc.) la nivelul grupurilor umane, mai mici sau mai mari, de analiza cuantificabilă a datelor în vederea descrierii şi explicării lor. Punctul de plecare al anchetei îl constituie întrebările pe care şi le pune cercetătorul cu privire la fapte, fenomene sociale, asupra cărora, de regulă, nu există informații statistice sau alte surse de date documentare sau de observație. Aşa cum precizează C.A. Moser, „dacă cineva doreşte să afle ce gândeşte o persoană despre pedeapsa cu moartea sau ce ştie despre convertibilitatea monetară, cât de des a mers la cinema în ultima săptămână, sau de ce citeşte cutare ziar, cum şi-a cheltuit salariul pe ultima lună, când s-a căsătorit, sau dacă are intenția de a-i vota la viitoarele alegeri pe laburişti sau pe conservatori, atunci trebuie să întrebe persoana însăşi şi trebuie să ne bazăm pe ceea ce spune ea. Se ştie foarte bine că ea poate să dea

răspunsuri deformate, poate să nu fi înțeles întrebările, sau dacă este vorba despre lucruri din trecut, se poate ca memoria s-o înşele, dar altă cale nu există; una dintre cele mai dificile sarcini ale anchetatorului este de a încerca să descopere astfel de erori" (C.A. Moser, 1967, p. 254).

3. **Raportul dintre sondaj, anchetă şi cercetarea sociologică**

Adeseori, în rândul nespecialiştilor, cercetarea sociologică, în general, este identificată cu ancheta sociologică, iar unii reduc ancheta la aplicarea de chestionare. Aşa se face că, în viziunea unora, investigația sociologică este pur şi simplu redusă la aplicarea chestionarelor, înseamnă nici mai mult nici mai puțin decât mânuirea de chestionare, colectarea de informații cu ajutorul acestora şi prelucrarea lor. Trebuie să menționăm că, cel puțin, distincția dintre ancheta sociologică şi cercetarea sociologică nu este făcută cu claritate adeseori nici de către unii specialişti în lucrările lor. Chiar dacă diferitele metode, tehnici de cercetare sunt analizate corect din punct de vedere al caracteristicilor şi posibilităților lor de cunoaştere, ele apar uneori subsumate anchetei, lăsându-se impresia că aceasta din urmă le-ar îngloba, identificându-se cu cercetarea sociologică. Deşi problema nu este suficient de clară în literatura de specialitate, şi deci este susceptibilă de discuții, de puncte de vedere diferite, noi nu împărtăşim ideea unei identități între anchetă şi cercetarea sociologică. În dorința clarificării acestor probleme, ne propunem precizarea, pe scurt, a conținutului noțiunilor de „sondaj de opinie", „anchetă sociologică" şi „cercetare sociologică". O încercare de clarificare a raportului dintre ele găsim şi la S. Chelcea, care afirmă pe bună dreptate că „într-un anume sens, termenii de *cercetare sociologică concretă şi investigație sociologică de teren* subsumează termenii de *anchetă* şi *sondaj*, constituind față de aceştia genul proxim, diferența specifică fiind dată de ponderea metodelor interogative caracteristice anchetelor şi sondajelor" (S. Chelcea, 1975, p. 30).

Sondajul de opinie este o formă specifică a anchetei sociologice. El este definit, în continuare, ca o „metodă statistică de stabilire, pe baza eşantionării, a stratificării opiniilor în raport cu diferite variabile socio-demografice ale populației studiate". I. Drăgan precizează că „ancheta de opinie reprezintă varianta cea mai răspândită a cercetărilor sociologice, mai precis spus a anchetei prin sondaj, aceasta fiind cu deosebire adecvată determinării distribuției cantitative a opiniilor între diferitele categorii de populație din cuprinsul unui vast ansamblu social"(p.185). Alți autori apreciază că „sondajul

de opinie colectează, pornind de la un eşantion reprezentativ, informaţii standardizate, deci comparabile, numeroase şi generalizabile" (Nicolas et François Berthier, 1981, p.147).

Se poate vorbi de o largă răspândire a sondajelor de opinie în societatea modernă, ele constituind o modalitate de cunoaştere rapidă, eficientă şi la scară reprezentativă, din punct de vedere statistic, pentru diferite colectivităţi umane, a opiniilor cu privire la cele mai variate probleme economice, politice, administrative şi social-culturale). Aşa cum subliniază Jacques Antoine (1969, p. 11), „anchetele prin sondaj sunt din ce în ce mai utilizate ca mijloace de informare în serviciul conducerii treburilor publice, a previziunii naţionale şi planificării, în fine, în cercetarea ştiinţifică, mai ales în ştiinţele umane". Sondajul ca formă specifică de anchetă se circumscrie sferei acesteia din urmă, constituind o modalitate de realizare a anchetei. În calitate de formă a anchetei, el prezintă o seamă de trăsături distinctive.

Astfel sondajul este un fel de anchetă *pură* şi *rapidă*. *În cadrul său se aplică doar instrumente de anchetă* (chestionare, ghiduri de interviu), *fapt care permite colectarea rapidă de informaţii dintre cele mai variate*.

Sondajul se opreşte la date de *ordin subiectiv* (opinii, aspiraţii, motivaţii etc.), fără să-şi propună confruntarea acestora cu faptele, cu fenomenele obiective care le determină şi eventualele corecţii care se impun ca urmare a acestei confruntări.

Vizând cu precădere studiul opiniilor, fără corectarea lor prin informaţii colectate cu alte tehnici şi metode, la nivelul sondajului se *tolerează erori* inevitabile de recoltare, de prelucrare a informaţiilor şi mai ales cele care ţin de subiectivitatea populaţiei investigate.

Ancheta sociologică este o metodă complexă în care accentul poate să cadă pe studiul opiniilor, atitudinilor, motivaţiilor, aspiraţiilor – într-un cuvânt asupra subiectivităţii umane – dar nu se opreşte doar la ele. Coeficientul de eroare este depăşit prin confruntarea opiniilor cu faptele pe care le reflectă. În acest scop, sunt utilizate metode şi surse complementare de informare asupra fenomenelor cercetate. Confruntarea opiniilor recoltate cu instrumentele de anchetă, cu alte surse de informare, permite introducerea unor corecţii menite să ofere o imagine ştiinţifică asupra faptelor sociale investigate. Astfel, dacă în sondaj opiniile subiecţilor constituie principala sursă (sau chiar unica) de informare asupra faptelor studiate în anchetă, opiniile constituie în acelaşi timp şi obiect de cercetare supus analizei ştiinţifice riguroase. Metodele, în mod curent folosite complementar anchetei, sunt *observaţia* şi *analiza documentară*.

Prin acestea se validează adeseori datele anchetei şi se introduc corecţiile necesare. În această semnificaţie mai largă, ancheta, ca metodă complexă, care foloseşte tehnici complementare în investigaţia de teren, este identificată adeseori cu cercetarea sociologică însăşi. După cum vom vedea în continuare, această identificare este greşită, chiar dacă se are în vedere ancheta în semnificaţia sa largă, cu metode, tehnici subsumate complementar. Aşa după cum numeroşi cercetători considera sondajul de opinie drept un „tip de anchetă", la rândul ei ancheta poate fi considerată mai mult decât o metodă şi anume un tip de cercetare sociologică (bazat în mod precumpănitor pe anchetă) dar nu cercetarea sau investigaţia sociologică însăşi. În acest caz: a) ancheta este metoda de bază a cercetării; b) alte metode, tehnici utilizate (observaţia, analiza documentarea, tehnici experimentale etc.) au rolul de a întregi şi verifica datele anchetei; c) ele nu acoperă (deloc sau acoperă doar parţial) o arie tematică de sine stătătoare în cadrul cercetării; d) cercetarea bazată pe anchetă are mai mult un caracter descriptiv, cu finalitate practic-aplicativă şi urmăreşte într-o mai mică măsură dezvoltarea teoretică.

Cercetarea sociologică (investigaţia sociologică) are o sferă de cuprindere mai largă decât ancheta. Ea subsumează totalitatea metodelor, tehnicilor, procedeelor utilizate pentru studiul fenomenelor sociale ca şi ansamblul normelor, principiilor şi regulilor de ordin teoretico-epistemologic în aplicarea metodelor. În cercetarea sociologică se pot aplica metode, tehnici dintre cele mai variate, printre care ancheta poate să fie prezentă sau poate să lipsească. O cercetare sociologică se poate baza pe un întreb ansamblu de metode sau se poate rezuma cu precădere la una din metodele sale de bază.

În istoria investigaţiilor sociologice şi psihosociologice finalizate în lucrări de rezonanţă mondială există suficiente exemple în care metoda de bază a fost alta decât ancheta şi anume: *analiza documentară statistică, observaţia participativă, analiza documentelor personale* (scrisori) etc. Cercetarea sociologică presupune utilizarea unui număr mare de metode care nu pot fi în totalitate subordonate anchetei (ex. diferite tipuri de *experiment, analiza statistică, documentară şi de conţinut, observaţia* şi diferitele sale tipuri, *studiul de caz, tehnicile sociometrice* etc.). O investigaţie în care rolul hotărâtor revine experimentului, observaţiei sau analizei statistice nu poate fi identificată cu ancheta sociologică. Cercetarea sociologică are ţeluri mai largi decât ancheta. În cadrul ei se pot urmări atât scopuri practic-aplicative, cât şi (în cadrul unor cercetări fundamentale) dezvoltarea teoretică, dezvăluirea raporturilor cauzale, elaborarea de tipologii, precizări conceptuale etc. Dacă cercetările pot fi

aplicative sau fundamentale (cu finalitate practică sau teoretică), anchetele sunt mai ales descriptive cu finalitate aplicativă.

4. **Tipurile anchetei sociologice**

Clasificarea anchetelor sociologice se face după mai multe criterii, în funcție de forma sau conținutul lor, după natura problemelor studiate, scopul cercetării sau după istoria dezvoltării lor etc.

A. În funcție de țelurile urmărite şi modul de desfăşurare a anchetei distingem:

Anchetele intensive realizate pe populații restrânse (o întreprindere, o secție, un sat, un cartier etc.) cu scopul de a aprofunda o temă specială sau chiar o tematică complexă. Numărul relativ mic de subiecți este supus unei investigații profunde şi nuanțate (instrumente, tehnici variate) oferindu-se în final o cunoaştere complexă şi de adâncime a acestora.

Anchetele extensive asupra unor populații numeroase, eşantioane mari valabile la scara unui mare oraş, județ, regiune sau a întregii țări. Axate pe teme speciale, ele surprind caracteristici de ordin general, valabile la scară zonală sau națională.

Anchetele calitative sunt intensive şi pun accent pe studiul însuşirilor, caracteristicilor definitorii ale faptelor sociale supuse investigației. Realizate pe indivizi, luați separat, din grupuri sau comunități cu caracter restrâns, ele permit studiul calitativ de profunzime al acestora. Acest tip de anchetă se realizează în mod eficient cu instrumente puțin formalizate şi oferă date puțin cuantificabile, în schimb permite surprinderea nuanțată şi complexă a faptelor studiate. Datorită populației restrânse supuse anchetei, este puțin reprezentativă din punct de vedere statistic.

Anchetele cantitative cu instrumente formalizate şi rezultate cuantificabile se realizează pe populații mari, reprezentative din punct de vedere statistic. Numărul mare de chestionare precodificate, aplicate pe eşantioane mari se prelucrează relativ uşor cu ajutorul maşinilor de calcul. Se aplică frecvent în studiul opiniilor, atitudinilor comerciale, culturale, electorale etc.

Anchetele colective se aplică pe grupuri de oameni în vederea colectării informației necesare şi nu pe indivizi luați separat. În astfel de anchete nu interesează structurarea opiniilor, atitudinilor pe categorii de indivizi în raport cu anumite variabile (sex, vârstă, studii etc.), ci cunoaşterea tipurilor de comportamente (atitudini, opinii) la nivelul ansamblului populației investigate.

Anchetele individuale presupun aplicarea individuală a instrumentelor de investigație în vederea corelării informațiilor culese cu o seamă de indicatori socio-demografici (vârstă, sex, studii, profesie etc.). În cadrul lor interesează opiniile distincte ale diferiților subiecți supuşi investigației.

Anchetele directe presupun colectarea de informații referitoare la subiecții investigați, opiniile lor cu privire la fapte, fenomene în care sunt implicați nemijlocit, participă la ele, sunt inerente vieții şi activității lor.

Anchetele indirecte se realizează, de obicei, asupra unor teme legate prea intim de viața şi activitatea populației investigate, situație în care sunt anchetați fie subiecți cunoscători ai faptelor studiate, dar neimplicați în desfăşurarea lor, fie se cer aprecieri, informații asupra comportamentelor altor persoane decât al celor anchetate, chiar dacă cei investigați sunt implicați în faptele studiate. Ancheta se mai aplică pentru colectarea de informații asupra unor fapte, fenomene inaccesibile investigației directe din diferite motive (evenimente trecute, comportamente discrete etc.).

B. După conținutul problemelor investigate, anchetele se mai pot clasifica după cum urmează:

Anchetele socio-economice de interes național. Cu ajutorul lor se pot surprinde periodic o seamă de aspecte legate de evoluția nivelului de trai, a calității vieții în rândul diferitelor grupuri socioprofesionale, pe eşantioane reprezentative la scară națională.

Anchetele asupra dezvoltării zonale, rurale şi urbane. Prin intermediul lor sunt studiate diferite aspecte ale sistematizării şi modernizării localităților rurale şi urbane, factorii economici şi sociali de amplasare a obiectivelor industriale, de construcție, modernizare şi extindere a oraşelor.

Anchetele de opinie publică asupra celor mai diferite probleme economice, politice, sociale, culturale. Cunoaşterea curentelor de opinie în evoluția şi dinamica lor trebuie să stea la baza măsurilor şi programelor de dezvoltare economico-socială. Ele pot fundamenta acțiunile sociale de educare şi antrenare a maselor la înfăptuirea diferitelor obiective ce urmează să fie realizate pe plan local sau zonal.

Anchetele comerciale sunt consacrate studiilor de marketing, de investigare şi prospectare a pieții, în vederea optimizării comerțului şi influențării producției de bunuri destinate consumului public. În astfel de anchete interesează opiniile diferitelor categorii sociale de cumpărători despre calitatea, prezentarea, prețul produselor, evoluția gusturilor, cerințelor populației etc.

Anchetele asupra mijloacelor de comunicare în masă presupun studierea satisfacţiilor-insatisfacţiilor şi cerinţelor publicului faţă de diferitele componente ale mass-media, în special faţă de programele emisiunilor de radio şi TV, cu privire la calitatea şi tirajul cărţilor beletristice, opiniile cu privire la filme, spectacole teatrale etc. Ele constituie o importantă sursă de informare menite să ducă la perfecţionarea continuă atât a conţinutului acestora cât şi a modalităţilor de transmitere, pentru a satisface într-o măsură tot mai mare cerinţele publicului.

C. O clasificare a anchetelor în ordinea apariţiei şi dezvoltării lor istorice ne oferă C.A. Moser (1967, p. 37). El le împarte în: a) anchete clasice asupra paupertăţii maselor muncitoare; b) anchete de planificare regională; c) anchete sociale guvernamentale; d) anchete de prospectare a peţii; e) anchete asupra emisiunilor radio şi TV; f) sondaje de opinie publică; g) alte anchete (recensământul populaţiei, viaţa urbană, rurală, bugete de familie, probleme de educaţie, sănătate, mobilitate socială, relaţii industriale, delincvenţa juvenilă, timp liber etc.).

În literatura de specialitate, într-o formă sau alta, sunt menţionate toate tipurile de anchetă descrise mai sus. Facem, însă, precizarea că tipologizarea respectivă este relativă; în cele mai multe cazuri distincţia dintre diferite tipuri se face doar pentru a sublinia accentul care trebuie pus, într-o situaţie dată, pe aspectele caracteristice fiecărui tip în parte – aşa, de exemplu, într-o anchetă de tip intensiv pot să predomine întrebări directe sau indirecte, ancheta poate viza cu precădere analiza cantitativă sau cea calitativă etc.

BIBLIOGRAFIE

ANTOINE, Jacques, *L'Opinion – Techniques L'enquête par sondage*, Dunod Paris, 1969.
BERTHIER, Nicolas et François, *Le sondage d'opinion*, Bordo, Paris, 1981.
CHELCEA, Septimiu, *Chestionarul în investigaţia sociologică*, Editura Ştiinţifică, 1975.
DRĂGAN Ion, *Locul anchetelor de opinie în investigaţia socială*, în *Studii de logică şi psihologie socială. Teorie şi metodă în ştiinţele sociale*, vol. VI, Editura Politică, Bucureşti, 1968.
JAVEAU, Claude, *L'enquète par questionaire. Manuel à l'usage du pranticien*, Edition de l'Universié de Bruxelles, 1970.
MOSER, C.A., *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
PINTO, Roger, GRAWITZ Madeleine, *Methodes des siences sociales*, Dalloz, Paris, 1972.

IV. **ANCHETA PE BAZĂ DE CHESTIONAR**

Între mijloacele de culegere a datelor din teren, ancheta pe baza de chestionar este, fără nici o îndoială, metoda cea mai des utilizată, metoda despre care numeroşi autori consideră că a dominat si încă mai domină spaţiul socioumanului.

După cum evidenţia François de Singly (1998, pag. 21), ancheta pe bază de chestionar „serveşte la producerea unor date explicative”, care pun în evidentă atât faptele sociale, cât şi factorii care le determină.

Chestionarul este un mijloc foarte bun de explicare a comportamentelor umane şi de identificare a factorilor care le determină.

1. **Specificul anchetei pe bază de chestionar**

Tehnică complexă de cercetare sociologică, presupunând numeroase etape, ancheta prin chestionar „este aproape întotdeauna o anchetă de opinie” (V. Miftode, 1995, pag. 245). Cu ajutorul chestionarului, ca instrument de investigare, se pun întrebări şi probleme care determină diverse răspunsuri din partea persoanelor anchetate. Răspunsurile, respectiv comportamentele oamenilor, pot fi influenţate de numeroşi factori, dintre care putem aminti: personalitatea celui care anchetează dar şi a celui anchetat, tema anchetei, mediul în care are loc, timpul de desfăşurare a acesteia, structura chestionarului, precum şi modul lui de aplicare etc.

Ancheta prin chestionar se distinge de celelalte tehnici de cercetare printr-o serie de aspecte care o individualizează . Aceste aspecte ţin, fie de natura formală (adică de modul de realizare a cercetării), fie de natura conţinutului (adică de natura problemelor abordate), fie de natura populaţiei investigat*e* (în ceea ce priveşte reprezentativitatea, numărul etc.).

In primul rând, trebuie menţionat faptul că subiecţii sunt anchetaţi cu privire la un anumit domeniu al realităţii sociale cu care nu intră în contact direct, ei situându-se în afara mediului social al problemei. Din acest motiv,

unii autori definesc chestionarul ca un „instrument secundar de investigație, [...] un simplu instrument printre altele.” (V. Miftode, 1995, pag. 246).

In al doilea rând, ancheta prin chestionar are un caracter standardizat, deoarece întrebările sunt formulate clar dinainte, la fel şi numărul şi ordinea acestora; mai mult decât atât, este stabilit şi numărul persoanelor cu anumite caracteristici (sex, vârsta, nivel de pregătire etc.), cărora li se adresează întrebările, fără a se putea interveni sau abate de la această schemă de organizare a anchetei.

In al treilea rând, spre deosebire de alte instrumente de cercetare (ghid de interviu, ghid de observație etc.), chestionarul beneficiază de tehnici specifice de construcție, structurare, aplicare său exploatare, tehnici care vor fi analizate pe parcursul acestui capitol.

Nu în ultimul rând, ancheta pe bază de chestionar se realizează, de cele mai multe ori, pe un număr mare de persoane, deci pe eşantioane mari (de ordinul sutelor sau chiar miilor), impunându-se astfel cerința de reprezentativitate a acestora în raport cu populația vizată de cercetare, precum şi necesitatea utilizării unor metode statistice de prelucrare a datelor obținute prin chestionar. Dacă ținem cont de acest model de abordare a realității, putem afirma că ancheta prin chestionar face parte din categoria metodelor cantitative, şi nu calitative (cum este cazul interviului). Întrebările cuprinse într-un chestionar surprind diverse aspecte şi probleme din viața oamenilor şi din mediul lor înconjurător, ele sunt relativ simple şi generale, în timp ce interviul merge în profunzimea tuturor acestor aspecte şi încearcă descifrarea mecanismelor care dirijează acțiunile, comportamentele şi motivațiile oamenilor.

2. **Clasificarea chestionarelor**

Septimiu Chelcea sublinia într-una din lucrările sale (1998) necesitatea descrierii şi clasificării riguroase a tuturor instrumentelor de cercetare utilizate în sociologie şi propunea, în acest sens, o schemă de clasificare a chestionarelor în funcție de trei mari criterii: conținutul, forma întrebărilor şi modul de aplicare a chestionarelor.

a) După primul criteriu de clasificare, anume *conținutul informațiilor obținute,* chestionarele se împart în patru mari categorii : chestionarele de date factuale (sau de tip administrativ), chestionarele de opinie, chestionarele speciale şi cele omnibus. Primele două tipuri vizează natura, calitatea

informației, în timp ce ultimele două vizează cantitatea informației, respectiv numărul de teme abordate.

Chestionarele de date factuale (sau de tip administrativ) se referă la fapte şi situații obiective, care pot fi observate uneori direct şi verificate prin alte mijloace sau de către alte persoane.

Aceste tipuri de chestionare nu sunt în mod neapărat complexe din punct de vedere al modului lor de concepere, orice formular tip fiind, în fond, un astfel de chestionar.

Informațiile obținute prin întrebările factuale se refer la anumite elemente şi situații ce caracterizează viața celor anchetați sau a unei anumite populații, aspecte ale comportamentelor lor etc. Întrebări care urmăresc, de exemplu, câte cărți a citit timp de un an, care este ultimul film vizionat, care este bugetul de cheltuieli al unei familii pe o anumită lună, sunt întrebări factuale. Ele reprezintă, de fapt, nişte indicatori, acoperă o gamă extrem de largă şi se regăsesc în majoritatea chestionarelor.

Chestionarele de opinie, spre deosebire de cele anterioare, se referă la date care nu pot fi observate în mod direct. Ele încearcă să surprindă nu numai opiniile oamenilor, dar şi motivațiile, atitudinile, înclinațiile, aşteptările lor. Întrebările de opinie vizează aspecte care țin de ceea ce cred oamenii, de universul lor interior. Datele de acest gen nu pot fi obținute decât prin comunicare verbală cu subiecții, sunt întrebări care dețin o pondere foarte mare în cadrul unui chestionar şi, de asemenea, implică mari dificultăți în privința aprecierii acurateții lor, a verificării gradului de concordanță între opiniile reale şi cele exprimate prin răspunsurile date de către subiecți. În cadrul acestor tipuri de întrebări nu există răspunsuri bune sau rele, ci doar răspunsuri adevărate, sincere sau nu.

În ceea ce priveşte gradul de concordanță dintre răspunsul dat la întrebare şi opinia reală, pot exista mai multe situații şi factori care îl influențează:

• subiectul exprima foarte clar şi sincer opinia pe care o are asupra unei anumite probleme;

• deşi are formată opinia respectivă, subiectul refuză să o dezvăluie din diferite motive: dezinteres față de tema abordată în chestionar, teama ca răspunsul său să nu fie considerat greşit, ridicol sau contrastant față de părerea majorității etc.;

• intervievatul nu are formată încă o opinie asupra problemei care interesează anchetatorul, dar din jenă sau din motive de prestigiu social nu recunoaşte acest lucru şi, ca urmare, oferă răspunsuri false;

• subiectul nu are nici o opinie şi recunoaşte deschis acest lucru.

Situațiile descrise mai sus pot fi verificate, într-o oarecare măsură, prin proceduri şi metode specifice, cum ar fi introducerea în cadrul chestionarului a unor întrebări de control (vezi paragrafele următoare), compararea răspunsurilor, analiza lor etc.

Septimiu Chelcea (1998, pag. 187) este de părere că nu trebuie trase concluzii analizând doar răspunsurile oamenilor la o singură întrebare, ci „totdeauna trebuie prevăzut un sistem de întrebări care să permită stabilirea poziției indivizilor față de una sau alta din problemele puse în discuție."

Chestionarele speciale sunt chestionare care au ca punct de plecare numărul temelor abordate, ele caracterizându-se prin existența unei singure teme. Se aplică în special în studiul pieței, mai mult pentru a pune în evidență un anumit fenomen şi mai puțin pentru a-l măsura, sau în studiul comportamentului electoral. Însă, fenomenele şi procesele sociale, fiind foarte complexe, acest gen de chestionare este greu de utilizat în practică; în majoritatea cazurilor şi problemelor studiate vor exista şi alte teme strâns legate de primele (spre exemplu, un chestionar privitor la stilurile manageriale poate da informații referitoare şi la comunicarea în cadrul unei organizații).

Totuşi, după cum aprecia Septimiu Chelcea (1998, pag. 191), aceste chestionare sunt utile în special dacă ele sunt aplicate prin intermediul presei scrise, în vederea descoperirii părerilor cititorilor despre revistele şi ziarele lor preferate sau despre modul lor de procurare.

În sfârşit, *chestionarele omnibus* sunt chestionarele care abordează mai multe teme de cercetare şi sunt cel mai des întâlnite în cercetările sociologice. Ele oferă o mare cantitate de informații cu privire la procesele sociale, mai mult decât atât, ele pot surprinde chiar interacțiunile şi intercondiționările dintre acestea. Chestionarele omnibus sunt specifice pentru cercetările fundamentale în sociologie.

b) Cel de-al doilea criteriu de clasificare al chestionarelor este *forma întrebărilor,* după care distingem : chestionare cu întrebări închise, chestionare cu întrebări deschise şi chestionare cu întrebări mixte.

Chestionarele cu întrebări închise (sau precodificate) sunt acele tipuri de chestionare care conțin întrebări la care variantele posibile de răspuns sunt

dinainte fixate, persoana intervievată urmând doar să o aleagă pe cea care corespunde opiniei sale.

Cel mai simplu sistem de răspuns la o întrebare închisă este cel dihotomic (cu două variante de răspuns), în termenii DA / NU sau masculin / feminin.

Uneori i se oferă subiectului şi o a treia variantă de răspuns, de exemplu NU ŞTIU / NU RĂSPUND, caz în care întrebările poartă denumirea de trihotomice.

Opiniile şi atitudinile sunt, însă, elemente extrem de complexe, motiv pentru care se preferă întrebări cu un evantai larg de răspunsuri. Ca exemplu, putem oferi următoarea întrebare:

„Cu cine vă petreceți, de regulă, timpul liber ?"

„ 1. Cu familia;
2. Cu colegii de muncă;
3. Cu prietenii;
4. Singur;
5. Nu am timp liber;
6. Nu ştiu / Nu răspund."

Opiniile oamenilor sunt variabile ca intensitate, ele pot oscila de la o valoare minimă la una maximă sau de la una negativă la una pozitivă. Iată câteva exemple:

„Cât de mulțumit sunteți de condițiile de la locul dv. de muncă ?

„1. Nemulțumit;
2. Nici mulțumit, nici nemulțumit;
3. Mulțumit;

sau

1. Foarte puțin;
2. Puțin;
3. Mult;
4. Foarte mult"

Acestea sunt întrebări scalate şi se poate observa faptul că ele pot avea un element neutru, o poziție de mijloc (primul exemplu), sau este o scală echilibrată, cu perechi de răspunsuri (al doilea exemplu). Cercetările de teren au demonstrat faptul că oamenii sunt tentați să evite răspunsurile extreme şi să se situeze pe poziții neutre atunci când li se oferă scale de acest gen, situație care a dus la utilizarea, în mod special, a celui de-al doilea tip de scală, pentru a „forța" subiecții să aleagă o variantă pozitivă sau una negativă.

Avantajele întrebărilor închise sunt numeroase, iar noi nu oferim decât câteva din acestea :

• uşurinţa consemnării răspunsurilor;

• rapiditatea şi uşurinţa prelucrării (statistice) a rezultatelor;

• uşurinţa în alegerea răspunsului potrivit din partea subiecţilor (deoarece se ştie că oamenilor le este mai uşor să recunoască, decât să-şi amintească ceva);

• diminuarea, chiar evitarea erorilor care ar putea fi generate de operaţiile de postcodificare.

Deşi avantajele acestor tipuri de întrebări nu sunt deloc neglijabile, totuşi, există şi neajunsuri în utilizarea lor:

• gradul de libertate al subiectului în redarea răspunsului este redus (el trebuind să se încadreze doar în variantele propuse de cercetător);

• sărăcia informaţiilor care se obţin prin utilizarea unor astfel de întrebări;

• întrebările închise presupun existenţa unor opinii foarte bine conturate ale subiecţilor, o bună cunoaştere a realităţii socioumane din partea cercetătorului, lucruri nu întotdeauna realizabile.

Chestionarele cu întrebări deschise (libere, postcodificate) cuprind întrebări la care răspunsurile nu sunt dinainte stabilite, ci lasă subiecţilor libertatea de exprimare a opiniilor.

Maurice Duverger (după Septimiu Chelcea, 1998, pag. 199) surprindea foarte bine faptul că „întrebările deschise şi închise au avantaje şi dezavantaje, respectiv inverse."

În concluzie, întrebările deschise :

• permit obţinerea unor informaţii bogate asupra temelor abordate de chestionare;

• nu există riscul sugestibilităţii din partea cercetătorului, prin oferirea de răspunsuri etc.

Dezavantajele principale ale acestui tip de întrebări constau în :

• dificultăţi de consemnare fidelă a răspunsurilor;

• dificultăţi de analiză şi prelucrare a datelor (sunt necesare operaţii de codificare ulterioara a răspunsurilor, în vederea unei analize cantitative, statistice);

• riscul apariţiei erorilor datorate, fie operatorilor de interviu, fie subiecţilor anchetaţi (probleme legate de coerenţa şi logica în exprimarea opiniilor, nivelul de pregătire, memorie etc.) .

Pe lângă tipurile deja menționate, mai există și *chestionare cu întrebări mixte* (semiînchise sau semideschise), în care sunt oferite variante de răspuns, dar nu se epuizează întreaga gamă de posibilități, ci se lasă și libertatea subiectului de a răspunde la întrebare. Exemplu :

„De ce va temeți cel mai mult ?

1. De șomaj;
2. De scăderea nivelului de trai;
3. De nivelul veniturilor;
4. De corupție;
5. De privatizarea întreprinderilor;
6. De inflație;
7. Altă situație, și anume ...”.

c) În sfârșit, cel de-al treilea criteriu de clasificare propus de Septimiu Chelcea este *modul de aplicare al chestionarelor*, după care distingem: chestionare autoadministrate și chestionare administrate prin intermediul operatorilor de anchetă.

Chestionarele autoadministrate se particularizează prin faptul că subiecții incluși în eșantionul investigat înregistrează singuri răspunsurile cuprinse în chestionar, iar după consemnarea lor, chestionarele trebuie returnate celor care le-au transmis.

Chestionarele autoadministrate pot fi de mai multe feluri: ele sunt fie chestionare poștale, fie chestionare publicate în ziare, reviste, cărți.

Chestionarele poștale, după cum ne sugerează chiar denumirea, sunt chestionarele expediate prin poștă și constituie o modalitate rapidă de obținere a unor informații. Utilizarea unor astfel de chestionare presupune, însă, o serie de aspecte și elemente fără de care ancheta nu s-ar putea desfășura în bune condiții.

În primul rând, chestionarul poștal trebuie să fie însoțit de o adresă din partea instituției care realizează cercetarea, în care se prezintă scopul investigației, importanța temei studiate, rugămintea de a răspunde sincer și la toate întrebările, precum și instrucțiuni despre modul de completare a chestionarului.

În al doilea rând, în această notă subiecții sunt asigurați în privința confidențialității răspunsurilor.

Pe lângă aceste lucruri, trebuie acordată o foarte mare atenție punerii în pagină a întrebărilor, pentru a evita sau a limita la maxim posibilitatea de a omite vreo întrebare. Pentru a se asigura un procent ridicat de răspunsuri,

întrebările trebuie să fie clare, simple, prin conținutul lor să nu deranjeze subiectul (fapt ce l-ar putea determina să refuze colaborarea), iar chestionarul este bine să conțină un număr mic de întrebări.

În final, chestionarul este însoțit de un plic timbrat, cu adresa exactă a instituției responsabile de realizarea cercetării, în vederea returnării acestuia.

Chestionarele publicate în ziare şi reviste sau ca anexă la diferite mărfuri vândute, reprezintă o modalitate nu tocmai potrivită de a studia piața.

Andrei Stănoiu sublinia într-un curs al său, apărut în 1993, faptul că preocuparea de bază, în cazul aplicării acestui procedeu de anchetare, este recuperarea chestionarelor într-un număr cât mai mare posibil, el apreciind că 50% din chestionarele returnate sunt suficiente pentru analiză şi raportare; 60 % din chestionare înseamnă o rată de recuperare bună, iar 70% şi peste – o rată de returnare foarte bună.

Chestionarele administrate de către operatorii de anchetă se caracterizează prin faptul că operatorul ia contact cu fiecare subiect în parte, comunică direct cu acesta şi consemnează cu fidelitate răspunsurile primite, asigurând, totodată, subiecții cu privire la confidențialitatea şi anonimatul răspunsurilor. Trebuie menționat faptul că acest procedeu de culegere a informațiilor este cel mai des utilizat în investigațiile sociologice.

Avantajele chestionarelor administrate prin intermediul operatorilor de interviu pot fi redate, fără a avea pretenția unei prezentări exhaustive, în următoarele aspecte:

• obținerea unei rate mari a răspunsurilor, ceea ce asigură şi reprezentativitatea eşantionului; chiar în cazul în care un subiect refuză participarea la interviu, operatorul are posibilitatea, prin respectarea unor reguli stabilite de către organizatorii anchetei, de a înlocui acea persoană cu o alta, cu caracteristici asemănătoare (sex, vârstă etc.);

• se pot obține informații suplimentare de către subiecții participanți la interviu, limitând riscul ca întrebările să nu fie bine înțelese, iar răspunsurile să fie, astfel, irelevante;

• pot fi chestionați şi oameni care au un nivel de şcolarizare scăzut;

• operatorul de anchetă poate, pe lângă consemnarea răspunsurilor, să observe şi diferite reacții, modul cum este receptat interviul de către subiecți, interesul manifestat față de acesta, întrebările la care s-au întâmpinat rețineri sau alte comentarii pe care intervievatul le face în afara anchetei (toate aceste elemente vor fi consemnate într-o fişă specială sau o rubrică aparte din chestionar);

• se asigură caracterul personal şi individual al răspunsurilor;

• se obţin răspunsuri spontane, spre deosebire de chestionarele autoadministrate;

• în final, prin această modalitate de aplicare a chestionarelor se obţine o paletă bogată de informaţii, date complete şi de mare acurateţe.

Chiar dacă există atât de multe avantaje în utilizarea acestui tip de chestionar, nu trebuie omis faptul că el prezintă şi numeroase limite, care, în esenţă, sunt următoarele:

• utilizarea operatorilor sporeşte considerabil costul anchetei;

• există riscul apariţiei erorilor şi distorsionării răspunsurilor, datorită trăsăturilor de personalitate ale operatorilor de anchetă, comportamentului acestora sau modului în care realizează interviul;

• apar dificultăţi în formarea unor reţele de operatori de interviu care să răspundă anumitor cerinţe absolut necesare: o bună pregătire profesională, seriozitate, capacitate de adaptare la diferite situaţii întâlnite în teren, abilitate şi flexibilitate în abordarea oamenilor etc.

Cu toate aceste neajunsuri, chestionarul administrat prin intermediul operatorilor de interviu este modalitatea cea mai frecvent utilizată în investigaţiile sociologice.

Mai trebuie specificat faptul că, pe lângă cele două modalităţi de aplicare a chestionarelor, menţionate mai sus, există şi situaţii în care el poate fi aplicat şi telefonic, însă aceasta este o modalitate mai rar utilizată (vezi capitolul referitor la interviu).

3. **Tipuri de întrebări**

De-a lungul timpului s-au încercat diverse clasificări ale întrebărilor utilizate în cadrul chestionarului sociologic; criteriile în baza cărora s-au realizat astfel de clasificări sunt multiple, motiv pentru care nu ne vom opri decât asupra a trei dintre ele. Este vorba de: conţinutul întrebării, forma întrebării şi poziţia acesteia în cadrul chestionarului.

a) După primul criteriu de clasificare, *conţinutul întrebării* sau natura informaţiei solicitată prin întrebarea respectivă întâlnim: întrebări factuale, întrebări de opinie, întrebări de cunoştinţe şi întrebări de motivaţie.

Primele două tipuri, cele factuale şi de opinie, au fost deja discutate în paragrafele anterioare, motiv pentru care vom trece la prezentarea celorlalte două tipuri.

Întrebările de cunoştinţe urmăresc măsurarea corectă a nivelului de cunoştinţe ale oamenilor, în diferite domenii vizate de cercetare. Exemplu: „Care sunt problemele de care trebuie să se ocupe sindicatul într-o întreprindere?”; se pot oferi variante de răspuns, din care subiecţii trebuie să aleagă sau se lasă ca întrebare liberă, deschisă.

Aceste întrebări pun în evidenţă preocupările oamenilor pentru anumite domenii, gradul de cunoaştere a unor aspecte ale vieţii sociale, permit evaluarea interesului oamenilor pentru acestea etc.

Întrebările de cunoştinţe pot furniza, chiar, informaţii cu privire la anumite comportamente, la „sistemul lor de valori, credinţe, atitudini” (Traian Rotariu, Petru Iluţ, 1997, pag. 75). Cu toate acestea, ele nu sunt folosite decât în situaţii speciale, deoarece oamenii nu le agreează în mod deosebit, ei putându-se emoţiona sau bloca, lucruri nedorite în cazul chestionarului.

Tot o categorie aparte de întrebări şi cele de motivaţie, care solicită explicarea logică sau psihologică a răspunsului la o întrebare anterioară; ele pătrund într-o zonă a subiectivităţii umane, cea motivaţională, care fundamentează acţiunile umane, deciziile, comportamentele etc. În cadrul chestionarelor aceste întrebări apar sub forma : „De ce ?”, ,,Motivaţi răspunsul”, Ce v-a determinat să ...?” etc.

Septimiu Chelcea (1998, pag. 234) spunea că „valoarea informativă a întrebărilor «De ce ?» pare a fi foarte scăzută” şi aceasta deoarece, în majoritatea cazurilor, motivaţia nu este o alegere „gândită” dintr-o gamă mai largă de argumente, ci este „primul argument ce-i vine omului în minte”.

b) Al doilea criteriu de clasificare a întrebărilor, respectiv *forma întrebării*, modul cum răspunde subiectul la acea întrebare, relevă următoarele tipuri : întrebări închise, întrebări deschise, întrebări mixte şi întrebări scalate (toate aceste forme au fost discutate anterior) .

c) În final, al treilea criteriu de tipologizare a întrebărilor este *poziţia în cadrul chestionarului.* De fapt, este vorba despre structura chestionarului şi, după cum sublinia Septimiu Chelcea (1975, pag. 187), ,,a vorbi despre structura chestionarului înseamnă a vorbi despre diferitele tipuri de întrebări ca elemente ale structurii şi despre raporturile dintre aceste întrebări ca legături între elementele structurii.”

Pornind de la funcţia pe care o întrebare o îndeplineşte în structura chestionarului, distingem mai multe tipuri de întrebări.

Întrebările introductive – sunt acele întrebări care permit acomodarea subiectului cu tema anchetei şi au rolul de a stabili o primă legătură, relaţie,

între anchetator şi anchetat. Ele sunt întrebări simple, de cele mai multe ori închise (pentru ca subiectul să poată răspundă cu uşurinţă) şi nu se referă la date personale. Exemplu :

„In ce situaţie consideraţi că se află în prezent întreprinderea în care lucraţi ?

1. Foarte proastă;
2. Proastă;
3. Acceptabilă;
4. Bună;
5. Foarte bună."

Aceasta poate fi considerată o întrebare de contact, dacă avem în vedere o cercetare privind starea actuală a întreprinderilor româneşti, din punct de vedere socioauman. Este o întrebare pe care oamenii şi-o pot pune în mod curent şi ea nu intră, de fapt, în esenţa cercetării, care urmăreşte aspecte legate de calitatea muncii, de sistemul informaţional existent sau de stilul de conducere.

Tocmai pentru că aceste întrebări ating anumite probleme generale, asupra cărora oamenii formulează opinii care îi interesează în mod deosebit, ele vor capta atenţia subiecţilor faţă de tema propusă de cercetare.

Întrebările de conţinut – sunt întrebările care constituie substanţa chestionarului, oferind o bogăţie de date şi informaţii, necesare atingerii obiectivelor propuse în cercetare.

Întrebările de trecere – sunt specifice chestionarelor care abordează mai multe teme şi au drept scop marcarea acestora, adică delimitează o grupă de întrebări referitoare la o anumită problematică şi permit trecerea (o trecere firească, nu bruscă) la o grupă de întrebări, referitoare la o altă problemă. Întrebările de trecere permit o uşoară relaxare a subiectului, în vederea concentrării lui asupra întrebărilor ulterioare.

Există şi situaţii în care temele sau grupele de întrebări sunt delimitate între ele prin introducerea unor linii, chenare sau chiar spaţii în pagină.

Întrebările filtru, spre deosebire de cele anterioare, au rolul de a opri trecerea unor categorii de subiecţi la unele întrebări ulterioare. De exemplu, dacă la întrebarea: „Aţi participat la ultimele alegeri prezidenţiale?" răspunsul este „Nu" , atunci următoarea întrebare : „Cu cine aţi votat ?" nu mai are nici un rost pentru subiectul respectiv.

Întrebările bifurcate – sunt, în opinia lui Septimiu Chelcea (1975, pag. 192), foarte utile atunci când se urmăreşte „separarea sensurilor pro şi contra ale răspunsurilor subiecţilor". Daca ne raportăm la întrebările filtru, putem spune

că cele bifurcate nu filtrează subiecții în vederea redării răspunsului la o întrebare ulterioară. Pentru a înțelege mai bine, oferim următorul exemplu :

„4. Ați jucat vreodată jocuri de noroc ?

1. Da;
2. Nu.

(Dacă răspunsul este „Da”, se trece la întrebarea 5; dacă răspunsul este „Nu”, se trece la întrebarea 6).

5. Până în prezent ați câștigat la aceste jocuri?

1. Da;
2. Nu.

6. Care sunt motivele pentru care nu ați jucat ?....

Întrebările de control, un alt tip de întrebări regăsite în structura unui chestionar, sunt întrebări care verifică o opinie exprimată de către un subiect, din punct de vedere al veridicității și consistenței acesteia. Exemplul oferit de Septimiu Chelcea (1998, pag. 235) este edificator în acest sens:

„Peste 50 de ani, rolul școlii în formarea oamenilor va fi :

1. Mult mai mare;
2. Mai mare;
3. Ca și astăzi;
4. Mai mic;
5. Mult mai mic”.

La această întrebare s-a descoperit, în etapa de prestare a instrumentului de lucru, faptul că majoritatea oamenilor au răspuns cu varianta 1 sau 2. Din acest motiv s-a introdus următoarea întrebare, de control, care nu este decât o reformulare a celei anterioare, în vederea testării fidelității răspunsului:

„Credeți că peste 50 de ani școala va juca un rol mult mai însemnat în formarea generală a oamenilor ?

1. Da;
2. Nu;
3. Nu știu.”

În plus față de acestea, autorul citat mai sus relevă faptul ca întrebările de control oferă și informații cu privire la înțelegerea exactă de către subiecți a sensului întrebărilor.

În sfârșit, mai putem întâlni *întrebări de identificare* (sau *de clasificare*), care servesc la analiza, interpretarea și corelarea răspunsurilor din chestionar. Exemple de astfel de întrebări sunt cele privind sexul, vârsta, pregătirea școlară, mediul de proveniență etc. Se recomandă ca aceste întrebări să fie incluse în

chestionar la sfârşitul acestuia, deoarece ele sunt foarte puţin atractive şi interesante pentru cei intervievaţi, dar au o mare însemnătate pentru cercetători.

4. **Tehnici de structurare a chestionarului**

Aspectele discutate mai sus, tipurile de întrebări şi raporturile care se stabilesc între ele, ne conduc la evidenţierea unor tehnici în virtutea cărora putem alcătui chestionarele. (Septimiu Chelcea, 1998).

O prima *tehnică* ar fi cea a *pâlniei*, tehnică ce se particularizează prin aceea că se trece de la general la particular. Exemplu:

„Ce părere aveţi despre vizionarea de către copii a filmelor care conţin scene de violenţă?"

Iar următoarea întrebare va fi:

„Permiteţi copilului dumneavoastră să urmărească astfel de filme?"

Ce este important de reţinut în cazul acestei tehnici este faptul că ea pune în evidenţă raportul dintre opinia sau comportamentul exprimat şi cel real; există, însă, şi riscul ca persoanele intervievate să răspundă la cea de-a doua întrebare fiind influenţaţi de prima.

Tehnica pâlniei răsturnate – este în opoziţie cu tehnica descrisă anterior, în sensul că se porneşte de la o întrebare particulară şi se trece, apoi, la una generală. Exemplu:

„1. Dvs. vă înscrieţi în categoria fumătorilor?

1. Da;
2. Nu."

„2. Ce părere aveţi despre fumat, în general?"

Se recomandă utilizarea acestei tehnici în special în cazul persoanelor cu un nivel de şcolarizare scăzut, pentru o mai bună înţelegere a sensului vizat de întrebarea generală.

Efectul „halo" se referă la contaminarea răspunsurilor datorate, în special, aşezării întrebărilor în chestionar. Astfel, dacă avem o succesiune de întrebări particulare, cu un anumit răspuns, atunci ele pot influenţa şi răspunsul la următoarea întrebare, cu caracter general. Iată un exemplu în acest sens:

„1. Consideraţi că ar trebui mărite pedepsele în cazurile de viol?

1. Da;
2. Nu;
3. Nu ştiu."

„2. Consideraţi că ar trebui mărite pedepsele împotriva criminalilor?

1. Da;
2. Nu;
3. Nu ştiu.”

„3. Dar în cazul celor care comit furturi?

1. Da;
2. Nu;
3. Nu ştiu.”

„4. Consideraţi că, în condiţiile de astăzi, ar trebui mărite pedepsele pentru toate cazurile de încălcare a legii?

1. Da;
2. Nu;
3. Nu ştiu.”

Primele trei întrebări se referă la nişte elemente foarte sensibile pentru majoritatea oamenilor şi, ca urmare, vor determina răspunsuri favorabile. În virtutea acestui răspuns repetat, este foarte probabil ca şi întrebarea a patra să primească acelaşi răspuns, într-un procent mai mare decât dacă ea ar fi plasată în altă parte a chestionarului, la distanţă de celelalte trei.

Astfel de contaminări ale răspunsurilor pot fi frecvente şi în situaţii în care se cer opinii cu privire la oameni aparţinând unei anumite categorii: din punct de vedere etnic, religios, al rasei etc. Doar o ordine bine gândită a întrebărilor poate diminua sau elimina acest efect.

Efectul de poziţie, asemănător celui de „halo”, poate influenţa răspunsurile în cazul chestionarelor cu mai multe teme, în funcţie de succesiunea lor. În legătură cu acest aspect, trebuie reţinut faptul că la începutul chestionarului se includ întrebări care să capteze interesul subiecţilor (chiar daca ele au o importanţă mai mică pentru cercetător), la sfârşitul chestionarului, după cum am menţionat în paragrafele anterioare, pot fi foarte bine plasate întrebările de identificare, în timp ce în interiorul chestionarului, între aceste două extreme, se recomandă alternarea întrebărilor interesate cu cele mai puţin interesate, în vederea menţinerii unui anumit echilibru în desfăşurarea interviului.

Lungimea chestionarului constituie o problemă foarte importantă pentru ancheta sociologică, ea reflectând capacitatea cercetătorului de a alege din multitudinea de indicatori care descriu realitatea socială sau o anumită problematică, doar pe aceia semnificativi, esenţiali. Această selecţie determină, în final, lungimea şi durata de aplicare a unui chestionar.

Nu există un număr standard de întrebări în cuprinsul unui chestionar: există chestionare cu 15 întrebări (itemi), dar pot exista şi chestionare cu 300 de itemi. Totuşi, Septimiu Chelcea (1998) propune un număr de 25 până la 50 de întrebări (se observă o marjă destul de mare), ca număr optim de itemi, care nu obosesc nici pe cel anchetat, nici pe anchetator. În ceea ce priveşte durata optimă a interviului, chestionarul trebuie astfel dimensionat încât aplicarea lui să nu depăşească 45 de minute – 1 oră, dincolo de care încep să scadă atenţia, capacitatea de concentrare, coerenţa sau interesul interlocutorului.

Desigur, aceste repere pot fi depăşite, lungimea chestionarului depinzând de numeroşi factori ce trebuie luaţi în considerare: obiectivele urmărite în cercetare, locul de desfăşurare a interviului, modalitatea de aplicare (un chestionar administrat de către operatorul de anchetă poate fi mult mai scurt decât unul autoadministrat, unul poştal sau unul telefonic) sau chiar forma întrebărilor.

Nu trebuie să uităm existenţa unor elemente care ţin de *design*-ul chestionarului şi care au o influenţă considerabilă în derularea unei anchete. Iată câteva dintre ele: în primul rând, chestionarele trebuie să fie foarte bine imprimate, clare, fără greşeli, ştersături sau omisiuni; codurile este de preferat să fie ordonate toate în aceeaşi parte; caracterele trebuie să fie suficient de mari, pentru a asigura uşurinţa şi corectitudinea la citirea întrebărilor. De asemenea, în cazul chestionarelor autoadministrate, felul în care arată acestea poate spune multe despre seriozitatea cercetării şi instituţiei care o iniţiază şi poate determina reacţii corespunzătoare din partea celor anchetaţi. Se recomandă utilizarea unei hârtii de calitate, imprimarea textului pe ambele feţe ale foii (care asigură şi economie, dar şi uşurinţă în manevrarea chestionarului). Şi nu în ultimul rând, trebuie să remarcăm utilitatea folosirii unor „artificii”, pentru a face cât mai atractiv un chestionar: elemente grafice, desene, culori etc.

O problemă deosebit de importantă într-o anchetă pe bază de chestionar o reprezintă formularea întrebărilor, care impune respectarea unor reguli, satisfacerea unor cerinţe, care să poată face posibilă utilizarea lui. Fără a încerca o expunere completă a acestor reguli, cele mai importante dintre ele le prezentăm în cele ce urmează:

• întrebările trebuie să fie cât mai clare, pentru ca subiecţii să înţeleagă exact sensul lor;

• întrebările să fie cât mai scurte posibil;

• cuvintele trebuie să fie simple, accesibile majorității oamenilor, directe şi familiare pentru subiecți; se vor evita termenii tehnici, neologismele, regionalismele etc.;

• trebuie să fie evitate dublele negații (de exemplu: „Nu considerați că nu ar trebui ...?")

• întrebările nu trebuie să fie tendențioase, ele trebuie formulate astfel încât să nu inducă un anumit răspuns (exemplu: „Nu este adevărat că ...?")

• nu trebuie formulată o întrebare dublă (exemplu: „Care sunt drepturile şi îndatoririle pe care le aveți la locul de munca ?").

• întotdeauna întrebările se formulează după o riguroasă operaționalizare a conceptelor utilizate în cadrul cercetării ;

• nu în ultimul rând, întrebările trebuie să fie aplicabile tuturor subiecților.

Alături de cerințele enunțate mai sus, utilizarea unei intonații şi a unor gesturi adecvate, sunt elemente indispensabile reuşitei unei investigații sociologice.

5. **Surse de erori în anchetele pe bază de chestionar**

Se ştie deja că în foarte puține cazuri se pot realiza cercetări exhaustive (gen recensământ), datorită costurilor mari pe care acestea le implică. De aceea se apelează la anchetele pe bază de eşantioane, situație în care se pune acut problema reprezentativității acestora, adică a capacității lor de a reproduce cât mai fidel structurile şi caracteristicile populației din care este extras. (sex, vârstă, categorie socială, pregătire profesională etc.).

Se înțelege faptul ca orice studiu bazat pe eşantion presupune şi o anumită eroare. Orice acțiune umană este supusă unor factori care pot deforma realitatea. Erorile care pot să apară într-o cercetare sociologică se împart în două mari categorii (Traian Rotariu, Petru Iluț, 1997) : erori sistematice (sau distorsiuni) şi erori întâmplătoare. Dacă operatorul de anchetă înțelege că subiectul are 38 ani în loc de 39, aceasta este o eroare întâmplătoare. Erorile sistematice pot avea mai multe surse, pe care le vom expune, pe scurt, în cele ce urmează:

a) Erorile de eşantionare se referă la greşeli în construcția eşantionului, la nerespectarea unor caracteristici ale populației de bază, dar şi la situațiile de non-răspuns, adică refuzul de a răspunde la unele întrebări sau chiar la întreg chestionarul. Aceste erori sunt întâlnite adesea în cazul chestionarelor aplicate prin telefon sau celor aplicate în diferite ziare şi reviste.

b) Erorile legate de construcția chestionarului au fost deja prezentate într-o anumită formă, în cuprinsul acestui capitol. Ele pot fi datorate mai multor factori :

• formularea întrebărilor (limbajul utilizat, claritatea şi concizia întrebărilor etc.);

• numărul şi ordinea întrebărilor în chestionar (dacă durata unui chestionar depăşeşte o anumită limită, intervine oboseala, pierderea atenției lipsa de concentrare etc.; în ceea ce priveşte ordinea întrebărilor, am evidențiat tehnicile de structurare a chestionarelor, problema contaminării răspunsurilor etc.);

• forma de răspuns (se referă la utilizarea unei forme necorespunzătoare de înregistrare a răspunsurilor, respectiv întrebare închisă, deschisă, mixtă, scalată; uneori oamenii aleg la întâmplare o variantă de răspuns din paleta care li se oferă, iar alteori, răspunsul la o întrebare deschisă este vag departe de esența acesteia, încât el nu poate fi utilizat în analiza şi interpretarea rezultatelor);

• construcția grafică a chestionarului (delimitarea clară a întrebărilor şi a variantelor de răspuns specifice, calitatea tiparului, mărimea caracterelor folosite etc.).

c) Erorile datorate operatorilor sunt cele mai frecvente erori care pot să apară în cazul anchetelor pe bază de chestionar. Mulți autori insistă asupra seriozității cu care trebuie să se facă selecția operatorilor, instruirea lor şi controlul activității acestora. Acestea sunt elemente care asigură o bună „calitate" a operatorilor de interviu.

Erorile pe care le pot determina operatorii au mai multe cauze. În primul rând, ele pot fi puse pe seama unor trăsături de personalitate sau însuşiri fizice (aroganță, neseriozitate, anumite caracteristici ale vocii, aspect fizic neplăcut şi neîngrijit). În al doilea rând, operatorii pot să recurgă la scurtarea întrebărilor, la simplificarea limbajului sau, dimpotrivă, la utilizarea unui limbaj elevat pentru impresionarea interlocutorului, fapt ce afectează răspunsurile. Nu în ultimul rând, operatorii pot să recurgă la sugerarea răspunsurilor, prin anumite intonații, inflexiuni ale vocii, prin schimbări ale ordinii cuvintelor în cadrul întrebării etc.

d) Erorile datorate celor care dau răspunsuri sunt tipuri de erori, deloc neglijabile şi care apar frecvent, ca şi cele datorate operatorilor. Spuneam că orice acțiune umană poate fi supusă influenței unor factori care, în final, duc la modificarea rezultatului acesteia.

Sursele de eroare în cazul de față nu sunt datorate doar nesincerității şi refuzului de a colabora la realizarea interviului. Pe lângă aceşti factori

acţionează şi alţii, cum ar fi sensibilitatea subiecţilor la anumite teme, unele opţiuni (politice, religioase) individuale, tendinţa subiecţilor de a da răspunsuri conforme cu ceea ce este de dorit din punct de vedere social (dezirabilitate socială), tendinţa de a se pune într-o lumina favorabilă etc.

O serie de erori sistematice sunt legate de probleme care ţin de nivelul de şcolarizare a subiecţilor, de capacitatea lor de înţelegere, de procesare şi interpretare a informaţiei cuprinse în întrebări, precum şi de limitele memoriei umane.

Chiar dacă ancheta pe bază de chestionar prezintă unele neajunsuri, expuse în materialul de faţă, totuşi ea constituie o sursă importantă de date, o metodă frecvent utilizată în cercetările sociologice, iar noi nu putem face altceva decât să-i recunoaştem limitele dar şi atuurile, să-i respectăm regulile, să o aplicăm în lumina acestora şi să-i atribuim valoarea adevărată.

BIBLIOGRAFIE

CHELCEA, Septimiu, MARGINEAN, Ioan, CAUC, Ion, *Cercetarea sociologică,* Editura Destin, Deva, 1998.

CHELCEA, Septimiu, *Chestionarul în investigaţia sociologică,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975.

MIFTODE, Vasile, *Metodologia sociologică,* Editura Porto-Franco, Galati, 1995.

MOSER, C. A., *Metodele de anchetă în investigaţia fenomenelor sociale,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1967.

ROTARIU, Traian, ILUŢ, Petru, *Ancheta sociologică şi sondajul de opinie,* Editura Polirom, Iasi, 1997.

SINGLY, François de, BLANCHET, Alain, GOTMAN, Anne, KAUFMANN, Jean-Claude, *Ancheta şi metodele ei,* Editura Polirom, Iasi, 1998.

ZAMFIR, Cătălin, VLĂSCEANU, Lazăr (coord.), *Dicţionar de sociologie,* Editura Babel, Bucureşti, 1993.

V. **ANCHETA PE BAZĂ DE INTERVIU**

Utilizat pentru prima dată în psihoterapie şi în psihotehnică, interviul reprezintă una dintre cele mai frecvent utilizate metode de cercetare, aplicată atât în ştiinţele sociale, ştiinţele socioumane, cât şi în desfăşurarea diverselor activităţi profesionale.

1. **Precizări terminologice**

Termenul de *interviu* este un neologism provenit din limba engleză (*interview* întâlnire, întrevedere şi are ca echivalenţi, în limba franceză, *entretien,* convorbire, conversaţie şi *entrevue*, întâlnire între două sau mai multe persoane, iar în limba germană *interview*, *befragung* sau *unterredung*, a întreba, a se informa, convorbire, conversaţie, conferinţă cu cineva). Ceea ce înseamnă că termenul de interviu s-a impus pe plan mondial, fiind preluat atât de sociologii francezi, cât şi de către cei germani. Noi îl folosim alături de termenul de „convorbire”, având acelaşi înţeles. (Primul care a utilizat termenul de „convorbire sociologică” a fost Dimitrie Gusti, în cadrul Şcolii sociologice).

2. **Definirea interviului**

Dacă în *Dicţionarul de sociologie* (1998) interviul este prezentat ca o „tehnică de obţinere prin întrebări şi răspunsuri a informaţiilor verbale de la indivizi şi grupări umane în vederea verificării ipotezelor sau pentru descrierea ştiinţifică a fenomenelor socioumane...”, în *Dicţionarul de psihologie* (1997) interviul este o „formă de dialog în care interrelaţionarea are un scop important şi special de a surprinde cunoaşterea unei anumite persoane, a opţiunilor sale, a experienţei personale cu privire la ceva, dar şi a modului de a interpreta situaţii, probleme, reacţii la care a asistat ori evenimente în care a fost implicat direct sau indirect cel solicitat în interviu”.

În sfârşit, *Dicţionarul de pedagogie* (1979) ne prezintă interviul ca fiind un „procedeu de investigaţie ştiinţifică, specific ştiinţelor sociale, ce urmăreşte

prin intermediul procesului de comunicare verbală dintre două persoane (cercetător şi respondent) obţinerea unor informaţii în raport cu un anumit obiectiv sau scop fixat”.

Înseamnă că în viaţa cotidiană utilizăm interviul, dar nu orice conversaţie sau întâlnire între două sau mai multe persoane echivalează cu un interviu, în special cu un interviu de cercetare ştiinţifică. În general, interviul se bazează pe comunicarea verbală, aceasta fiind o comunicare de tip special, în care o persoană pune întrebări (anchetatorul), iar cealaltă furnizează răspunsuri, informaţii (persoana intervievată). Convorbirea reprezintă, deci, elementul fundamental în tehnica interviului, dar interviul nu se poate confunda cu chestionarul (bazat şi el pe întrebări şi răspunsuri), în primul caz este vorba de obţinerea de informaţii verbale, de opinii, păreri, preferinţe exprimate liber despre problema pusă în discuţie, iar în cel de-al doilea întrebările şi răspunsurile sunt, de regulă, scrise (are loc înregistrarea obligatorie a răspunsurilor în scris; într-o anchetă bazată pe tehnica chestionarului răspunsurile sunt scurte, clare, precise).

3. **Interviul ca tehnică de cercetare în ştiinţele socioumane**

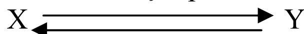
Folosirea interviului ca tehnică de cercetare în ştiinţele socioumane duce, aşadar, la stabilirea relaţiilor dintre variabile şi la verificarea, testarea ipotezelor. Acesta se deosebeşte de comunicarea verbală obişnuită prin simplul fapt că informaţia este dirijată de către cel ce intervievează. Folosit în anchete-interviul, ca de altfel şi chestionarul sociologic, fiind tehnici de cercetare ale metodei anchetei şi ale sondajului de opinie (de unde şi denumirea de „anchetă prin interviu”) – constituie metoda de investigare cu cea mai mare frecvenţă de aplicare.

4. **Schema situaţiei de interviu**

Pentru că în cea mai mare parte din timpul nostru de veghe conversăm (respectiv, punem întrebări, dăm răspunsuri), ne putem întreba cum se realizează situaţia de interviu din punct de vedere psihosociologic? Interviul personal faţă în faţă (*face-to-face interview*), cel mai utilizat procedeu de intervievare, presupune *interacţiunea* dintre două persoane, pe care le notăm astfel:

X – operatorul de interviu
Y – persoana intervievată

În ce mod acționează X asupra lui Y? Desigur, prin întrebări care determină răspunsuri din partea lui Y. Aceste răspunsuri vor declanşa la X anumite reacții specifice (fie prin faptul că X trece la o altă întrebare, fie că repetă întrebarea, fie că oferă explicații suplimentare sau reacții etc.). Aşadar, relația dintre X şi Y nu este simetrică şi o putem reda grafic astfel:

După opinia lui Septimiu Chelcea (1998), „minciuna deliberată”, „autoînşelarea cu bună credință”, „raționalizarea răspunsurilor”, „proiecția” (posibile într-un interviu), pot reduce încrederea în informațiile obținute prin răspunsurile oferite la întrebările operatorului de interviu.

5. **Criterii de clasificare a interviurilor**

În literatura de specialitate întâlnim o serie de clasificări ale interviului ca tehnică de cercetare. În continuare vom urmări clasificarea interviurilor redată de Septimiu Chelcea (1998).

A. După gradul de libertate lăsat operatorului de interviu în abordarea diferitelor teme de investigare, în ceea ce priveşte formularea, numărul şi succesiunea întrebărilor, precum şi după nivelul de profunzime al informației culese, se disting mai multe tipuri de interviu, de la *interviul nondirectiv* (nedirijat, neghidat, nedirecționat de către operator), până la *interviul directiv* (structurat, ghidat, standardizat), după cum urmează:

• *Interviul clinic* – a fost propus ca tehnică de investigație psihoterapeutică de psihologul american Carl Rogers (1902–1987) şi este utilizat nu numai în psihoterapie şi psihanaliză, ci şi în psihodiagnoză, în activitățile de OSP (orientare şcolară şi profesională) sau de asistență socială. Acesta presupune comunicarea autentică între operator şi subiectul de interviu, bazată pe înțelegere şi încredere.

• *Interviul în profunzime* – aplicat cu succes mai ales în studiul motivației, vizează obținerea de informații nu despre subiect în întregul său, ci doar despre un singur aspect al personalității acestuia. (De exemplu, poate investiga adaptarea unei persoane la situații noi, gradul de implicare a unei persoane într-o anumită activitate, relaționarea subiectului cu noii colegi de serviciu, rezolvarea situațiilor conflictuale etc.

• *Interviul cu răspunsuri libere* – se aseamănă cu interviul în profunzime, ambele fiind utilizate atât în psihoterapie, cât şi în cercetările socio-psiho-culturale.

• *Interviul centrat (focalizat)* – utilizarea acestui tip de interviu a fost propusă pentru prima dată de către R.K. Merton în anul 1956 şi presupune investigația temelor stabilite dinainte, deşi întrebările şi succesiunea acestora nu sunt prestabilite. El stabileşte centrarea interviului pe o experiență comună tuturor. De exemplu, cercetătorul va analiza comportamentul subiecților după o experiență trăită în comun (vizitarea unei expoziții de artă, participarea la o competiție sportivă etc.). Pe baza ipotezelor deja formulate, va elabora apoi un ghid de interviu ce urmează a fi aplicat aceloraşi subiecți, vizând experiența subiectivă a acestora în situația respectivă.

• *Interviul cu întrebări închise şi cu întrebări deschise* – ambele constau într-o listă de întrebări ce urmează a fi discutate în cadrul interviului. În cazul interviului cu întrebări închise (sau precodificate) gradul de libertate al subiectului în elaborarea răspunsului este redus, variantele de răspuns fiind limitate. De exemplu, interviul poate conține întrebări de genul:

„Aveți încredere în cabinetele de planning familial?”

- Da;
- Nu;
- Nu ştiu.

Sau: „Ce preferințe culinare aveți?”

- Mâncarea italiană;
- Mâncarea chinezească;
- Mâncarea românească;
- Mâncarea mexicană;
- Alte preferințe.

În ceea ce priveşte interviul cu *întrebări deschise* (libere sau postcodificate), acesta lasă subiecților libertatea deplină de exprimare a răspunsurilor, lucru ce îi îngreunează cercetătorului codificarea, dar care oferă culegerea de informații variate despre temele de cercetat.

B. După natura conținutului comunicării distingem:

• *Interviul de opinie* – cu ajutorul lui studiem psihologia persoanei, trăirile sale subiective (interese, atitudini, pulsiuni, înclinații etc.), adică informații imposibil de observat direct.

• *Interviul documentar* – care poate fi şi centrat pe un anumit domeniu: politic, economic, social, medical, sportiv etc.

C. După gradul de repetabilitate al convorbirilor, interviurile pot avea loc o singură dată sau în mod repetat. Vorbim astfel de:

• *Interviul unic* – presupune o singură convorbire între anchetator şi persoana cuprinsă în eşantion, care răspunde la întrebări, spre deosebire de

• *Interviul repetat* – care presupune întrevederea repetată între cercetător şi subiectul intervievat, tip de interviu utilizat mai ales în ancheta panel.

D. După calitatea informaţiilor obţinute, vizând nu numai volumul informaţiilor obţinute, ci şi calitatea lor:

• *Interviul extensiv* – se aplică pe un număr mare de persoane într-un interval de timp limitat, ceea ce nu permite recoltarea informaţiilor de profunzime.

• *Interviul intensiv* – se distinge prin faptul că fiecărui subiect intervievat îi este acordat un timp îndelungat de discuţie, ceea ce permite abordarea problemelor puse în discuţie în profunzimea lor.

E. După numărul persoanelor care participă la interviu, acesta poate fi:

• *Interviul personal* – la care participă doar operatorul de interviu şi subiectul intervievat.

• *Interviul de grup* – folosit ca metodă de culegere a datelor psihosociale, de exemplu în studiile de marketing şi piaţă. La nivelul grupului se formează opinia majoritară, exprimată prin liderul grupului, reacţiile proprii fiind dezvăluite cu precădere în interviurile personale. În grup, subiecţii elaborează în interacţiune un răspuns colectiv – care exprimă opinia de grup – la întrebările puse de către anchetator.

F. După modalitatea de comunicare distingem:

• *Interviul direct (face-to-face)* – are loc întrevederea dintre operator şi intervievat.

• *Interviul telefonic* – în care prima impresie a subiectului de interviu se formează pe baza caracteristicilor vocale ale operatorului şi se dezbat problemele speciale. În România, însă, acest tip de interviu nu este folosit pe eşantioane reprezentative la nivel naţional, datorită lipsei de posturi telefonice în anumite zone, în apecial în mediul rural, ceea ce scade reprezentativitatea eşantionului naţional.

G. După statutul social şi demografic al participanţilor, interviul poate avea loc cu adulţi, tineri, copii, cu persoane publice, aparţinând vieţii politice şi culturale, cu persoane defavorizate, cu specialişti din diverse domenii etc., criterii de care cercetătorul va ţine cont în elaborarea şi aplicarea interviului.

H. După funcția pe care o îndeplinește în cadrul cercetării distingem:

• *Interviul explorativ* – este utilizat în prima fază a cercetării şi are drept scop identificarea unor probleme ce urmează a fi ulterior cercetate, cu ajutorul altor tehnici de cercetare.

• *Interviul de cercetare (propriu-zis)* – este utilizat ca tehnică principală de obținere a datelor de cercetare în investigația sociologică de teren.

• *Interviul de verificare* – are drept scop atât verificarea, cât şi completarea informațiilor culese cu ajutorul altor metode şi tehnici de investigație.

I. După scopul urmărit:

• *Interviul de selecție (de angajare);*

• *Interviul terapeutic;*

• *Interviul de informare.* Acestea pot avea loc în diverse contexte: şcoală, întreprindere, spital, domiciliu etc.

6. **Desfăşurarea interviurilor de cercetare**

Desfăşurarea interviurilor de cercetare presupune parcurgerea obligatorie a unor etape. Orice operator de interviu trebuie să se asigure că interlocutorul său acceptă (sau nu) să participe la interviu. Pentru aceasta el este nevoit:

– să se prezinte pe sine;

– să prezinte şi să explice obiectul şi scopul cercetării;

– să prezinte instituția care l-a delegat pentru efectuarea interviului;

– să descrie metoda prin care a fost selecționat subiectul;

– să asigure subiectul de confidențialitatea răspunsurilor şi de păstrarea anonimatului.

Există câteva precizări de care trebuie să se țină cont pe parcursul intervievării. Prin modalitatea de punere a întrebărilor şi de înregistrare a răspunsurilor, anchetatorul poate denatura rezultatele cercetării. Vorbim astfel de efectul de operator de interviu, de erorile generate de interviu.

Totodată, operatorul de interviu trebuie să aibă în vedere câteva cerințe esențiale pentru cercetare (C.A. Moser, 1967):

– găsirea persoanelor cuprinse în eşantion;

– obținerea acordului pentru interviu;

– punerea întrebărilor şi înregistrarea răspunsurilor.

În acest sens, după cum conchide şi Septimiu Chelcea (1998) , „calitatea unui interviu poate fi evaluată şi după observațiile făcute de operatorii de

anchetă cu privire la comportamentul nonverbal al persoanelor intervievate sau referitoare la momentele (întrebările) care au generat reacții emoționale.”

Dacă nu sunt îndeplinite aceste condiții, operatorul de interviu devine sursă potențială de eroare în cercetarea sociologică.

Considerată tehnică esențială de cercetare psihosociologică, interviul sociologic prezintă o serie de caracteristici ce recomandă utilizarea interviului:

– observarea comportamentelor nonverbale ale persoanelor cuprinse în eşantion;

– colectarea de răspunsuri spontane ale subiecților intervievați;

– elaborarea de răspunsuri la întrebările operatorului, ceea ce asigură furnizarea de informații, esențială pentru verificarea ipotezelor cercetării.

BIBLIOGRAFIE

CHELCEA, S., MĂRGINEAN, I., CAUC, I., *Cercetarea sociologică. Metode şi tehnici*, Editura Destin, Deva, 1998

MANOLACHE, A., MUSTER, D., NICA I., VĂIDEANU, G. (coord.), *Dicționar de pedagogie*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1979.

MOSER, C.A., *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale,* Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1967.

ŞCHIOPU, Ursula (coord.), *Dicționar de psihologie,* Editura Babel, Bucureşti, 1997.

ZAMFIR, C., VLĂSCEANU, L. (coord.), *Dicționar de sociologie,* Editura Babel, Bucureşti, 1993.

VI. **DOCUMENTELE SOCIALE ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ**

Alături de observație, tehnica documentară constituie, după unii autori, una din principalele surse de date şi informații sociologice. Prin natura şi complexitatea lor, documentele asigură o diversificare a informațiilor şi permit elaborarea unor modele explicative ale fenomenelor sociale.

Fie că realizează în mod spontan sau sistematic acest lucru, oamenii produc documente, le analizează, le interpretează. Se impune, deci, elaborarea unei teorii a documentelor sociale, cu evidențierea valorii dar şi a limitelor acestora.

1. **Specificul tehnicii documentare**

Înainte de a vedea la ce se referă această tehnică, trebuie să clarificăm înțelesul termenului de „document".

Aşa cum sublinia S. Chelcea (1998, pag. 331), în limbajul comun, termenul de **document** are înțelesul de act oficial.

În sens sociologic, însă, el este utilizat cu înțelesul de text sau orice alt obiect care oferă anumite informații, imagini asupra populațiilor sau domeniilor vizate, date despre contextul social în care a fost construit; documentele sunt marcate atât de specificitatea (particularitatea) epocii în care au fost elaborate, cât şi de personalitatea (subiectivitatea) autorilor lor.

„Actele oficiale, ziarele şi revistele, cărțile şi foile volante tipărite, afişele, fotografiile, benzile imprimate, casetele video, însemnările zilnice, jurnalele personale, scrisorile, biografiile şi autobiografiile, dar şi uneltele de muncă tradiționale sau moderne, produsele muncii, bunurile de consum, ca şi creația artistică (pictura, sculptura, arhitectura etc.) reprezintă documente sociale, importante surse de informații în sociologie". (C. Zamfir, L. Vlăsceanu, 1993).

Trebuie făcută o menţiune, totuşi: deşi este o tehnică clasică, indispensabilă în orice cercetare şi oricărui sociolog, documentarea nu poate constitui o sursă unică de investigaţie şi nu poate înlocui celelalte metode şi tehnici.

Sociologia ca ştiinţă, utilizează, în primul rând, metoda observaţiei directe a faptelor, fenomenelor şi proceselor sociale. Analiza documentelor sociale nu constituie decât o metodă complementară de investigaţie.

2. **Tipuri de documente**

Urmele lăsate de trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat sunt multiple şi diverse. Ele nu se referă doar la documente scrise (gen scrisori, jurnale personale, statistici, publicaţii), ci şi fotografii, filme, clădiri sau obiecte casnice. Bogăţia acestor surse din care cercetătorii extrag informaţii pentru reconstituirea vieţii sociale, a relaţiilor interumane şi a proceselor sociale, impune necesitatea elaborării unui sistem de tipologizare a documentelor.

Criteriile după care se pot clasifica aceste documente sunt numeroase şi, din această cauză, este greu de elaborat o schemă integratoare, care să le cuprindă pe toate.

De-a lungul timpului, documentele au fost clasificate de diverşi autori după conţinutul lor (documente individuale şi colective), după originea lor (personale şi oficiale), după formă (statistice şi literare) sau după natura lor (directe şi indirecte, originale şi reproduse) etc.

V. Miftode (1995, pag. 158) preia un model al lui Maurice Duverger şi elaborează o schemă operaţională în care reuşeşte să reunească mai multe criterii într-o singură clasificare. Pe scurt, schema se prezintă ca în figura 1.

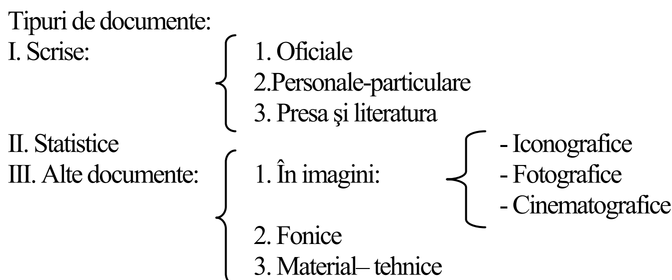

Fig. 1.

Din prima categorie de documente, cele **scrise**, fac parte arhivele (oficiale), memoriile, jurnalele personale, biografiile, scrisorile (ca documente particulare) sau

presa, care poate fi privită, atât ca sursă de date, cât şi ca fenomen social, ce reflectă anumite tendinţe şi aspecte ce se manifestă într-un anumit context.

Dacă ne referim la documentele **statistice**, trebuie menţionat faptul că datele cuprinse în astfel de documente sunt obţinute prin două tipuri de înregistrări: selective (prin sondaje) şi exhaustive. Acestea din urmă se realizează, fie periodic (cum este cazul recensământului), fie continuu (atunci când se înregistrează căsătoriile, decesele, forţa de muncă sau situaţia infracţională).

Dată fiind varietatea documentelor, există, pe lângă aceste exemple, şi **alte tipuri** de documente, care, în concepţia aceluiaşi autor, constituie o sursă importantă de informaţii, deloc neglijabilă: documente fonetice (înregistrările sonore de orice tip), documente fotografice şi cinematografice, documente iconografice (sculpturi, tablouri, gravuri etc.).

Desigur, acesta este doar unul din punctele de vedere asupra analizei documentelor sociale. El ar putea fi completat cu schema de clasificare propusă de S. Chelcea (1985, pag. 15), în care sunt reţinute patru criterii: forma (natura documentelor), conţinutul, destinatarul şi emitentul, ultimele două fiind aplicabile doar pentru documentele scrise. Schema este prezentată în figura 2.

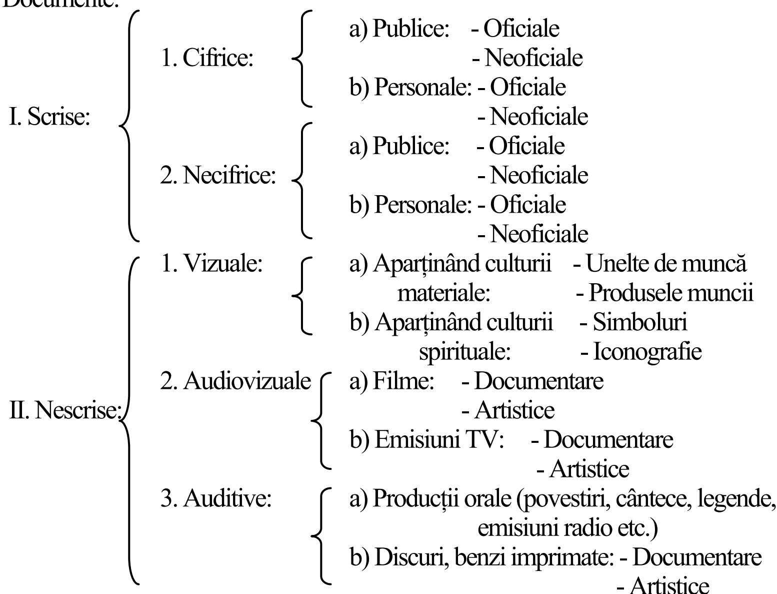

Fig. 2.

Înainte de a analiza cele mai importante tipuri de documente, trebuie făcute unele precizări: în primul rând, documentele „publice” sunt acele acte care privesc viața economică, socială, politică, administrativă a societății şi interesează întreaga populație a țării, în timp ce documentele „personale” sau private sunt individuale, aparțin cuiva. În al doilea rând, când vorbim de documente exprimate în „cifre”, formularea corectă este de documente „cifrice” şi nu documente „cifrate”, care se referă la existența unui cod, a unui cifru. În ultimul rând, menționăm faptul că documentele „oficiale” sunt documentele emise de autoritățile de stat sau de guvern, iar documentele „oficioase” (denumire pe care o întâlnim uneori) se referă la acele acte care exprimă o anumită poziție oficială a unor organisme (spre exemplu partidele politice).

Odată clarificate aceste aspecte legate de terminologia întâlnită în cazul documentelor, putem trece la descrierea câtorva dintre ele, pornind tocmai de la clasificarea elaborată de S. Chelcea şi expusă mai sus.

3. **Documente scrise**

Cele mai răspândite documente şi cele mai des utilizate de către cercetători în cadrul investigațiilor științifice sunt cele scrise. Acesta este şi motivul pentru care le vom acorda o atenție deosebită în capitolul de față.

A. **Documente cifrice publice oficiale** – sunt acele documente emise de către autoritățile de stat, care privesc întreaga colectivitate umană şi sunt exprimate prin expresii numerice, cifrice.

Ca exemple putem oferi diverse statistici economice, juridice, culturale etc. (*Anuarul statistic al României*), unele acte administrative, recensământul populației, ale locuințelor şi animalelor, Dările de seamă statistice, documente de evidență a activității economice şi financiare a întreprinderilor etc.

Pentru cercetările sociologice sunt foarte importante datele cu privire la structura pe vârste, sex, numărul populației, indicatori socio-economici, repartizarea pe localități a oamenilor etc. De aceea, **recensământul** este o formă de observare statistică de bază. El este inițiat de autoritatea administrativă de stat şi este obligatoriu. Volumul de informații obținute în urma unui recensământ depinde de numeroşi factori, cum ar fi resursele materiale şi umane, cerințele şi necesitățile la nivelul societății, gradul de instruire al populației etc. Prin intermediul acestui mijloc se elaborează documente

statistice veridice, deoarece datele se înregistrează la fața locului. Există două tipuri de recensăminte:

a) generale (prin care se urmăreşte înregistrarea întregii populații, în funcție de principalele caracteristici sociodemografice şi economice: sex, vârstă, categorie socială, stare civilă, ocupație, nivel de instruire etc.)

b) speciale (care privesc doar anumite zone, localități, caracteristici sau anumite structuri socio-demografice sau economice: forța de muncă, locuințe, animale etc.). Astfel de înregistrări sunt întreprinse şi de către sociologi, ca etape preliminare în unele cercetări, în vederea obținerii de informații şi date necesare constituirii eşantioanelor reprezentative pentru studiile intensive.

Prin această formă de observare statistică, recensământul, se înregistrează situația populației la un moment bine determinat, care trebuie să fie acelaşi pentru toată populația cuprinsă în recensământ şi care este numit momentul critic al recensământului. Chiar dacă recensământul se derulează pe mai multe zile, ca punct de referință în efectuarea diverselor operații avem întotdeauna acest moment; în plus, recensămintele se desfăşoară după o metodologie bine pusă la punct, care s-a perfecționat continuu de-a lungul timpului. În prezent, ele au un caracter sistematic, înregistrările realizându-se la anumite perioade de timp (de obicei 10 ani), aceasta deoarece se consideră că structurile şi caracteristicile de bază ale populației nu se schimbă în mod fundamental.

Recensămintele se organizează de către o instituție specializată, desemnată de către autoritatea de stat şi presupun o amplă mobilizare de forțe umane şi materiale. Ca urmare, efectuarea lor implică costuri ridicate, legate de elaborarea instrumentelor de înregistrare (chestionarele), multiplicarea lor într-un număr suficient, instruirea persoanelor care realizează înregistrarea (cenzori), informarea populației în legătură cu această operațiune, deplasarea cenzorilor la domiciliul fiecărei persoane, completarea chestionarelor (pe bază de declarație), remunerarea lor etc.

Datele obținute în urma recensămintelor servesc apoi la adoptarea unor decizii în procesul conducerii sociale, la urmărirea evoluției unor fenomene, aplicarea eventualelor măsuri corective etc. „Pentru sociolog, datele cuprinse în publicațiile ce conțin rezultatele recensămintelor sunt esențiale în înțelegerea unor procese macrosociale, pe care, cu mijloacele individuale de cercetare, nu le poate procura. Totodată, datele de recensământ servesc sociologului pentru a-şi fundamenta propria activitate de cercetare ...” (C. Zamfir, L. Vlăsceanu, 1993).

B. **Documente cifrice publice neoficiale** – cuprind informații şi date statistice, rezultate ale cercetărilor sociologice anterioare, tabele, grafice, toate acestea incluse în cărți, reviste, studii statistice tipărite, ziare, alte publicații etc. Deoarece recensămintele sunt foarte costisitoare, ele se fac la intervale mari de timp, deci există perioade în care nu dispunem de date actualizate. În aceste condiții se apelează la cercetări pe bază de eşantioane, cu valoare generală, microrecensăminte, care completează fondul de date necesar.

Aceste studii, pe bază de eşantion, prezintă trei mari avantaje în raport cu cele exhaustive. În primul rând, este vorba de avantajele de ordin economic, problemele legate de costuri, care sunt mai mult decât evidente; cheltuielile pentru realizarea unei astfel de anchete (valoarea materialelor utilizate la tipărirea chestionarelor, retribuția persoanelor ce realizează ancheta de teren, a celor care se ocupă de verificarea lor, introducerea datelor pe calculator etc.) reduse. În al doilea rând, avantajele sunt de ordin aplicativ, în sensul scurtării timpului necesar realizării cercetării (datele recensămintelor apar publicate la 2-3 ani de la data efectuării lor şi se pierde, oarecum din utilitatea lor. În al doilea rând, putem vorbi de avantaje de cunoaştere, care, chiar dacă sunt mai puțin evidente, ele există. Utilizând un eşantion avem şi o anumită eroare; dacă mărim eşantionul, erorile de selecție se reduc, la fel şi riscul nepotrivirii datelor. În schimb, cresc alte tipuri de erori, în special cele datorate muncii numeroşilor operatori (cenzori), instruirii lor, controlul activității acestora; în cazul cercetărilor exhaustive este aproape imposibilă verificarea tuturor chestionarelor, după adunarea lor, spre deosebire de cazul cercetărilor pe bază de eşantion, unde se poate chiar reface un chestionar, dacă este nevoie.

C. **Documente cifrice personale oficiale şi neoficiale** – sunt acele acte care oferă informații semnificative cu privire la evoluția în carieră profesională, în calitatea vieții, statut social etc. Documente cifrice personale oficiale pot fi considerate actele de proprietate, impozitele, deciziile de încadrare, deciziile de salarizare sau de trecere de la o categorie de salarizare la alta. Documente cifrice personale neoficiale sunt, spre exemplu, bugetele de familie, însemnările privind veniturile şi cheltuielile individuale etc.

D. **Documente necifrice publice oficiale** – sunt documente care interesează pe toți membrii societății, sunt de foarte mare însemnătate, atât pentru reconstituirea vieții sociale trecute, cât şi pentru descifrarea celei prezente. Documentele istorice, actele judecătoreşti, registrele vamale, regulamentele interioare ale instituțiilor, diverse rapoarte, legile, hotărârile guvernului, Monitorul Oficial al României, Constituția – sunt tot atâtea

exemple de documente necifrice oficiale, care ajută la înțelegerea vieții sociale, a fenomenelor şi structurilor sociale.

E. **Documente necifrice publice neoficiale** – sunt documente care surprind specificul unei anumite epoci sau regiuni geografice şi în această categorie putem include revistele, ziarele, cărțile (de ştiință sau beletristice), programele de spectacole, afişele etc., dar cele care ne rețin în mod deosebit atenția sunt lucrările cu caracter monografic, lucrări de mare complexitate care încearcă să surprindă un fenomen social sau să descrie o unitate socială (sat, oraş, cartier, regiune, familie, întreprindere, instituție) dintr-o multitudine de aspecte: social, economic, politic, moral, cultural etc. Monografia se prezintă sub forma unui „studiu asupra singularului şi a particularului" (R. Boudon, 1996), „o metodă de studiere multilaterală şi intensivă" a acestora. (C. Zamfir, L. Vlăsceanu, 1993).

La noi în țară, metoda a fost practicată cu succes de „Şcoala monografică de la Bucureşti", aflată sub conducerea şi îndrumarea lui DIMITRIE Gusti, care a pus bazele „monografiilor rurale ca unități sociale complexe", cu intenția de a elabora anumite hărți cu caracter lucrativ, iar, în final, să realizeze un atlas sociologic cu întrebuințări ştiințifice şi administrative.

F. **Documente necifrice personale oficiale** – oferă date importante cu privire la forma de organizare a vieții sociale, dinamica structurilor sociale existente, informații legate de individ dar şi despre colectivitate; ele sunt utilizate foarte rar în anchetele directe (S. Chelcea, 1998, pag. 354) iar ca exemple putem oferi: certificatele de naştere, de căsătorie, actele de identitate, toate documentele eliberate de autorități, actele de proprietate, testamentele etc.

G. **Documente necifrice personale neoficiale** – sunt acte confidențiale, care reflectă țările şi experiența de viață a individului, oferă date despre obiceiurile țării, despre modul de organizare a societății, a familiei, informații cu privire la starea materială a unor categorii sociale etc.; sunt produse spontane şi, după cum preciza S. Chelcea (1985) trebuie reținută „ambivalența subiectiv – obiectiv, individual – social" a acestora. Spre exemplificare, putem aminti aici foile de zestre (inventarul a ceea ce primeau tinerii căsătoriți şi care furnizează informații despre viața socială din trecut, despre obiceiurile juridice ale poporului nostru, despre situația materială a diferitelor categorii sociale etc.), jurnalele personale, spițele de neam (care reflectă sistemul de rudenie pe mai multe generații), scrisorile. Nu putem trece cu vederea unul din cele mai importante documente de acest tip, anume **biografiile sociale**.

Biografiile sociale înregistrează experiența de viață a individului şi, ca urmare, sunt utilizate în „studierea faptelor, activităților, aspirațiilor, a universului de gândire şi simțire proprii individului, dar şi a condițiilor social-economice concrete, în care acesta trăieşte” (C. Zamfir, L. Vlăsceanu, 1993); sunt documente foarte importante în studierea unor fenomene psihosociale, cum ar fi: integrarea şi adaptarea socio-culturală a indivizilor, destructurarea vechilor obiceiuri şi cutume, internalizarea unor norme şi valori noi etc.

S. Chelcea (1985) realizează chiar o clasificare a biografiilor sociale şi face, astfel, distincție între biografiile provocate şi neprovocate, biografiile spontane (în care individul relatează experiența de viață aşa cum o percepe el însuşi) şi cele dirijate (în care individul este îndrumat, urmăreşte un ghid pentru biografiile sociale, răspunzând la anumite întrebări formulate de cercetător), biografii vorbite (înregistrate audio sau video) şi scrise.

Valorificarea datelor din biografiile sociale, atât din punct de vedere cantitativ, cât şi din punct de vedere calitativ, se face prin desprinderea unor idei generale despre problematica studiată, stabilirea unor ipoteze în vederea verificării lor etc.

4. **Valoarea şi limitele utilizării unor tipuri de documente scrise**

Trebuie remarcat faptul că utilizarea documentelor în investigațiile sociologice, ca orice altă metodă sau tehnică de cercetare, are atât avantaje, cât şi neajunsuri.

Documentele scrise ocupă, după cum am arătat anterior, un loc important în ceea ce priveşte gradul lor de răspândire. În cadrul lor, arhivele oficiale se detaşează de alte tipuri de documente, întrucât ele cuprind atât documente calitative (analize, procese verbale, rapoarte de activitate etc.), cât şi documente cantitative (statistici); arhivele oficiale cuprind un volum mare de informații, din diferite domenii şi au o importanță deosebită. Cu toate acestea, utilizarea lor este uneori dificilă, deoarece ele nu sunt accesibile în orice moment şi oricărui individ (unele documente au un caracter secret) şi nu întotdeauna sunt complete (unele documente se distrug, altele se pierd). Sociologia – ca ştiință a societății – este şi trebuie să fie interesată nu atât de documentele vechi, care țin de istorie, ci de acele documente care reflectă cât mai bine viața şi realitățile sociale.

Documentele cifrice asigură o măsurare a fenomenelor, faptelor şi proceselor sociale, o determinare cantitativă a lor şi o descriere complexă a

acestora, cu singura observație că informațiile trebuie verificate din punctul de vedere al autenticității lor. Totuşi, unele fenomene şi procese sociale sunt reflectate (mai bine sau nu) în documentele cifrice, în special în documentele statistice, în funcție de natura şi gradul lor de vizibilitate; spre exemplu, fenomenele demografice sau criminalitatea sunt reflectate mai bine decât credințele religioase. Cu cât fenomenele sunt mai vizibile, cu atât este mai mare gradul lor de valabilitate şi importanța documentelor care le descriu.

Documentele statistice sunt necesare în studiul celor mai multe fenomene sociale. Utilizarea lor în științele sociale are la bază nevoia de informație şi nevoia de precizie, dar nu întotdeauna aceste condiții sunt îndeplinite. Există numeroase statistici care cuprind date incorecte, înregistrări fictive, aproximări ale celor care realizează statisticile. Valoarea unor astfel de documente depinde de gradul de responsabilitate şi de profesionalismul statisticienilor, care le elaborează, de sistemul de organizare a serviciilor care țin de evidența statistică de gradul de autenticitate şi completitudine al informațiilor etc.

Documentele personale, alt tip de documente scrise, au început să fie utilizate din ce în ce mai mult în cercetările sociologice, fapt ce a impus evidențierea, atât a valorii, cât şi a neajunsurilor acestora. Fără îndoială, ele sunt o reflectare a vieții sociale şi a timpului în care au fost elaborate, permițând reconstituirea lui. S. Chelcea (1998, pag. 368) sublinia faptul că studiul documentelor „are, într-un anume sens, aceeaşi valoare şi aceleaşi limite ca şi interviul sau chestionarul", cu precizarea că uneori, informațiile conținute în documente sunt mai bogate.

Dincolo de datele pur personale şi individuale, putem afla date care se repetă sau date comune, care permit formularea de previziuni sau chiar generalizări cu privire la unele fenomene. Dacă ne gândim doar la domenii cum ar fi sociologia culturii, sociologia rurală sau urbană, este suficient pentru a înțelege importanța unor astfel de documente.

În studiul documentelor personale trebuie respectate unele cerințe metodologice: adaptarea lor la tema de cercetare, fidelitatea, validitatea, reprezentativitatea etc. În legătură cu această din urmă cerință, nu este încă clarificată problema numărului de documente (de exemplu biografii) necesare asigurării reprezentativității. În aceste condiții, cea care dictează acest număr (necesar şi suficient) este intuiția cercetătorului; prezența masivă a subiectivității este, practic, una din slăbiciunile metodei bazate pe studiul documentelor personale. La aceasta putem adăuga imposibilitatea ca acestea să fie controlate din punct de vedere al veridicității informațiilor, riscul ca cei care

elaborează documentele să deformeze realitatea, să interpreteze experiențele personale şi nu doar să le relateze, redactarea lacunară a lor etc.; toate aceste aspecte se constituie în surse posibile de erori în cercetările bazate pe studierea documentelor personale.

Aşa cum am mai precizat, documentele sociale contribuie la reconstituirea vieții sociale, fiind o reflectare a tuturor fenomenelor şi proceselor desfăşurate. Ele pot fi utilizate ca sursă pentru elaborarea de noi teorii şi ipoteze sau ca ghid orientativ pentru alte cercetări.

Oricare ar fi valoarea utilizării unei astfel de tehnici, nu trebuie uitat faptul că ea nu se poate constitui într-o sursă exclusivă de date, ci ca o sursă complementară, alături de alte metode şi tehnici.

BIBLIOGRAFIE

BOUDON, Raymond (coord.), *Dicționar de sociologie – Larousse*, Universul Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

CHELCEA, Septimiu, MĂRGINEAN, Ioan, CAUC, Ion, *Cercetarea sociologică*, Editura Destin, Deva, 1998.

CHELCEA, Septimiu (coord.), *Semnificația documentelor sociale*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.

MIFTODE, Vasile, *Metodologia sociologică*, Editura Porto-Franco, Galați, 1995.

ZAMFIR, Cătălin, VLĂSCEANU, Lazăr (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, Bucureşti, 1993.

VII. ANALIZA CONȚINUTULUI COMUNICĂRII

1. Scurt istoric. Definiții

Utilizată pentru prima dată în 1886 în Anglia, analiza conținutului apare ca reacție la modul subiectiv de analiză al criticii literare. Analiza conținutului, ca şi critica literară, se apleacă asupra studiului limbii, al stilului, pentru reconstituirea contextului social concret. Spre deosebire de critica literară - în care scopul criticului este acela de a fi cât mai personal, de a aborda opera prin prisma propriei subiectivități – în analiza conținutului se doreşte o transgresare a subiectivității analistului, pentru a ajunge la concluzii valide privind personalitatea autorului şi contextul social.

Tehnica analizei conținutului ia amploare în jurul anilor '40 când au fost întreprinse o serie de studii în S.U.A. asupra propagandei de război; în timpul celui de-al doilea război mondial analiştii tratau sistematic comunicatele difuzate de propaganda nazistă ajungându-se, astfel, la o bună cunoaştere a mecanismelor propagandistice ale adversarului. În această perioadă, folosindu-se materialele de propagandă, predomină studiile politice şi jurnalistice (studii politice apar frecvent în articolele publicate, cu analize de conținut) – fiind semnificativă, în acest sens, definiția dată de A.Kaplan (1943) tehnicii analizei conținutului: „statistică semantică a discursului politic" (după Emilian M. Dobrescu, 1998).

În perioada celui de-al doilea război mondial sunt de remarcat studiile întreprinse de Harold D. Lasswell şi colaboratorii săi în domeniul sociologiei politice – el este cel ce a elaborat principiile analizei, fiind celebră, în acest sens, schema lui Lasswell de analiză:

1. **Cine** comunică (transmite mesajul) ?
2. **Ce** comunică (care este conținutul mesajului) ?
3. **Cui** îi este adresată comunicarea ?
4. **Cum** s-a transmis mesajul ?
5. **Cu** ce efecte comunică ?

În timp, tehnica analizei conţinutului cunoaşte o continuă perfecţionare: se face trecerea de la descrierea comunicării la testarea ipotezelor cercetării, urmărindu-se, îndeosebi, efectele comunicării. Specific acestui tip de analiză este şi faptul că ea nu se aplică numai textelor (documentelor scrise), orice comunicare simbolică putând fi supusă acestui tip de analiză. În mod deosebit, după 1950 se constată folosirea analizei conţinutului comunicării paralingvistice: analiza conţinutului picturii, a expresiilor faciale; analiza conţinutului unor filme sau benzi desenate. Dacă în perioada de început a folosirii tehnicii analizei conţinutului se remarca posibilitatea oferită de aceasta de cuantificare a documentelor scrise, în prezent analiza conţinutului documentelor sociale (scrise şi nescrise; personale şi oficiale) îmbină analiza cantitativă cu cea calitativă; totodată, analiza conţinutului nu se opreşte la analiza conţinutului manifest al comunicării, surprinzând şi conţinutul latent, „ceea ce nu este imediat sesizabil" (S. Chelcea, 1998) în comunicare.

În afara acestor precizări, trebuie subliniat şi faptul că, înainte de toate, analiza conţinutului reprezintă o descriere obiectivă şi sistematică a comunicării, verbale şi nonverbale. Însă, după cum subliniază S.Chelcea, definirea analizei conţinutului prin sintagma: „descriere obiectivă şi sistematică" reprezintă identificarea genului proxim – orice tehnică de cercetare sociologică trebuie să fie obiectivă şi sistematică. Diferenţa specifică o constituie faptul că întregul conţinut al comunicării se clasifică în categorii de analiză elaborate în conformitate cu ipotezele de cercetare, pentru a putea, în final, trage concluzii asupra persoanelor şi structurilor sociale.

Pentru a surprinde specificul analizei conţinutului şi, totodată, continua dezvoltare şi perfecţionare a obiectului ei de investigaţie vom reda câteva tipuri de definiţii ale analizei conţinutului comunicării:

a) B.Berelson (1952): „Analiza conţinutului este o tehnică de cercetare care are ca obiect descrierea obiectivă, sistematică şi cantitativă a conţinutului manifest al comunicării" (după E. M. Dobrescu, 1998).

b) R.Pinto şi Madeleine Grawitz (1967): Analiza conţinutului vizează „descrierea obiectivă, sistematică şi cantitativă a conţinutului manifest al comunicării, cu scopul de a-l interpreta" (după V. Miftode, 1995).

c) O.R.Holsti (1968): „Oricare tehnică ce trage concluzii prin identificarea sistematică şi obiectivă a caracteristicilor specifice mesajelor" (după E.M. Dobrescu, 1998).

d) Renate Mayntz: „Identificarea, descrierea sistematică şi obiectivă a caracteristicilor lingvistice ale unui text, în cadrul analizei conţinutului, se face

pentru a se trage concluzii asupra particularităților nonlingvistice ale persoanelor şi structurilor sociale” (după S. Chelcea, 1998).

Definiția care surprinde specificul tehnicii analizei conținutului şi a obiectului ei de investigație, eliminând „limitele” celorlalte definiții (ce nu acoperă întreg spațiu de atribute ale acestei tehnici de investigație) este dată de S.Chelcea (1998): „În ştiințele socioumane, analiza conținutului reprezintă o serie de tehnici de cercetare cantitativ-calitativă a comunicării verbale şi nonverbale, în scopul identificării şi descrierii obiective şi sistematice a conținutului manifest şi/sau latent, pentru a trage concluzii privind individul şi societatea sau comunicarea însăşi, ca proces de interacțiune socială” (S. Chelcea, 1998).

2. **Unitățile de analiză**

Orice investigație bazată pe tehnica analizei conținutului comunicării presupune delimitarea unităților de analiză: unitatea de înregistrare, unitatea de context, unitatea de numărare, respectiv, stabilirea categoriilor de analiză.

Unitatea de înregistrare – este „acea parte din comunicare ce urmează a fi caracterizată şi introdusă într-una din categoriile schemei de analiză” (*Dicționar de sociologie*, 1993).

Ca unități de înregistrare, respectiv, ca indicatori pe care analistul trebuie să-i identifice în text, pot fi utilizate (în funcție de obiectivele cercetării): fie articolul de presă, opera literară, discursul politic etc., în întregime (considerate cele mai mari unități de înregistrare), fie cuvântul sau simbolul (ce constituie cele mai mici unități de înregistrare). De asemenea, unitatea de înregistrare poate fi şi tema, paragraful, fraza sau propoziția.

Unitatea de înregistrare frecvent utilizată în analiza conținutului comunicării este tema (analiza conținutului unui text, în care ne-am propus ca unitate de înregistrare tema, presupune: identificarea temelor în text, caracterizarea acestora prin introducerea în categoriile de analiză).

Alegerea unității de înregistrare are consecințe asupra întregului demers al analizei: unitățile de înregistrare mici, restrânse ca întindere (cuvântul, propoziția) dau o frecvență mai mare de apariție, în cadrul comunicării, a temei decât unitățile de înregistrare mari, extinse ca întindere (fraza, paragraful, articolul, romanul, filmul în întregime). De subliniat este faptul că orientarea unității de înregistrare rămâne aceeaşi, indiferent de mărime (poate fi: negativă sau pozitivă); ceea ce se modifică este intensitatea atitudinilor.

Unitatea de context – reprezintă acea parte din comunicare ce ne permite a stabili orientarea unității de înregistrare. Stabilirea unității de context este esențială pentru a putea caracteriza corect unitățile de înregistrare; într-o analiză a conținutului comunicării este necesar a preciza contextul – segmentul comunicării în care se poate observa dacă unitatea de înregistrare are o orientare pozitivă/sau negativă/sau neutră.

Unitatea de context nu trebuie să fie mai mică decât unitatea de înregistrare. Dacă, de exemplu, este considerată tema – unitate de înregistrare, atunci articolul, romanul, filmul etc. devin unități de context. Dacă unitatea de înregistrare este cuvântul, atunci propoziția, fraza, paragraful sau chiar întregul conținut (text, document) devin unități de context.

Unitatea de numărare – este aceea cu ajutorul căreia se exprimă cantitativ unitățile de înregistrare şi de context (*Dicționar de sociologie*, 1993).

Dacă se realizează analiza conținutului unui document scris (a unei reviste, de exemplu), la care au fost stabilite ca unitate de înregistrare – tema şi unitatea de context – articolul, se poate considera ca unitate de numărare – pagina. Ca unitate de numărare frecvent utilizată pentru analiza conținutului ziarelor este considerată unitatea cu care se poate măsura suprafața pe care se întinde textul (de exemplu, centimetrul); pentru analiza emisiunilor radio şi T.V., a filmelor, ca unitate de numărare poate fi considerat minutul sau ora. Apare astfel evidentă funcția de cuantificare a acestei unități de analiză, fiind unitate de măsură care permite diferențierea cantitativă a unităților de înregistrare (unitatea de numărare poate fi unitate de spațiu tipografic, de timp, de frecvență etc.).

Categoriile de analiză. Este unanim acceptat de către metodologi faptul că valoarea analizei conținutului comunicării depinde de calitatea şi valoarea categoriilor de analiză stabilite, de operația de transformare a „datelor brute" ale unui text în categorii (clase) semnificative pentru conținutul analizat.

Textul supus analizei este divizat în clase relevante cercetării, în acord cu obiectivele şi cu ipotezele de cercetare; categoriile de analiză sunt elaborate în funcție de ipotezele de cercetare şi de materialul analizat.

„Conținuturile comunicării (unitățile de înregistrare) – subliniază S.Chelcea (1998) – urmează a fi clasificate, introduse în rubrici sau clase (categorii) relevante pentru verificarea ipotezelor cercetării."

În cercetarea socioumană se poate apela şi la „categorii standard" de analiză – scheme de categorii preluate din cercetările anterioare (ceea ce reduce costul şi timpul de analiză şi permite compararea rezultatelor cercetării). De

asemenea, rubricile permanente ale cotidianelor sau revistelor pot reprezenta posibile categorii de analiză a conținutului acestora. Oricare este modalitatea de stabilire a schemei de categorii (fie că se apelează la „categorii standard”, fie că sunt elaborate de cel ce face analiza materialului) acestea trebuie să fie clar formulate şi să decurgă logic din tema şi ipotezele cercetării.

Categoriile de analiză stabilite în funcție de ipotezele de cercetare – după cum subliniază Aculin Cazacu şi Ilie Bădescu (1981) – trebuie să îndeplinească o serie de caracteristici:

1) Să fie exhaustive – ansamblul conținutului pe care îl analizăm trebuie clasificat, iar categoriile de analiză să permită clasificarea întregului material supus analizei.

2) Să fie exclusive – un element al conținutului (unitatea de înregistrare) să aparțină unei singure categorii (clase).

3) Să fie obiective – diferiți analişti să poată clasifica aceeaşi unitate de înregistrare în aceeaşi categorie.

4) Să fie pertinente – elaborarea categoriilor în funcție de materialul supus analizei, de obiectivele şi ipotezele de cercetare.

3. **Etapele analizei conținutului comunicării**

Aplicarea tehnicii analizei conținutului presupune parcurgerea *etapelor cercetării sociologice*, cu surprinderea particularităților specifice acestui tip de analiză:

– Stabilirea temei de cercetare; justificarea teoretică şi prezentarea obiectivelor cercetării;

– Elaborarea ipotezelor de cercetare;

– Stabilirea materialului supus analizei (determinarea surselor de date);

– Alegerea unităților de analiză şi a schemei de categorii;

– Eşantionarea textelor (materialelor supuse analizei);

– Alegerea procedeului de analiză;

– Cuantificarea propriu-zisă;

– Verificarea validității şi fidelității analizei;

– Redactarea raportului de cercetare.

Ne vom opri, în continuare, asupra acelor etape care surprind particularitățile analizei conținutului:

a) *Stabilirea temei de cercetare*

După cum am precizat în definiția tehnicii analizei conținutului, aceasta reprezintă cercetare cantitativ-calitativă a comunicării verbale şi nonverbale, a documentelor sociale scrise şi nescrise, personale şi oficiale, a conținutului manifest şi (sau) latent al comunicării.

Sunt însă situații când prezentarea ideilor cuprinse în document, după parcurgerea atentă a materialului, este suficientă. Tehnica analizei conținutului este utilizată atunci când cercetătorul poate analiza mesajele pentru a testa ipotezele cercetării în scopul de a trage concluzii despre caracteristicile textului şi efectele comunicării.

Analiza conținutului se impune îndeosebi în următoarele situații:

– materialul de analizat este vast şi cercetătorul procedează la eşantionarea acestuia;

– recoltarea directă a informațiilor este imposibilă şi cercetătorul apelează la studiul jurnalelor, scrisorilor, biografiilor etc. (nefiind posibilă utilizarea altor tehnici de cercetare: observația, chestionarul).

– când se urmăreşte identificarea caracteristicilor sociale şi psihologice ale autorilor comunicării, scopul, mijloacele, finalitatea şi contextul social (tehnica analizei conținutului este tot mai des folosită în studiul interviurilor sau analiza titlurilor publicațiilor periodice, a titlurilor emisiunilor televizate etc.).

b) *Stabilirea materialului supus analizei*

În funcție de tema de cercetare, de obiectivele şi ipotezele cercetării se constituie şi se pregăteşte materialul de analizat: sunt strânse articolele, editorialele, revistele, scrisorile, jurnalele, casete audio etc., sunt transcrise observațiile, interviurile; întregul material este ordonat, eventual transcris într-o formă accesibilă în vederea analizei.

Având în vedere şi aspecte de ordin obiectiv ce intervin în cercetare – posibilități tehnice şi materiale, timpul pe care îl avem la dispoziție pentru finalizarea cercetării – stabilirea materialului supus analizei trebuie să corespundă obiectivelor de cercetare.

c) *Eşantionarea*

Eşantionarea reprezintă selectarea strictă, din multitudinea surselor de informare, a clasei de documente care este cea mai relevantă pentru tema de studiu şi obiectivele de cercetare. După o listare atentă a gamei largi de documente ce constituie universul cercetării (a articolelor de ziar, reviste, cărți, transmisii radio sau T.V. etc., în general, orice document purtător al unei

informații relevante temei de cercetare) va urma extragerea eşantionului. Reprezentativitatea eşantionării depinde de selecția şi, respectiv, de posibilitatea acordată fiecărei unități din universul cercetării de a fi cuprinsă în eşantion cât şi de volumul eşantionului („talia eşantionului”). Desigur, sunt situații în care această etapă nu este nici utilă, nici posibilă: de exemplu, când se realizează analiza conținutului unor documente personale, sau conținutul unui articol dintr-un ziar.

În cazul eşantionării presei tipărite, Alexander Mintz atrage atenția asupra „fluctuațiilor textelor” (fluctuații de eşantionare, tendințe primare, tendințe ciclice şi tendințe de compensare), în funcție de care este aleasă metoda de eşantionare (după S. Chelcea, 1998):

– „Tendința primară” – de modificare a conținutului unui număr al ziarului respectiv în funcție de conținutul numărului anterior.

– „Tendința ciclică” – de reluare a anumitor teme după un interval de timp.

– „Tendința de compensare” – prezența unei anumite informații în ziar, scade posibilitatea de apariție a ei şi în ziua următoare.

Avându-se în vedere fluctuațiile de eşantionare, se recomandă, în cazul analizei conținutului presei tipărite, eşantionarea de zile neconsecutive (a respectivului ziar) la intervale regulate de timp.

Eşantionul trebuie stabilit astfel încât să permită generalizarea informațiilor obținute pentru întreg universul cercetării şi, totodată, să fie aplicabil, operațional pentru tema şi obiectivele cercetării.

d) *Alegerea procedeului de analiză*

Procedeul de analiză se alege în funcție de tema şi obiectivele cercetării, de ipotezele de cercetare şi de materialul ce urmează a fi analizat. Vom examina, în continuare, patru procedee de analiză a conținutului comunicării: analiza frecvențelor, analiza tendinței, analiza evaluativă şi analiza de contingență – prezentate de Septimiu Chelcea în lucrarea *Cercetarea Sociologică. Metode şi Tehnici* (1998) – capitolul: „Tehnici de analiză a conținutului comunicării”.

1. *Analiza frecvențelor* – reprezintă modalitatea clasică de analiză a conținutului comunicării. Este determinată frecvența de apariție a unității de înregistrare în categoriile de analiză, precum şi determinarea cantitativă a unităților de înregistrare cu ajutorul unității de numărare. De exemplu, dacă tema este considerată unitate de înregistrare, se determină numărul de apariții a temei în materialul supus analizei.

2. *Analiza tendinței*. Tendința exprimă atitudinea autorului față de comunicarea transmisă.

Pornind de la analiza frecvențelor se evidențiază orientarea favorabilă, defavorabilă sau neutră, în raport cu o anumită temă, a celui ce transmite mesajul. Pentru evidențierea tendinței se va calcula indicele de analiză a tendinței (notat AT), avându-se în vedere următoarele aspecte:

– se identifică temele (unitățile de înregistrare);

– se trece la clasificarea acestora în funcție de orientarea pozitivă sau negativă (favorabilă sau defavorabilă).

Dacă se ia în considerare conținutul referitor la tema cercetată şi ignorăm pe cel ce nu face referință la aceasta, atunci indicele de analiză a tendinței rezultă din următoarea formulă de calcul:

$$AT = \frac{F - D}{t}$$

F = numărul de unități favorabile (pozitive)

D = numărul de unități defavorabile (negative)

t = numărul de unități referitoare la tema cercetată.

Dacă includem în calcul numărul total de unități (conținutul total, nu numai unitățile în legătură cu tema ci şi numărul unităților fără legătură cu tema), indicele de analiză a tendinței se va calcula după următoarea formulă:

$$AT = \frac{F - D}{T}$$

T = numărul total de unități (conținutul total).

Calcularea corectă a indicelui de analiză a tendinței trebuie să satisfacă următoarele cerințe:

– AT creşte în sens pozitiv când creşte frecvența unităților favorabile (F);

– AT creşte în sens negativ (descreşte) când creşte frecvența unităților defavorabile (D);

– AT descreşte în valoare absolută când creşte numărul unităților de conținut neutre;

– AT este zero, dacă toate unitățile de conținut sunt neutre;

– AT variază proporțional cu raportul favorabil-defavorabil, dacă nu există unități de conținut neutre;

– AT este zero, dacă numărul unităților de conținut favorabile (F) este egal cu numărul unităților de conținut defavorabile (D);

– AT variază direct proporţional cu frecvenţa unităţilor de conţinut favorabil (F) (respectiv, cu frecvenţa unităţilor de conţinut defavorabil, D) dacă tot conţinutul este favorabil (respectiv, defavorabil);

– AT descreşte în valoare absolută când creşte numărul total de unităţi (conţinutul total, T).

3. *Analiza evaluativă* - procedeu de analiză propus de Ch. Osgood – presupune „identificarea enunţurilor în legătură cu o anumită temă şi acordarea de ponderi, în funcţie de atitudinea faţă de aceste teme” (*Dicţionar de sociologie*, 1993).

Cu ajutorul acestui procedeu sunt evaluate, în conformitate cu ipotezele cercetării, expresiile posibil de cuantificat din mesajul analizat.

Modalitatea de realizare practică a analizei evaluative este prezentată după Septimiu Chelcea (1998) :

Primul pas în analiza evaluativă constă în transformarea expresiilor mesajului astfel încât să se facă distincţia între „obiectul atitudinii” şi „evaluarea obiectului” (ca obiect al atitudinii poate fi considerată orice unitate socială, fenomen sau proces social ce ne interesează să-l analizăm prin studiul întreprins). După codificarea prealabilă a obiectului atitudinii, toate expresiile din text care conţin obiectul atitudinii sunt transformate astfel încât să se pună în evidenţă: subiectul, predicatul şi complementul.

Se analizează direcţia şi intensitatea atitudinilor prin acordarea de ponderi predicatelor şi complementelor (ponderi cuprinse între +3 şi –3).

Cu ajutorul următoarelor formule de calcul se determină (1) evaluarea medie sau (2) indicele de evaluare:

$$(1)\quad \frac{1}{3}\left[\frac{\sum(\text{Valoarea predicatului x Valoarea complementului})}{\text{Numărul propoziţiilor}}\right]$$

$$(2)\quad \frac{1}{3}\left[\frac{\sum(\text{Valoarea predicatului x Valoarea complementului})}{\text{Valorile absolute ale predicatului}}\right]$$

4. *Analiza contingenţei* – este procedeul de analiză a conţinutului comunicării propus tot de Ch. Osgood, care pune în evidenţă structurile de asociere a termenilor în cadrul comunicării.

Analiza contingenţei presupune următoarele etape:

a) Stabilirea unităților de înregistrare;

b) Precizarea categoriilor de analiză;

c) Construirea matricei frecvențelor – un tabel cu dublă intrare în care sunt trecute atât pe rânduri cât şi pe coloane categoriile de analiză stabilite.

Se calculează frecvențele relative înmulțind frecvențele de apariție corespunzătoare categoriilor respective şi se vor trece în jumătatea inferioară a matricei.

În cealaltă jumătate a matricei (în partea superioară) se vor trece valorile probabilistice de asociere a termenilor – calculate prin înmulțirea frecvențelor relative de apariție în text a categoriilor stabilite.

d) După construirea matricei (tabelului de contingență) sunt comparate valorile probabilistice de asociere cu frecvențele relative: dacă frecvențele relative sunt foarte mici (sau foarte mari) în comparație cu valorile probabilistice de asociere, atunci se trage concluzia că între categoriile considerate există o structură asociativă.

e) *Validitatea şi fidelitatea analizei conținutului*

Prin validitatea analizei conținutului se urmăreşte relevanța caracteristicilor textului pentru verificarea ipotezelor cercetării. De asemenea, validitatea depinde de identificarea corectă a categoriilor de analiză (care trebuie să îndeplinească o serie de dimensiuni: să fie exhaustive, exclusive, obiective şi pertinente) şi a unităților de înregistrare în funcție de tema aleasă, de obiectivele şi ipotezele de cercetare.

Cu cât schema de categorii este mai clară (corect elaborată) cu atât codificarea (introducerea unităților de înregistrare în categoriile de analiză) este mai validă şi mai fidelă.

Evaluarea fidelității vizează măsura în care mai mulți cercetători care vor supune analizei conținutului acelaşi material şi urmăresc aceleaşi obiective vor ajunge la aceeaşi interpretare a rezultatelor. Fidelitatea, fiind expresia gradului de obiectivitate a rezultatelor analizei, presupune acordul între cercetători şi încrederea pe care o putem acorda cercetării.

Valoarea unei analize a conținutului comunicării depinde de corectitudinea şi claritatea unităților de analiză stabilite, de elaborarea categoriilor de analiză şi folosirea corectă a procedeului de analiză ales.

f) *Redactarea raportului de cercetare*

Este ultima etapă a cercetării sociologice, respectiv şi a studiilor bazate pe analiza conținutului comunicării. În redactarea raportului de cercetare se urmăresc următoarele aspecte:

– justificarea teoretică a temei alese;
– prezentarea obiectivelor şi ipotezelor cercetării;
– demonstrarea reprezentativităţii eşantionului;
– prezentarea unităţilor de analiză şi schemei de categorii;
– justificarea procedeelor de analiză folosite;
– prezentarea datelor obţinute şi formularea concluziilor;
– demonstrarea validităţii şi fidelităţii analizei.

Esenţa tehnicii analizei conţinutului nu constă în citirea sau ascultarea unui text, ci în „descoperirea semnificaţiei reale a unui conţinut informaţional prin decuparea, clasarea şi cuantificarea unor elemente informaţionale în raport cu categorii mai largi”(Aculin Cazacu, Ilie Bădescu, 1981).

BIBLIOGRAFIE

BERELSON, B., *Content analysis in Communication Research*, Glencoe, The Free Press, 1952, (după E.M.Dobrescu, 1998).
CAZACU, A., BĂDESCU, I., *Metode si tehnici de cercetare sociologică – ghid pentru lucrări aplicative,* partea I, Universitatea din Bucureşti, 1981.
CHELCEA, S., MĂRGINEAN I., CAUC, I., *Cercetarea sociologică. Metode şi tehnici*, Editura Destin, Deva, 1998.
DOBRESCU, E.M., *Sociologia comunicării*, Editura Victor, Bucureşti, 1998.
MIFTODE, V., *Metodologia sociologică*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1995.
ZAMFIR, C., VLĂSCEANU, L., (coord.), *Dicţionar de sociologie*, Editura Babel, Bucureşti, 1993.

VIII. **METODA OBSERVAȚIEI SOCIOLOGICE**

Ca ştiinţă teoretico-empirică, sociologia presupune, înainte de toate, observarea realităţii sociale, în întreaga sa complexitate şi diversitate. Observaţia reprezintă pentru mulţi autori una din cele mai importante modalităţi de investigare a vieţii sociale, sursă indispensabilă de date şi, totodată, „proba hotărâtoare a valorii concluziilor" într-o cercetare sociologică (V. Miftode, 1995).

1. **Definiţia observaţiei sociologice. Valoare şi limite**

Observaţia constituie una din metodele de bază ale sociologiei, fundamentală pentru cunoaşterea realităţii înconjurătoare şi, totodată, reprezintă o etapă sau un moment al demersului sociologic. Ea completează toate celelalte metode de investigaţie sociologică: interviul, metoda sociometrică, experimentul etc., şi permite obţinerea de date şi informaţii, ca urmare a contactului nemijlocit al observatorului cu obiectul observaţiei.

Observaţia este o metodă deosebit de utilă şi valoroasă, cu condiţia ca ea să fie corect realizată. Cum am precizat mai sus, ea permite accesul direct şi nemijlocit al cercetătorului la realitatea socială (obiectul observaţiei) şi asigură un grad mare de obiectivitate şi complexitate a imaginii rezultate. Observaţia înregistrează atât comportamente individuale, cât şi colective, în momentul desfăşurării lor, evitând astfel erorile datorate memoriei celor vizaţi (cum este cazul anchetei sau studiului documentelor); de asemenea, observaţia prezintă avantajul că înregistrează comportamentele în condiţiile naturale de desfăşurare a lor (spre deosebire de experiment). În plus, metoda observaţiei prezintă avantajul analizei longitudinale a fenomenelor, comportamentelor, proceselor.

Dar, ca orice altă metodă din ştiinţele socioumane, observaţia are şi unele dezavantaje. Neajunsul principal constă tocmai în faptul că necesită timp îndelungat; se limitează la studiul unor eşantioane mici şi nu poate pătrunde în

profunzimea unor comportamente intime (de exemplu, comportamentul sexual). În principal, la nivelul observației nu se pot identifica relațiile cauzale, cu un rol decisiv pentru înțelegerea şi explicarea corectă a realității sociale.

2. **De la observația spontană la observația ştiințifică**

Dacă ne gândim la distincția cunoaştere comună–cunoaştere ştiințifică, putem spune că acest raport se poate transfera şi la nivelul observației. În general, în funcție de măsura în care sunt urmate anumite etape teoretico–epistemologice şi respectate regulile unei investigații ştiințifice de teren, se pot distinge două mari tipuri de observație: spontană (sau nesistematică) şi ştiințifică (sau sistematică).

Observația spontană (sau nesistematică) este observația realizată la nivel cotidian, ca rezultat al simplului contact al subiectului cunoscător cu realitatea, iar principalele ei caracteristici sunt următoarele:

• este întâmplătoare, neselectivă, nesistematică şi insuficient controlată din punct de vedere critic;

• este fragmentară, nu reține decât cazuri izolate, rupte de întregul fenomenelor şi proceselor sociale;

• este vagă şi imprecisă, deoarece se realizează îndeosebi sub influența sentimentelor şi impresiilor;

• este subiectivă, dominată de opiniile şi interesele observatorului;

• este necritică şi nu poate fi repetată în aceleaşi condiții;

• de cele mai multe ori, observația nu este înregistrată în momentul realizării, ci reținută în memorie, existând astfel pericolul de a pierde o mare parte din informații.

Cele mai multe observații au un caracter spontan, prezintă un anumit interes pentru viața cotidiană, dar ele sunt insuficiente pentru realizarea unor studii ştiințifice. De aceea este necesară trecerea la **observația ştiințifică** (sistematică), observație realizată în mod deliberat de către specialişti şi ale cărei note definitorii pot fi considerate, după cum remarcă şi Henri H. Stahl (1974), următoarele:

• este fundamentată teoretic, are la bază o concepție ştiințifică despre lumea înconjurătoare;

• este sistematică şi integrală, vizând totalitatea aspectelor fenomenului sau procesului studiat;

• este metodică, condusă după anumite reguli;

• este repetată şi verificată, asigurând un grad mare de obiectivitate în aprecierea fenomenelor;

• este analitică, procedează la descompunerea obiectului observat în elementele lui componente şi apoi trece la evidenţierea întregului;

• datele şi informaţiile rezultate în urma observaţiei sunt înregistrate într-o fişă de observaţie, în vederea prelungirii lor ulterioare.

Trebuie subliniat faptul că, datorită specificului realităţii sociale în cercetarea fenomenelor şi proceselor care o caracterizează, distincţia între observaţia spontană şi cea ştiinţifică nu este uşor de făcut, de cele mai multe ori observaţia nesistematică fiind identificată cu o cunoaştere veritabilă a realităţii sociale.

3. **Tipuri de observaţie**

Numeroşi autori au încercat să găsească diferite criterii de clasificare a procedeelor de aplicare a metodei observaţiei, care au dat tot atâtea tipuri de observaţie.

Madeleine Grawitz în *Methodes des scienes sociales* (1972), pornind de la criteriul sistematizării, delimitează trei tipuri de observaţie: *nonsistematizată*, *elaborată (sau sistematizată*) şi *întărită,* la care adaugă un al doilea criteriu, posibilitatea de cuantificare, după care se disting două tipuri de observaţie: *calitativă* (pe care o recomandă în studiul fenomenelor complexe) şi *cantitativă* (care permite generalizarea statistică).

După alţi autori, observaţia se împarte în observaţie *controlată* şi observaţie *necontrolată*, observaţie *participativă* şi observaţie *nonparticipativă*, observaţie *directă* şi observaţie *indirectă*, *slab structurată* şi *puternic structurată*, observaţie *de teren* şi observaţie *de laborator* etc.

Lazăr Vasilescu (1986,pag.213) evidenţiază faptul că observaţia se diferenţiază în funcţie de obiectul cererii, tehnica de înregistrare aplicată şi poziţia observatorului, variante din combinarea cărora rezultată trei tipuri de observaţie: *structurată, nedistorsionată* şi *participativă*.

Exemplele pot continua, însă noi ne vom opri doar asupra câtorva din criteriile de clasificare a observaţiei, mai des utilizată în cercetările sociologice.

Astfel:

a) *După gradul de structurare*, observaţia poate fi *nestructurată* (sau slab structurată) şi *structurată.*

Observaţia nestructurată (sau slab structurată) constituie, în general, primul pas în cercetarea sociologică de teren; ea se realizează fără a se urmări anumite direcţii de observare şi se întâlneşte atât în cercetările de teren, cât şi în studiile de laborator.

Metoda a fost aplicată în monografiile realizate de Dimitrie Gusti, iar Henri H. Stahl realizează o excelentă descriere a sa în lucrarea *Tehnica monografiei sociologice* (1934).

Observaţia se realizează fără a avea o schemă dinainte stabilită, o serie de categorii sau ipoteze specifice, ele urmând a fi elaborate pe parcursul cercetării sau la sfârşitul acesteia. Rezultatul unei astfel de observaţii este, fie o descriere, fie o explicaţie cât mai complexă a fenomenului studiat.

Observaţia structurată, ca şi cea nonstructurată, se poate aplica în cercetările de teren, dar şi în studiile de laborator. Ea presupune existenţa unei grile de categorii şi ipoteze dinainte stabilite, observaţia realizând, fie clasificarea datelor, a materialului obţinut, în respectivele categorii, fie testarea ipotezelor. Septimiu Chelcea (1998) înţelege prin aceste categorii de observaţie „clase de fapte şi fenomene omogene, în care sunt reuniţi indicatori relevanţi şi care permit, prin codificare, analiza statistică a proceselor şi relaţiilor sociale”.

b) *După gradul de implicare a cercetătorului* în sistemul studiat, observaţia poate fi *neparticipativă* (sau externă) şi *participativă* (sau coparticipativă).

Observaţia neparticipativă (sau externă) indică situarea observatorului în afara sistemului sau grupului supus observaţiei, rolul său de martor la tot ceea ce se întâmplă; ea este recomandată în cazurile în care este dificil accesul cercetătorului în colectivitatea care urmează a fi studiată (spre exemplu, instituţiile politice, religioase, militare etc.). Observatorul nu perturbă în nici un fel desfăşurarea normală a activităţii grupului observat, obiectivitatea şi neutralitatea lui fiind, astfel, garantate în mare măsură. În schimb, este dificilă realizarea unei observări continue, pe timp îndelungat, fapt pentru care se procedează la o selecţie, o limitare, doar asupra unor aspecte exterioare, de suprafaţă, ale grupului respectiv.

Observaţia neparticipativă este întâlnită, cu precădere, în studiile realizate în laborator.

Observaţia participativă (sau coparticipativă) presupune din partea observatorului a lua parte conştient şi sistematic la viaţa grupului studiat, deci presupune integrarea acestuia în cadrul grupului şi ea este specifică cercetărilor

de teren. Cercetătorul poate îndeplini în cadrul acestui tip de observație mai multe roluri (S. Chelcea,1998), şi anume:

• totalmente participant (cercetătorul ascunde rolul său de observator şi se integrează în colectivitatea studiată cât mai mult posibil);

• participant ca observator (își dezvăluie rolul de cercetător, dar timpul său este consacrat, în special, activităților grupului);

• observator ca participant (reduce aceste activități în favoarea cercetării propriu-zise);

• totalmente observator (nu se implică în viața grupului şi nu intervine în desfăşurarea fenomenelor studiate).

Observatorul este privit ca un membru al grupului şi, ca urmare, ceilalți membri ai grupului nu manifestă nici un fel de rețineri față de acesta, iar observarea fenomenelor şi proceselor sociale se realizează în mod natural.

Acest tip de observație prezintă unele avantaje, iar cel mai important este faptul că face posibilă pătrunderea în profunzime, surprinderea resorturilor intime ale vieții grupului şi se poate realiza un timp mai îndelungat. În schimb, există riscul perturbării activității normale a grupului şi alterării neutralității şi obiectivității cercetătorului, printr-o identificare prea mare a acestuia cu grupul observat.

Observația participativă este considerată o observație calitativă, preocupată în special de culegerea datelor concrete, are un caracter descriptiv, de redare cât mai fidelă şi completă a situațiilor, fenomenelor şi faptelor sociale, în desfăşurarea lor naturală.

c) *În funcție de durata observației*, putem distinge *observația continuă* şi cea *instantanee* (sau eşantionată).

Observația continuă se desfăşoară vreme îndelungată, permițând surprinderea grupului supus observației într-o varietate de situații, ipostaze şi manifestări; este posibil de realizat, în special ca observație participativă.

Observația continuă se referă la perioade limitate din viața unei colectivități şi doar la anumite aspecte ce o caracterizează, deoarece este imposibil să cuprinzi într-un fapt de observație toate elementele specifice acelei colectivități sau unui individ. În consecință, este o observație dificil de realizat, destul de costisitoare şi, de obicei, se recurge la selectarea unităților semnificative care urmează a fi studiate.

Observația instantanee (sau eşantionată) se bazează pe tehnica sondajului, este un fel de fotografiere a grupului la un anumit moment. Ea este relativ comodă, uşor de realizat, fără perturbarea comportamentului celor

studiați, dar prezintă riscul de a surprinde grupul într-o situație atipică, ce nu caracterizează comportamentul obişnuit.

Septimiu Chelcea (1998) subliniază că „marele avantaj” pe care îl oferă utilizarea acestui tip de observație îl constituie posibilitatea de a „stabili lista operațiilor ce se efectuează şi ponderea fiecărei operații”, precum şi compararea a „ceea ce efectiv se face cu ceea ce este prevăzut a se face”. Desigur, toate acestea se pot obține cu un anumit grad de precizie, considerat acceptabil până la valoarea de 0,05%, dacă avem în vedere următoarea formulă de calcul:

$$P^2 = 4 \times [(1-p) : (N.\,p)],$$

Unde P este gradul de precizie, p reprezintă procentul operațiilor stabilit prin observații anterioare, iar N este numărul de observații efectuate.

Dacă dorim să stabilim numărul de observații necesare, plecând de la un anumit grad de precizie (de obicei 0,05), formula apare sub forma:

$$N = (4 : P^2) \cdot [(1-p) : p].$$

Fixarea intervalelor de timp dintre două observații instantanee depinde de mai mulți factori, şi anume: ponderea operațiilor în cadrul elementelor etc. În final se completează o fişă de observație, care cuprinde, pe lângă elementele de mai sus (precizia, numărul observațiilor, conținutul observației etc.) şi unele informații suplimentare, cu rol explicativ.

d) Luând în considerare *natura observației realizate*, modul cum se țin datele şi informațiile despre realitatea supusă investigației, întâlnim *observația directă* şi cea *indirectă*.

Observația directă este cea obişnuită, realizată de către observatorul calificat din punct de vedere profesional şi nu presupune decât existența simultană atât a obiectivului observației cât şi a observatorului.

Observația indirectă presupune şi ea o relație între observator şi obiectul observației, cu singura precizare că acest obiect, în realitate, doar intermediază legătura dintre observator şi realizarea socială. Pentru a înțelege mai bine, când vorbim de observație indirectă ne referim la observarea unor obiecte materiale, a unor documente sociale care ne pot da informații despre un aspect al vieții sociale trecute sau la care nu avem acces în mod direct, observația opiniilor subiecților sau reacțiilor acestora etc.

e) În fine, în funcție de *gradul de extensiune şi de profunzime al observației* putem distinge observația *extensivă* şi cea *intensivă.*

Observația extensivă vizează un număr mare de aspecte ce compun realitatea socială supusă investigației şi permite identificarea şi inventarierea lor; este mai mult o prospectare a acestora decât o investigare temeinică a lor. De fapt, aceasta permite selectarea aspectelor semnificative, asupra cărora cercetătorul trebuie să se concentreze ulterior şi să realizeze o observație în profunzime, intensivă.

Deci, putem spune că **observația intensivă** se opreşte asupra unui număr redus, selectat, de aspecte ale aceleiaşi realități, aspecte observate în mod continuu, constant şi timp îndelungat. Astfel, obiectul observat este surprins într-o multitudine de ipoteze, eliminându-se riscul de a surprinde grupul într-o situație accidentală, care nu îl caracterizează. Dar, necesitatea realizării continue şi în timp îndelungat a acestui tip de observație, sunt motive pentru care observația intensivă nu este foarte mult utilizată în investigațiile sociologice, preferându-se alte tipuri de observație, de exemplu cea instantanee, care permite obținerea rapidă a informațiilor.

4. **Instrumente utilizate în observația sociologică**

Datorită complexității şi varietății realității sociale, nu există instrumente de cercetare universal valabile, standardizate. Fiecare sociolog este obligat să-şi construiască propriile instrumente de lucru, potrivit obiectivelor urmărite, resurselor disponibile şi particularităților domeniului investigat.

În cazul observației sociologice putem vorbi, în primul rând, de *ghidul de observație*, ca instrument de lucru ce urmăreşte culegerea de informații şi care ar trebui să cuprindă în structura sa elemente cum ar fi:

• delimitarea temei şi a obiectivelor urmărite;

• ipotezele utilizate;

• populația sau unitatea socială (persoană, grup, familie, organizație etc.) supusă investigației;

• timpul de observație preconizat a se utiliza;

• modalitățile de înregistrare a datelor de observație, în funcție de natura acestora şi de ritmul derulării faptelor sau fenomenelor observate.

Alături de ghidul de observație, *fişa de observație* este un alt instrument destinat înregistrării efective a datelor de observație şi ea cuprinde, de regulă, următoarele elemente:

• locul desfăşurării observației;

• timpul realizării observației (cu precizarea momentului de început şi a momentului încheierii acesteia;

• consemnarea datelor observației.

În legătură cu acest din urmă aspect, trebuie menționat faptul că datele şi informațiile obținute în urma observației se referă la trei mari categorii de probleme:

– fapte, manifestări, obiecte;

– acțiuni, activități, comportamente, reacții;

– opinii, atitudini, mentalități.

„Talentul şi experiența sociologului constau tocmai în capacitatea lui de a observa aceste expresii ale socialului, ale oamenilor şi ale colectivităților de oameni în viața lor obişnuită, la locul de muncă, acasă, în locurile publice, de petrecere a timpului liber etc.” (V. Miftode,1995).

5. **Regulile observației sociologice**

Indiferent de tipul de observație utilizat, cercetătorul trebuie să-şi pună o serie de întrebări, cum ar fi: ce anume trebuie observat, cum se înregistrează faptele de observație, care este relația adecvată ce trebuie să se stabilească între observator şi obiectul observat etc. Mai mult decât atât, este necesar ca observatorul să respecte o serie de reguli, în vederea realizării unei observații riguroase, ştiințifice. Theodore Calpow (după S. Chelcea, 1998) aprecia că putem include între aceste reguli următoarele aspecte:

• înainte de începerea observației propriu-zise, cercetătorul trebuie să se familiarizeze cu obiectele cercetării;

• tehnicile de observare şi procedeele de notare a faptelor de observare trebuie formulate cu precizie;

• observatorul trebuie să noteze faptele de observație, în limita posibilităților, la fața locului, pe teren;

• notele de observație nu trebuie să continue să conțină opiniile, părerile personale şi remarcile cercetătorului; acestea pot fi trecute separat, într-o altă rubrică sau în fişa de observație;

• notele de observație trebuie revăzute, adăugite şi corectate, în funcție de situație;

• observarea trebuie să se realizeze continuu şi sistematic, urmărind obiective precis formulate;

• faptele de observație trebuie luate așa cum sunt, cum se manifestă ele, în totalitatea lor și în interrelația în care se manifestă și se produc;

• pentru ca observația să aibă valoare științifică, ea trebuie să aibă ca bază o pregătire teoretică profundă, un cadru teoretic care să o ghideze, iar datele obținute să fie bine grupate și sistematizate etc.

Observația nu este o simplă metodă care ne dă imaginea la un moment dat a realității, ea este mai mult decât atât, este o metodă care conduce la cunoașterea și înțelegerea acestei realități, la surprinderea dar și la explicarea celor observate.

BIBLIOGRAFIE

1. CHELCEA, Septimiu, MĂRGINEAN, Ioan, CAUC, Ion, *Cercetarea sociologică*, Editura Destin, Deva, 1998.
2. GRAWITZ, Madeleine, *Methodes des sciences sociales*, 1972.
3. MIFTODE, Vasile, *Metodologia sociologică*, Editura. Porto – Franco, Galați,1995.
4. STAHL, Henri Henri, *Tehnica monografiei sociologice*, 1934.
5. STAHL, Henri Henri, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. 1, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1974.
6. VLĂSCEANU, Lazăr, *Metodologia cercetării sociale*. *Metode și tehnici*, Editura. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

IX. **EXPERIMENTUL ÎN INVESTIGAȚIA SOCIOLOGICĂ**

1. **Scurt istoric al metodei experimentale**

În sociologie, cercetarea experimentală apare relativ târziu, deoarece, prin natura lor, fenomenele sociale se desfăşoară în timp îndelungat, fapt ce nu permite controlul riguros al tuturor parametrilor, cerință esențială a experimentului. Din acest motiv, vom întâlni experimentul în momentul în care va deveni posibilă surprinderea unor colective de oameni, în totalitatea manifestărilor lor, pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp. Condiția esențială a experimentului constă în parcurgerea unor etape sistematic avute în vedere, astfel încât să asigure maximum de obiectivitate şi consistență în rezultatele obținute.

Prima cercetare de anvergură în domeniul sociologiei (al micro-sociologiei) se produce abia în anii ’20 şi are la bază experimentele efectuate de E. Mayo de la Universitatea Harvard. Rezultatul acestor cercetări a fost expus pe larg, în anul 1939, de către J.F. Roethlisberger şi W.J. Dickson în lucrarea *Management and Worker* (Cambridge, Mass., 1939). Cercetările s-au efectuat pe un grup de muncitori.

Astfel, un grup de muncitori a fost introdus în ceea ce s-a numit *test-room* (sala de testare), după care s-au înregistrat toți parametrii: convorbirile dintre subiecții experimentului, produsele efectuate, randamentul, timpul etc. La fel de riguroase s-au dovedit şi cercetările pe tema liderității legate de numele lui K. Lewin sau cele sociometrice, puse la punct de către J.L. Moreno.

Multă vreme însă, sociologia nu a putut îndeplini această cerință. Ea a pornit de la datele acumulate în alte domenii (istoric, etnografic etc.), fiind astfel o ştiință „suprapusă”, după formularea lui T. Herseni, „cu sarcina de a prelucra şi teoretiza într-o nouă perspectivă, cea integralistă, rezultatele, în general parțiale, descriptive şi constatative ale cercetărilor din alte domenii ştiințifice” (T. Herseni, 1982). Preocupările pentru cercetarea ştiințifică totuşi n-au lipsit

(Monografiile lui Le Play, de pildă), dar marii sociologi clasici: F. Tonnies, F. Giddings, E. Durkheim, M. Weber etc. nu au fost cercetători de teren, în sensul actual al cuvântului, ci doar mari cunoscători ai realității sociale pe baza unei documentări neobişnuite şi a unei capacități, la fel de neobişnuită, de înțelegere şi de interpretare a datelor existente. Cercetarea lor a rămas „de cabinet" (de bibliotecă, arhivă etc.).

Macrosociologia rămâne şi azi „de cabinet", nu şi microsociologia, care este experimentală şi „nord-americană".

2. **Specificul metodei experimentale. Definiții**

Aplicat cu succes în ştiințele naturii, experimentul este astăzi tot mai des utilizat în sociologie, psihologie şi pedagogie. Manifestările fenomenelor sociale sunt observate şi descrise, pentru ca, în final, datele de observație să fie integrate în sisteme teoretice explicative.

Ernest Greenwood defineşte experimentul ca fiind „verificarea unei ipoteze încercând a pune doi factori în relație cauzală prin cercetarea situațiilor contrastante, în care sunt controlați toți factorii în afara celui ce interesează, acesta din urmă fiind cauza ipotetică sau efectul ipotetic" (Greenwood, E. 1945, după S. Chelcea, 1998).

În cercetarea psihosociologică, valoarea metodei experimentale este dată de capacitatea acesteia de verificare a ipotezelor cauzale. Metoda experimentală se fondează pe teorie şi are drept scop verificarea ipotezelor cauzale. A ne opri însă la această remarcă presupune a indica genul proxim, fără a arăta şi diferența specifică, deoarece „verificarea ipotezelor" este scopul oricărei metode de cercetare sociologică, nu doar a metodei experimentale. Specificul experimentului constă în posibilitatea de a controla situațiile experimentale (de a controla factorii introduşi în experiment, de a menține constanți sau de a elimina alți factori exteriori experimentului).

Definiția dată de Leon Festinger este mai cuprinzătoare: experimentul constă în „observarea şi măsurarea efectelor manipulării unei variabile independente asupra variabilei dependente, într-o situație în care acțiunea altor factori (prezenți efectiv, dar străini studiului) este redusă la minimum" (Festinger, L. şi Katz D., 1963, după M. Zlate, 2000). Sunt subliniate, în această definiție, două caracteristici esențiale ale experimentului:

a) experimentul este observație provocată;

b) experimentul presupune măsurarea efectelor manipulării variabilei independente asupra variabilei dependente într-o situație experimentală controlată.

Definind experimentul ca o „observație provocată” apar necesare următoarele precizări: la fel ca şi în cazul observației, experimentul presupune urmărirea, respectiv înregistrarea obiectivă şi sistematică a manifestării fenomenelor sociale; spre deosebire însă de metoda observației, experimentul presupune intervenția activă a cercetătorului, şi anume:

a) experimentatorul provoacă intenționat fenomenul;

b) „izolează” variabilele cercetate şi menține sub control alți factori care pot perturba cercetarea - în afara variabilelor manipulate de cercetător, se urmăreşte ca alți factori ce intervin în situația experimentală să rămână constanți, să fie controlați;

c) cercetătorul poate modifica condițiile de manifestare a fenomenelor pentru a sesiza relațiile dintre variabilele experimentale;

d) compară efectele obținute la grupul experimental (în care se intervine prin introducerea variabilei independente) cu cele obținute la grupul martor („grupul de control” în care nu acționează variabila independentă).

Este evident, în acest sens, că, spre deosebire de metoda observației, în experimentul psihosociologic cercetătorul este cel ce provoacă producerea fenomenelor sociale cu scopul de a le înregistra şi explica prin identificarea relațiilor cauzale.

O definiție cuprinzătoare a metodei experimentale este dată de Septimiu Chelcea: „În ştiințele socio-umane experimentul psihosociologic constă în analiza efectelor unor variabile independente asupra variabilelor dependente într-o situație controlată, cu scopul verificării ipotezelor cauzale” (S. Chelcea, 1998).

În definițiile reproduse apare unanim acceptată ideea intervenției active a experimentatorului, deşi se poate afirma că manipularea efectivă a variabilelor de către cercetător este caracteristică anumitor tipuri de experimente (în cazul experimentului natural, nu cercetătorul este cel care provoacă fenomenele – acestea sunt determinate de cauze naturale).

3. **Concepte de bază în metodologia experimentului psihosociologic**

Vom defini, în continuare, noțiunile de: *variabilă* (independentă, dependentă), *control, grup* (experimental, „martor”), *moment experimental*, *situație experimentală*, – care constituie concepte de bază în metodologia experimentului (după Septimiu Chelcea, 1998):

– **Variabilă**. Leslie Kish stabileşte patru categorii de variabile: explicative (experimentale, interne), exterioare controlate, exterioare

necontrolate şi exterioare necontrolate care dau erori întâmplătoare (după Septimiu Chelcea, 1998).

Variabilele explicative se clasifică în variabile independente şi variabile dependente. Variabilele independente sunt cele introduse deliberat de cercetător în experiment pentru a produce variaţia celor dependente. Variabilele dependente sunt variabilele ale căror modificări (ca urmare a acţiunii asupra lor a variabilelor independente) sunt observate şi înregistrate de cercetător. Sunt „dependente" deoarece valorile pe care le vor lua în cursul experimentului depind de factorii introduşi de cercetător.

În experiment, în afara variabilelor explicative (independente şi dependente), pot interveni şi alţi factori (variabile exterioare) care:

a) fie sunt menţinuţi constanţi, sunt controlaţi (variabile exterioare controlate);

b) fie sunt factori necontrolaţi care pot introduce erori sistematice (variabile exterioare necontrolate);

c) fie sunt factori care generează erori aleatoare a căror influenţă se anulează reciproc (variabile exterioare necontrolate care dau erori întâmplătoare).

– **Controlul** reprezintă elementul specific al metodei experimentale. Controlul vizează întreaga situaţie experimentală: controlul acţiunii variabilei independente asupra variabilelor dependente; controlul variabilelor exterioare (fie prin menţinerea lor constantă, fie prin eliminare). Totodată, controlul se referă şi la modul de constituire a grupelor experimentale şi „martor", pentru a fi posibilă, în final, compararea lor.

Controlul este elementul indispensabil metodei experimentale definind specificul şi gradul de fidelitate al acesteia.

– **Grupul**. În experimentul sociologic distingem între: grupul experimental (constituit din ansamblul persoanelor asupra cărora vor acţiona variabilele pe care cercetătorul le introduce în mod deliberat – variabile independente) şi grupul de control (sau grupul „martor" – asupra căruia nu acţionează variabila independentă, el asigurând comparabilitatea rezultatelor).

– **Momentul experimental** reprezintă momentul în care se măsoară variabila dependentă: înaintea acţiunii asupra lor a variabilei independente (t_1) şi după introducerea variabilei independente (t_2).

Achim Mihu evidenţiază şi apariţia unui moment intermediar (t_h): „Perioada de timp în care grupul experimental este pregătit pentru a i se introduce variabila independentă" (Achim Mihu, 1973).

– **Situația experimentală** „cuprinde ansamblul persoanelor (cercetători, personal ajutător, subiecți de experiment), al obiectelor (aparatura de producere a stimulilor, de înregistrare a reacțiilor etc.), precum şi condițiile în care se desfăşoară experimentul" (S. Chelcea, 1998).

În funcție de tipul de experiment, distingem între situații experimentale naturale (în cazul experimentului natural – situația experimentală fiind reprezentată de însăşi viața socială) şi situații experimentale artificiale, create de cercetător (în cazul experimentului de laborator).

4. **Tipuri de experimente**

În literatura de specialitate există o mare diversitate a criteriilor de clasificare a experimentului psihosociologic. Cele mai răspândite tipuri de experimente, regăsite la majoritatea autorilor – pe care le vom discuta în continuare – sunt: experimentul de laborator şi experimentul natural.

Experimentul de laborator. Acestui tip de experiment îi este caracteristică situația artificială în care se realizează cercetarea. Subiecților aleşi în experiment le este creată o ambianță artificială; aceştia ştiu că sunt obiectul unei cercetări şi cunosc caracterul artificial al experimentului.

Experimentul de laborator, în afară de situația artificială de desfăşurare a experimentării, impune rigurozitate, care se manifestă sub forma controlului variabilelor cercetate (explicative – independente şi dependente), manevrate deliberat de cercetător, dar şi controlul factorilor exteriori, perturbatori, a căror acțiune este minimalizată de către experimentator – fie prin menținerea lor constantă, fie prin eliminarea acestora – pentru a fi posibilă cunoaşterea exactă a raporturilor de cauzalitate dintre variabilele cercetate.

Experimentul de laborator trebuie să satisfacă unele cerințe metodologice – după Mihai Golu (2000):

a) delimitarea exactă a condițiilor, care trebuie să se mențină constante de cele modificabile;

b) formularea cu exactitate a obiectivelor şi ipotezelor;

c) repetabilitatea şi verificabilitatea (să poată fi repetat de atâtea ori de câte ori este necesar pentru obținerea datelor necesare confirmării sau infirmării ipotezelor şi să poată fi reprodus şi de altcineva, pentru compararea şi testarea concluziilor şi generalizărilor formulate pe baza lui)", (Golu Mihai, 2000).

De asemenea, importantă este şi problema participării la experiment: cercetătorul trebuie să câştige încrederea subiecților participanți la

experimentele de laborator şi să-i motiveze – tocmai datorită faptului că aceştia nu-şi vor desfăşura anumite activităţi (comportamente, reacţii) în mediul lor natural de viaţă. Pregătirea subiecţilor, prin explicarea scopului cercetării şi a condiţiilor în care se va desfăşura, reprezintă o etapă importantă a realizării experimentului de laborator. Este necesar, în acest sens, un instructaj corect, pentru ca fiecare subiect să înţeleagă specificul situaţiei experimentale şi ceea ce are de făcut într-o astfel de situaţie „supravegheată”, controlată de experimentator.

În consecinţă, experimentul de laborator presupune un cadru artificial (situaţie experimentală artificială) şi control deplin al variabilelor pentru asigurarea fidelităţii măsurării şi expunerii rezultatelor experimentului. Din aceste sublinieri decurg, de fapt, *avantajele* experimentului de laborator: controlul variabilelor (manipularea variabilelor explicative, pe de o parte, şi menţinerea constantă a acţiunii factorilor exteriori, pe de altă parte); măsurare cu grad mare de precizie şi rigurozitate oferită tocmai de situaţia experimentală artificială. Totodată, experimentul de laborator presupune producerea de către cercetător a fenomenului studiat, în conformitate cu obiectivele şi ipotezele cercetării, fără să mai fie necesară aşteptarea apariţiei fenomenului în cadrul natural.

Deşi scopul experimentului de laborator este acela de a crea o situaţie experimentală cât mai asemănătoare cu situaţiile reale, artificialitatea ridică o serie de probleme: „ruperea” subiectului de cadrul lui natural şi introducerea într-un mediu nou, artificial – ceea ce poate crea o discrepanţă între comportamentul în condiţii normale, naturale şi comportamentul în condiţii artificiale al subiectului; prezenţa experimentatorului sporeşte gradul de artificialitate a situaţiei experimentale: el poate sugera involuntar ce aşteaptă de la subiecţi sau subiecţii îşi modifică reacţiile pentru a nu se prezenta într-o lumină nefavorabilă lor în faţa experimentatorului.

Toate aceste „inconveniente” pe care le presupune experimentul de laborator – şi care decurg din artificialitatea situaţiei experimentale – sunt eliminate de experimentul natural, asupra căruia ne vom opri în continuare.

Experimentul natural – presupune desfăşurarea lui în situaţii sociale reale. Subiectul nu mai este „rupt” de mediul social – ambiental natural, participarea subiecţilor la experiment este determinată tocmai de situaţia socială concretă, iar cercetătorul nu influenţează, prin prezenţa sa, situaţia experimentală.

Experimentul natural, desfăşurându-se în condiţii sociale reale (naturale), se aseamănă cu cercetarea sociologică de teren (de aceea este numit şi *experiment de teren*), elementul specific constituindu-l acţiunea variabilei independente asupra variabilei dependente (într-o situaţie reală, naturală). Frecvent, experimentele naturale sunt aplicate în mediul şcolar: modificarea programei de învăţământ, introducerea unui procedeu nou de predare sau de examinare a elevilor etc.

Maurice Duverger distinge următoarele forme ale experimentului de teren: experimentul pasiv şi experimentul activ (Maurice Duverger, 1961, după S. Chelcea, 1998). În cazul experimentului de teren pasiv cercetătorul observă şi înregistrează schimbările intervenite într-o colectivitate fără să manevreze variabilele cercetării („observaţie provocată") sau caută să stabilească relaţiile dintre factorii care au produs o anumită situaţie – analizăm consecinţele unui factor care a acţionat, dar care nu a fost introdus deliberat în vederea cercetării (experimentul *ex post facto*).

Experimentul de teren activ poate fi, la rândul lui, de două tipuri: experimentul activ direct şi experimentul activ indirect. În cazul experimentului activ direct factorii experimentali sunt introduşi de cercetător (de ex. experimentul psihopedagogic), în timp ce experimentul activ indirect presupune generarea factorilor experimentali de o situaţie naturală, întâmplătoare, imprevizibilă (inundaţii, secetă, incendiu, cutremur de pământ etc.) – efectele sociale ale unor evenimente naturale devin obiect de studiu. Trebuie subliniat faptul că experimentul activ indirect vizează consecinţele modificărilor produse independent de cercetare şi experimentator; astfel, controlul variabilelor cercetării este dacă nu imposibil cel puţin extrem de dificil de realizat.

Este recomandat ca, atunci când este posibil, o problemă socială să fie analizată atât prin experimentul natural cât şi prin experimentul de laborator, ţinând cont că avantajele şi dezavantajele celor două tipuri de experimente sunt reciproce: experimentul de laborator permite controlul riguros al variabilelor (ceea ce constituie un real avantaj), însă presupune o situaţie experimentală artificială; experimentul de teren are tocmai avantajul de a păstra neschimbate condiţiile naturale ale fenomenului cercetat, însă întreaga situaţie experimentală este greu de controlat (izolarea variabilelor experimentale şi menţinerea constantă a variabilelor externe, în condiţii naturale este extrem de greu de realizat).

5. **Etapele cercetării experimentale în psihosociologie**

La începutul realizării oricărui tip de experiment în psihosociologie, ca de altfel în orice știință socială, trebuie să stabilim cu precizie etapele cercetării, după cum urmează:

- Stabilirea temei de cercetare a obiectivelor cercetării şi a problemei;
- Elaborarea ipotezei (sau a ipotezelor);
- Stabilirea variabilelor experimentale (variabila independentă şi variabila dependentă);
- Stabilirea situației experimentale;
- Stabilirea subiecților în grupe experimentale şi de control;
- Manipularea şi măsurarea variabilelor;
- Prelucrarea datelor experimentale;
- Redactarea raportului de cercetare.

În realizarea etapelor cercetării experimentale se va pune accentul pe momentele specifice metodei experimentale, fără a zăbovi pe etapele clasice ale unei cercetări sociologice, desfăşurate prin utilizarea şi a altor metode de cercetare (de exemplu, prin ancheta pe bază de chestionar, interviu etc.). Aşadar, orice cercetare sociologică se derulează prin parcurgerea unor momente cheie, experimentul distingându-se prin câteva etape specifice:

a) *Stabilirea temei de cercetare, a obiectivelor cercetării şi a problemei*. Cu acest pas începe orice cercetare psihosociologică, deci şi experimentul. Alegerea temei de cercetare se face în funcție de necesitățile practicii, de cea a dezvoltării științei, dar nu numai. Nu trebuie omişi nici factorii de natură științifică, socială sau personală, care pot modifica (sau nu) rezultatele experimentului, ducând, în final, la verificarea ipotezelor cauzale (la confirmarea sau infirmarea lor). Important este faptul că cercetătorul se implică efectiv în desfăşurarea şi realizarea experimentului, gradul de implicare al acestuia putându-l apropia sau, dimpotrivă, distanța de problemele esențiale ale societății în care trăieşte. „Problema" este, aşadar, fie sugerată, fie gândită personal de către cercetător, fie elaborată pe baza unei idei venite la întâmplare. Cel mai adesea însă, problema de cercetat reprezintă rezultatul cunoaşterii ariei (temei) de cercetare dintr-un anumit domeniu. Pentru un specialist, cunoaşterea ariei determină în final (după efectuarea unui anumit tip de experiment) problemele rămase netratate. În acest caz, stabilirea temei se face pornind de la o listă de teme netratate sau tratate prea puțin. Urmează apoi:

– alegerea temei celei mai importante din punct de vedere al semnificației;

– analiza temelor deja abordate din punct de vedere al problemelor netratate (în prelungire).

Oricum, în fixarea pe o anumită temă de cercetare, în stabilirea unei anumite probleme, trebuie să ținem seama de importanța ei şi de posibilitatea de a o realiza sub raport uman şi material.

De exemplu, în cazul cercetării grupurilor de muncă de către E. Mayo, problema a fost „ordonată” de conducerea întreprinderii. În acel caz, problema era să se stabilească parametrii optimi de luminozitate pentru a avea o productivitate maximă (cercetare care, la rândul ei, a ridicat şi o altă problemă şi anume cea a relațiilor dintre oamenii din grupurile de muncă).

b) *Elaborarea ipotezelor*. Unele cercetări se referă la fenomene foarte noi, fapt pentru care nu putem formula decât ipoteze vagi, caz în care cercetările se rezumă la colecții, descrieri de fenomene, colectare de date etc. Condiția esențială a elaborării unei ipoteze este aceea de a avea semnificație pentru temă, fapt pentru care trebuie făcută diferența între raționamentul ipotetic general şi raționamentul ipotetic utilizat în cercetare. În finalul experimentului, ipoteza (sau ipotezele) de la care am pornit va fi confirmată (sau infirmată).

c) *Stabilirea variabilelor experimentale* (sau explicative: variabila independentă şi variabila dependentă). Alegerea variabilelor experimentale se va face în funcție de:

– alegerea temei;

– stabilirea obiectivelor;

– elaborarea ipotezelor cercetării.

Variabila independentă acționează asupra componentei „dacă”, iar variabila dependentă acționează asupra componentei „atunci” a ipotezelor. Pentru verificarea aceloraşi ipoteze cauzale, pot fi alese mai multe variabile experimentale. Vorbim acum, din nou, de priceperea şi intuiția cercetătorului, care prin pregătirea sa teoretică, a experienței sale, prin condițiile concrete de stabilire a experimentului, va şti să aleagă acele variabile (independente şi dependente) care să acționeze adecvat asupra conceptelor reunite în ipoteza „dacă...atunci...”.

Un exemplu în acest sens sunt cercetările experimentale de tip sociometric, efectuate pe grupuri de muncitori, în care s-a presupus că „dacă” vor fi scoase dintr-un grup de muncitori „nodurile negative”, sau indivizii care,

prin poziția lor, creează situații negative, „atunci” este de aşteptat ca randamentul în muncă să crească.

Însă, pentru asigurarea corectitudinii demersului cercetării experimentale se poate recurge la *pretestare* (după S. Chelcea, 1982), care trebuie făcută pe un grup de subiecți foarte asemănători cu subiecții participanți la experimentul propriu-zis şi aceasta pentru ca experimentatorul să se asigure că instructajul experimentului a fost corect recepționat de către fiecare din subiecții implicați. Tocmai prin introducerea variabilei independente în experiment se verifică recepționarea corectă a instrucțiunilor de către subiecții experimentului, ceea ce înseamnă că cercetătorul trebuie să formuleze instrucțiunile clar, precis, cu rigurozitate, pentru a se încredința că indicațiile au fost pe deplin înțelese de către subiecți.

d) *Stabilirea situației experimentale*. Se realizează în funcție de stabilirea variabilelor experimentale, ceea ce ne permite să optăm pentru alegerea unui experiment de teren sau unul de laborator. În cazul experimentului de laborator, necesitatea organizării unui laborator de psihosociologie rezidă în posibilitatea pe care acesta o oferă cercetătorului de a produce, el însuşi, situația de observat, de a măsura cu rigurozitate variabilele experimentale (datorită izolării fenomenelor) şi creării unui ansamblu de aparaturi care să asigure obiectivitatea şi corectitudinea măsurării. Totodată, laboratorul oferă cercetătorului (şi studenților) posibilitatea de a observa subiecții în timpul derulării experimentului, deci, în timpul rezolvării sarcinii experimentale, fără a fi observați, dar şi să conducă direct activitatea acestora. În ceea ce priveşte experimentul de teren, vorbim de înregistrarea comportamentelor, fără ca cercetătorii să fie observați.

e) *Stabilirea subiecților în grupe experimentale şi de control.* Subiecții aleşi pentru experiment trebuie să fie foarte asemănători cu subiecții din grupul de control. Este vorba despre o relativă omogenizare între unitățile sociale alese pentru experiment. De exemplu, dacă se efectuează cercetări în întreprinderi şi stabilim o fabrică de confecții ca grup experimental, nu putem alege ca grup de control o fabrică de fontă. Vorbim deci, de o omogenizare atât din punct de vedere uman (aceleaşi caracteristici fizice, vârstă, sex etc.), cât şi din punct de vedere al condițiilor externe (nivel de pregătire, educație, grad de înzestrare, climat socio-profesional, material etc.).

Alegerea unităților experimentale şi de control se poate face prin intermediul eşantionării sau prin aşa-numita selecție conştientă.

f) *Manipularea şi măsurarea variabilelor*. Avem în vedere derularea cercetării în vederea determinării valorilor (cantitative şi calitative) ale variabilelor dependente. Această măsurare se face atât înainte de începerea experimentului propriu-zis, cât şi după realizarea acestuia. Amploarea cercetării, metodele şi tehnicile utilizate diferă de la un caz la altul, în funcţie de gradul de complexitate al proceselor de cunoaştere dintr-un domeniu, a variabilelor dependente ca atare.

Manipularea variabilelor se referă la introducerea variabilei independente în funcţie de natura specifică a procesului (faptului) social care se defineşte ca fiind variabilă dependentă (aceasta este în relaţie directă cu ipoteze de la care s-a pornit). În manipularea variabilelor, cercetătorul trebuie să ţină seama de:

– natura fenomenelor, care, în plan metodologic, pot avea funcţia de variabilă independentă;

– modul în care controlez sistemul în care s-a introdus variabila independentă, pentru ca acesta să fie ferit de influenţa altor factori de schimbare şi pe care nu le-am luat în calcul în procesul de stabilire a variabilelor experimentale (de exemplu, cercetătorul trebuie să aibă grijă ca subiecţii să nu ştie că sunt supuşi unui experiment, condiţie care, de cele mai multe ori, creează cheia succesului experimentului);

– variabila independentă trebuie aleasă astfel încât să determine modificări reale în structura psihosociologică a subiecţilor de acţiune.

A manipula înseamnă ca cercetătorul să urmărească desfăşurarea procesului experimental, pentru ca pe parcursul derulării lui să poată introduce şi alţi stimuli, chiar dacă aceştia, iniţial, nu au fost concepuţi ca fiind variabile independente (de schimbare). Totodată, cercetătorul urmăreşte finalitatea actului experimental (o mai bună calitate a actului muncii, a creaţiei etc.). El nu trebuie să manifeste rigiditate faţă de schemele experimentale folosite ca atare, ci să aibă o viziune amplă asupra „jocului” experimental.

A manipula corect mai înseamnă şi a urmări dacă nu apar consecinţe negative în alte planuri pe care cercetătorul nu le-a luat în considerare în schemele experimentale elaborate (de exemplu, pot apărea consecinţe negative în planul vieţii psihosociale a oamenilor, să le afecteze interesele, drepturile lor etc.).

După opinia lui Septimiu Chelcea (1998) cercetătorul poate manipula variabilele prin:

– instrucțiunile pe care le dă subiecților experimentali, diferite de instrucțiunile date grupului, tocmai în vederea obținerii de variații în îndeplinirea sarcinii experimentale;

– prin aprecierea superlativă a activității subiecților, procedeu denumit „raport fals”;

– prin folosirea de subiecți „complici” şi limitarea comportamentelor.

Important este faptul că manipularea variabilelor presupune cu necesitate măsurarea lor. Variabilele experimentale pot reprezenta:

– fie fenomene fizice, iar măsurarea lor se face cu ajutorul aparaturii psihometrice;

– fie procese psihice (elementare sau complexe) măsurate prin instrumente şi aparate de înaltă fidelitate;

– fie fenomene psihosociale, care, de cele mai multe ori, nu se pot înregistra direct şi imediat (de exemplu mentalități, conflicte etc.).

g) *Prelucrarea datelor experimentale*. După măsurarea variabilelor experimentale se obțin valori ce urmează a fi prelucrate statistic. Această etapă este absolut necesară în realizarea unui experiment, deoarece, în mod decisiv, ajută la verificarea (confirmarea versus infirmarea) ipotezelor.

h) *Redactarea raportului de cercetare*. Acest raport se întocmeşte către cel care a fixat problema de cercetat: fie către sponsorii cercetării (caz în care rezultatele experimentului ocupă ponderea cea mai însemnată), fie publicului larg, mass-mediei, specialiştilor, oamenilor de ştiință etc.

BIBLIOGRAFIE

MIHU Achim, *ABC-ul investigației sociologice*, Editura Dacia, Cluj, 1973.

CHELCEA, S., *Cercetarea experimentală*, în lucrarea *Cercetarea sociologică. Metode şi tehnici*, autori: S. Chelcea, I. Mărginean, I. Cauc, Editura Destin, Deva, 1998.

CHELCEA, S., *Experimentul în psihosociologie*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.

DUVERGER, M., *Méthodes des sciences sociales*, 1961, după S. Chelcea, 1998, *op.cit.*

FESTINGER, L., KATZ, D., *Les méthodes des recherche dans les sciences sociales*, 1963, după M. Zlate, *Introducere în sociologie*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.

GOLU, M., *Fundamentele psihologiei*, vol. I, Editura Fundației „România de Mâine”, Universitatea „Spiru Haret”, Bucureşti, 2000.

GREENWOOD, E., *Experimental sociology. A study in Method,* 1945, după S. Chelcea, *Cercetarea experimentală*, în lucrarea *Cercetarea sociologică. Metode şi tehnici*, autori: S. Chelcea, I. Mărginean, I. Cauc, Editura Destin, Deva, 1998.

HERSENI, T., *Curs de sociologie*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.

ROETHLISBERGER, J.F., *Management and Worker*, Cambridge, Dickson, W.J., Mass., 1939.

X. CERCETAREA SOCIOMETRICĂ

1. Sociometria – metodă de cercetare

Elaborarea uneia sau alteia dintre metodele de cercetare în sociologie a fost determinată de nevoia de a surprinde în procesul cunoaşterii multitudinea de componente ale vieții sociale, în vederea înțelegerii mecanismului complex prin care are loc producerea faptelor din viața reală.

Dezvăluirea corectă a acestui mecanism prin cercetarea concretă este condiționată, în mod hotărâtor, de concepția teoretică generală cu privire la raporturile dintre individ, grup şi societate precum şi de explicația dată acțiunii sociale, care este de altfel singura relație a omului (integrat în grup, comunitate, societate) cu mediul natural şi social exterior, în cadrul căreia se produc (sau se reproduc) valorile materiale şi spirituale, asigurând astfel progresul social.

Creşterea valorii sociale a muncii, raționalitatea tuturor acțiunilor umane în cadrul unei organizări sociale concrete constituie un obiectiv central al proceselor de organizare, conducere şi control social şi, în acest context, devin obiective centrale şi ale cercetărilor sociologice. Valoarea socială a muncii este ea însăşi dependentă de numeroşi factori. Cadrele generale, raporturile dintre structurile fundamentale ale societății (economice, politice, culturale etc.), care dau sensul şi valoarea reală a acțiunii grupurilor, colectivităților şi comunicațiilor umane, fac obiectul altor ştiințe despre societate. Cadrele sociale ale existenței şi acțiunii individului şi grupului social (structuri familiale, comunitare, profesionale, demografice; modele de viață şi de activitate practică; modele socio-culturale şi de comportament; opinii, motivații şi aspirații; relații socio-afective şi climatul psihosocial din grupurile umane etc.) sunt studiate de sociologi.

Diversitatea naturii intime a structurilor, faptelor şi proceselor sociale a determinat elaborarea unor metode diferite în sociologie. Caracteristicile obiective ale oamenilor ca agenți sociali şi ale faptelor sociale, economice, politice, culturale – rezultat al acțiunii lor – sunt cunoscute prin intermediul

metodei observației; lumea opiniilor, motivațiilor, intereselor, aspirațiilor umane este cunoscută, la rândul ei, prin intermediul anchetei sociologice. În mod similar și sociometria ca metodă a sociologiei a apărut din necesitatea cunoaşterii modului specific în care relațiile interpersonale din grupurile umane, coeziunea membrilor acestor grupuri, climatul psihosocial generat de relațiile socioafective, toate acestea favorizează, sau nu, activitatea creatoare a oamenilor centrați în forme organizate (formal sau informal) pe o anumită sarcină.

În literatura de specialitate sociometria este prezentată fie ca o metodă de cercetare, care permite măsurarea, ordonarea şi prezentarea grafică a unor fenomene sociale şi psihosociale (Leopold von Wiese, *Dictionnaire de la langue philosophique* – 1966), fie ca o doctrină şi, în acelaşi timp, o metodă de cercetare (J.L.Moreno, A.Mihu etc.). Diversitatea opiniilor cu privire la statutul sociometriei este determinată de pluralitatea criteriilor utilizate de un autor sau altul. În cazul dat, singurul criteriu cu caracter obiectiv este ceea ce ştiința însăşi în logica dezvoltării sale reține şi promovează ca explicație veridică a lumii reale şi deci utilă demersului cunoaşterii într-un nou context al evoluției acestei lumi.

Sociometria a fost elaborată ca teorie şi metodă de psihosociologul de origine română Jacob Levi Moreno. În concepția sa, sociometria se ocupă cu studiul matematic al proprietăților psihologice ale populațiilor, fiind un domeniu distinct al ştiinței despre societate, complementar sociologiei ca ştiință a sistemelor macroscopice ale societății umane. Practic, sociometria porneşte de îndată ce noi suntem în situația de a studia structura socială ca întreg şi părțile ei, în acelaşi timp.

Prin studiul sociometric noi putem aprecia poziția concretă a fiecărui individ în interiorul comunității, ca şi nucleul de relații din jurul unui individ care este în permanent contact social cu alți indivizi. Acest nucleu de relații, care este cea mai mică structură socială în comunitate, este denumit atom social. Relațiile dintre atomii sociali formează ceea ce Moreno numeşte rețea sociometrică şi care este mai degrabă o rezultantă a curentelor de sentimente care străbat atomii sociali. Cu alte cuvinte, atomii sociali sunt compuşi din numeroase structuri empatice, dacă se acceptă teoria conform căreia orice proces care se produce în situația de viață a unei persoane îşi are corespondent în anumite procese din situația de viață a altei (altor) persoane. Toate aceste procese pot să aibă loc numai în condițiile în care oamenii sunt organizați în grupuri mici.

Moreno structurează ceea ce el numeşte „universul social" în trei dimensiuni: „societatea externă", „matricea sociometrică" şi „realitatea socială".

Elementul central al vieții sociale, care este de fapt şi obiectul sociometriei, este „matricea sociometrică”, constituită din structura socială afectivă (relațiile de respingere, atracție, indiferență între membrii grupurilor mici).

Dacă matricea sociometrică este esența societății – continuă raționamentul J.L.Moreno – atunci, prin analiza sociometrică, este posibilă cunoaşterea tuturor disfuncțiilor, stărilor conflictuale generate (după părerea autorului) de relațiile de respingere dintre membrii grupurilor sociale. În baza acestei cunoaşteri grupurile pot fi restructurate în funcție de relațiile preferențiale exprimate de indivizi, se creează armonia dintre oameni, se stimulează creativitatea, se realizează progresul social. De la existențialişti (F.Kafka, M.Buber), de la psihologia abisală (T.Lipps, S.Freud), de la reprezentanții şcolii psihologice în sociologie (G.Tarde) şi chiar din unele idei ale socialismului, Moreno elaborează o concepție eclectică despre societate. În acest caz nu putem accepta ideea existenței unei teorii sociometrice în sensul în care se menționează în istoria sociologiei sisteme sociologice ca cele elaborate de A.Comte, E.Durkheim, M.Weber etc. Ceea ce a reținut în dezvoltarea sa sociologia şi a fundamentat, pe baza înțelegerii ştiințifice a raporturilor reale dintre individ, grup şi societate este metoda sociometrică. Ideea de cuantificare şi măsurare a faptelor sociale este, de fapt, anterioară preocupărilor lui Moreno; cercetarea intensivă, însă, a grupurilor mici (formațiuni de muncă, grupuri de elevi, de studenți, de prieteni, grupuri militare etc.) se declanşează în perioada de dominare a empirismului sociologic (anii 30, 40 ai secolului nostru), perioada în care se conturează şi principalele tehnici de studiere a grupurilor mici. Analiza riguros ştiințifică a relațiilor interumane existente în formele primare de organizare socială nu este însă posibilă în lipsa unei teorii ştiințifice asupra raporturilor dintre aceste forme de existență şi acțiune socială şi structurile fundamentale ale societății – structuri economice, sociale, politice, culturale etc. – şi, în ultimă instanță, societatea în ansamblul ei ca societate națională.

2. **Grupul mic – obiect de analiză sociometrică**

Ceea ce defineşte omul ca ființă socială este, pe de o parte, nevoia de asociere, de trăire colectivă cu semenii săi, iar pe de altă parte, necesitatea obiectivă de a acționa asupra mediului natural şi social exterior acestora în vederea producerii de bunuri materiale şi spirituale necesare existenței umane. De fapt, necesitatea acțiunii colective a determinat şi trăirea în grupuri a

oamenilor şi, pe măsura accentuării diviziunii sociale a muncii şi a modelelor de organizare a acestora, s-au diversificat şi formele de viață colectivă a oamenilor.

În cadrul acestor forme de viață colectivă, grupul mic ocupă un loc deosebit de important. Grupurile mici sunt forme primare de viață socială organizată, prin care se realizează practic toate obiectivele organizațiilor din care acestea fac parte şi asigură, în acelaşi timp, cadrul necesar modelării şi structurării personalității membrilor societății, astfel încât aceştia să se poată integra la nivelul exigențelor formulate de societate pentru fiecare etapă istorică pe care aceasta o parcurge. Cerințele sociale sunt, de regulă, formulate sub forma unor modele de organizare adecvate realizării unor programe concrete, sub forma normelor de comportament şi acțiune sau sub forma valorilor morale, ideologice şi culturale menite să structureze viața psihică a membrilor societății, astfel încât să se dezvolte tipul de personalitate umană capabilă să realizeze programele de dezvoltare propuse de societate.

Acțiunea pentru realizarea programelor sociale se desfăşoară într-o mare diversitate de forme organizate. Cele mai elementare forme de organizare umană, determinate de nevoia de desfăşurare a unei activități practice sunt ceea ce în sociologie se exprimă prin noțiunea de „grup mic”. Grupul mic se defineşte ca fiind un ansamblu de persoane care desfăşoară cel puțin un tip de activitate comună (activitate productivă, învățare, cercetare ştiințifică, politică etc.), activitate care presupune interacțiunea directă pe tot parcursul realizării sarcinii, pe baza unor modele şi norme comportamentale, acționale şi atitudinale impuse sau acceptate prin consens. Centrarea pe aceeaşi sarcină şi interacțiunea directă dintre toți membrii grupului pot determina, în mod obiectiv, conştiința apartenenței la acelaşi grup şi generează toată gama de relații socioafective specific umane: relații de simpatie (atracție), antipatie (respingere), indiferență etc. Prin obiectul acțiunii, prin sarcină se realizează coeziunea dintre membrii grupului şi, în acelaşi timp, se stabilesc relații obiective între grupuri şi organizații (instituții sociale), între grup (prin intermediul organizațiilor) şi societate.

Această determinare este obiectivă, deoarece orice sarcină ar avea de realizat un grup uman, ea este parte componentă a programelor sociale cu caracter general care se fixează ca obiective ale organizației din care face parte grupul respectiv. Modelele de acțiune, normele în baza cărora se realizează sarcinile, criteriile de apreciere a valorii sociale a rezultatelor muncii şi, în consecință, recompensa muncii sunt stabilite de societate şi, prin acestea,

relațiile dintre individ, grup, organizații, societate au un caracter permanent şi complex.

Modelele de acțiune şi comportament sunt structurate şi standardizate de societate prin intermediul organizațiilor şi instituțiilor sociale, dar indivizii şi grupurile sociale, de regulă, adaptează, optimizează sau deregleaza aceste modele, fie în funcție de condiții obiective nou apărute, fie în funcție de cunoştințe, atitudini, norme sau valori asimilate de membrii grupului în procesul socializării lor. În acest context, analiza raporturilor dintre grupul social şi societate presupune în mod necesar luarea în considerare a rolului determinant pe care îl au structurile fundamentale ale societății asupra formării personalității individului uman şi a structurării relațiilor dintre oameni în procesul acțiunii sociale. În acelaşi timp, trebuie să se aibă în vedere influența pe care oamenii organizați în grupuri o exercită asupra mediului social extern, atât prin rezultatele activității lor, cât şi prin modelele de activitate şi comportament pe care ei le adoptă în mod real.

Pornind de la această realitate, în procesul de organizare şi conducere socială se impune cu necesitate desfăşurarea unei largi game de activități care să aibă ca finalitate formarea în microgrupurile sociale a unui climat favorabil activității creatoare, responsabile şi de înalt randament social. Această funcție a conducerii se poate realiza optim numai pe baza unei cunoaşteri ştiințifice, riguroase a naturii relațiilor socioafective din grupurile mici, a mecanismelor psihosociale prin care sunt asimilate normele şi valorile sociale, a factorilor care determină coeziunea grupurilor, în vederea realizării sarcinilor pentru care, de altfel, s-au constituit.

Metoda sociometrică dezvoltată în sociologie face posibilă cunoaşterea unora dintre problemele enumerate mai sus şi, în acest fel, cercetările sociometrice pot contribui la lărgirea caracterului ştiințific al actului de organizare şi conducere.

3. **Metodologia cercetării sociometrice**

Ea vizează realizarea unei cercetări concrete care are ca scop analiza relațiilor interumane din grupurile mici şi influența acestora asupra randamentului muncii sociale, iar ca mijloc de cercetare presupune parcurgerea unor etape succesive, cum ar fi: construirea instrumentelor necesare recoltării informațiilor; recoltarea propriu-zisă a informațiilor necesare analizei; construirea sociogramei şi sociomatricei (redarea structurii reale a relațiilor

socioafective din grupul analizat); analiza funcționalității acestor relații și construirea modelului optim de organizare grupală, adică restructurarea membrilor grupului în funcție de preferințele emise și de necesitățile obiective ale realizării sarcinilor.

Construirea instrumentelor necesare recoltării informațiilor

Pentru o analiză sociometrică complexă sunt necesare informații referitoare la structurarea relațiilor socioafective din grupul analizat, aşa cum se prezintă aceasta în momentul cercetării; la caracteristicile obiective ale fiecăruia dintre membrii grupului; la performanțele individuale şi grupale în raport cu sarcina (sau sarcinile) pe care este centrat grupul.

Informațiile referitoare la relațiile socioafective se recoltează cu ajutorul testului sociometric. Există mai multe tipuri de teste folosite în acest scop. Noi ne vom referi la unul dintre cele mai simple, nu din comoditate, ci pentru că este modelul cel mai frecvent utilizat şi, în acelaşi timp, cel puțin tot atât de eficient ca şi celelalte modele, care au însă neajunsul că se manevrează foarte greu. Deşi, aparent, testul sociometric se aseamănă cu un chestionar sociologic, în realitate între acestea există diferențieri dintre care unele chiar esențiale. Astfel, dacă în chestionarul sociologic întrebările solicită informații referitoare la o gamă largă de raporturi ale subiectului uman cu mediul social în care el îşi desfăşoară activitatea şi viața, în testul sociometric întrebările vizează numai raporturile dintre persoanele implicate în realizarea unei sarcini. Pe de altă parte, în testul sociometric întrebările se formulează astfel încât situează persoana căreia i se adresează aceste întrebări într-un context diferit de cel în care ea îşi desfăşoară activitatea în acel moment. Altfel spus, subiecții cercetați sunt puşi în situația de a lua o decizie cu consecințe directe asupra contextului în care urmează să se desfăşoare viața lor în viitor. Cercetarea însăşi are ca scop restructurarea organizațiilor grupale în cazul în care se ajunge la concluzia că acestea sunt nefuncționale. Într-o atare situație, alegerea sau respingerea unuia sau altuia dintre actualii colegi de grup apare ca fiind motivată de cele mai diverse interese, dorințe, aşteptări. Pentru exemplificare ne vom referi la două cazuri. Să presupunem că un comandant militar este pus în situația de a trimite trei soldați într-o misiune cu grad de risc foarte mare şi solicită psihosociologului unității militare alegerea lor pe baza metodei sociometrice. La întrebarea „cu cine ați dori să mergeți în misiune?" fiecare soldat se va gândi, înainte de a scrie numele unor camarazi, la acele calități ale celor preferați care să mărească cât mai mult şansele de reuşită a misiunii în condiții

de securitate maximă. Aceasta ar fi o situație mai specială, dar, chiar dacă ne-am referi la un fapt de viață considerat de unii banal, cum ar fi organizarea unei excursii, şi oamenilor li s-ar oferi posibilitatea alegerii partenerilor de traseu, lucrurile nu ar sta altfel. De data aceasta în exprimarea opțiunii ar prima cu siguranță alte calități care să îndemne la alegere, cum ar fi farmecul personal, spontaneitatea, spiritul de echipă etc. Dar, şi într-un caz şi în celălalt, preferința sau nonpreferința exprimate nu sunt simple capricii, ci predispoziții spre acțiune declanşate pe baza sistemului normativ valoric al celui care alege (respinge) prin raportare la calitățile pe care el le atribuie celorlalți.

Deosebirile dintre testul sociometric şi chestionarul sociologic se referă şi la forma în care sunt date răspunsurile la întrebările formulate. În chestionar, răspunsurile exprimă opinii, cunoştințe, aspirații, judecăți de valoare sau de fapt ale subiectului chestionat; în testul sociometric, răspunsurile se rezumă la scrierea numelor celor cu care subiectul doreşte sau nu să desfăşoare activitatea şi în noile forme de organizare preconizate. Numărul de alegeri/respingeri este prestabilit şi, de regulă, este mult mai mic decât numărul total al membrilor grupului. Această restricție impusă de cercetător are menirea de a facilita determinarea gradului de intensitate al preferințelor/nonpreferințelor. În plus, se recomandă subiecților ca ordinea în care se scriu numele celor preferați/nonpreferați să exprime şi ea gradul de intensitate al sentimentelor față de cei în cauză. Deşi pare un nonsens, vom face totuşi mențiunea că testul sociometric nu poate fi niciodată anonim; chestionarul sociologic trebuie să fie în toate situațiile anonim. Relațiile socioafective sunt relații de natură psihosociologică; ele exprimă sentimente, trăiri interioare sub forma de dorințe, pasiuni, antipatii, dispreț, ură etc. Dacă nu cunoaştem purtătorul acestor forme de viață, nu avem cum să-l punem în relație cu Eurile celorlalți şi deci nu vom putea să prelucrăm şi să analizăm informațiile recoltate.

Întrebările din testul sociometric solicită informații despre trei tipuri fundamentale de relații interpersonale (socioafective) care se pot stabili între oameni în procesul de comunicare şi interacțiune nemijloocită şi relativ permanentă. Răspunsul la prima întrebare ne va mijloci cunoaşterea persoanelor care exercită o putere de atracție asupra celui chestionat.

Cea de-a doua întrebare din testul amintit solicită informații cu privire la relațiile de respingere. Fiind vorba de raporturi foarte delicate între oameni, ea a fost formulată în consecință cu nuanța: „pe cine ați prefera mai puțin sau deloc”. Pentru a avea certitudinea veridicității informațiilor, în testul sociometric nu se solicită motivarea răspunsului. Motivele reale ale respingerii unui

membru al grupului de către altul se depistează prin intermediul altor modalităţi. Dintre acestea menţionăm eficienţa deosebită a observaţiilor directe şi a aplicării unor ghiduri de interviu pentru fiecare membru al grupului. Întrebarea a treia are scopul de a testa reciprocitatea preferinţelor. După cum se observă, modelul testului propus permite recoltarea informaţiilor care să conducă la cunoaşterea a trei tipuri de relaţii socioafective: acceptare, respingere şi suspiciune. Viaţa în grup generează însă un al patrulea tip de raporturi interumane şi anume cele de indiferenţă. Indiferenţa faţă de partenerul de acţiune este dată cel mai adesea de necunoaşterea acestuia, dar există şi situaţii când anumite persoane rămân indiferente celorlalţi chiar şi după o îndelungată activitate în comun datorită în principal unor slabe trăsături de personalitate. Existenţa în grup a unor astfel de persoane este evidenţiată în procesul prelucrării informaţiilor şi construirii sociogramei.

În afara datelor obţinute prin testul sociometric, se mai completează o fişă individuală cu principalele caracteristici ale fiecăruia dintre membrii grupului. În cazul cercetării formaţiunilor de muncă se solicită acele date care definesc, pe de o parte, personalitatea individului, iar, pe de altă parte, calitatea sa de muncitor.

După ce dispunem de toate informaţiile necesare analizei, se procedează la prelucrarea acestora. Prelucrarea informaţiilor din testul sociometric se face prin construirea sociometriei şi sociogramei.

Tabel de scoruri, sociomatricea şi sociograma

Tabelul de scoruri este un instrument cu ajutorul căruia se fac primele operaţii de ordonare a informaţiilor grupului cercetat din testul sociometric. În coloana 1 sunt trecute codurile şi, respectiv, numele membrilor. Codurile – de regulă numerice – vor fi utilizate în construirea sociogramei aceluiaşi grup. În coloanele 2, 3 şi 4 sunt trecute preferinţele emise de fiecare membru al grupului în testul completat. Aşa de exemplu, muncitorul B.I., simbolizat de cifra 1, şi-a exprimat dorinţa de a lucra în echipa reorganizată cu colegii săi simbolizaţi de cifrele 9, 10 şi 5. Ordinea acestora nu este însă întâmplătoare; ea exprimă ordinea intensităţii preferinţei exprimate. Primei preferinţe i se atribuie punctajul maxim (3 puncte), celei de a doua – 2 puncte, iar celei de a treia – un punct. Valorile acumulate de fiecare membru al grupului dau scorul pozitiv pe care îl regăsim în tabelul anexat.

Cod	Membrii grupului	Preferințe			Scor	Respingeri			Scor	Scor gene-ral (+-)	Observ.
		3	2	1		3	2	1			
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	(B.I.)	9	10	5	3	6	2	-	7	-4	Lider formal
2	(V.G.)	3	1	4	1	5	-	-	11	-10	
3	(C.i.)	7	9	1	16	2	10	-	0	+16	Lider informal
4	(V.I.)	9	6	3	11	2	5	-	0	+11	
5	(I.I.)	4	9	7	1	8	6	1	14	-13	
6	(V.D.)	4	3	7	2	5	1	2	9	-7	
7	(A.G.)	3	-	2	6	8	1	-	2	+4	
8	(V.P.)	3	10	7	0	5	1	6	7	-7	
9	(P.A.)	3	4	10	13	6	7	8	0	+13	
10	(D.V.)	9	4	3	5	5	2	-	2	+3	

În coloanele 6, 7 şi 8 sunt trecute respingerile primite de membrii grupului. Valorile atribuite fiecărei respingeri sunt negative (-3 puncte dacă persoana este numită pe primul loc în lista respingerilor, -2 puncte dacă a fost pe locul al doilea şi – un punct dacă a fost numită pe locul al treilea). Dacă, de exemplu, ar fi fost pusă condiția să fie alese 5 persoane şi nu 3, cum am fi procedat în testul analizat, atunci valoarea maximă a unei alegeri ar fi fost 5 puncte, iar valoare minimă 1 punct (respectiv –5 puncte pentru prima respingere şi în ordine descrescătoare următoarele respingeri).

În coloana 9 sunt însumate valorile respingerilor primite, iar în coloana 10 se face suma algebrică a valorilor atribuite atât pentru alegeri, cât şi pentru respingeri, obținându-se un scor general pentru fiecare membru al grupului.

Sociomatricea se construieşte pe baza tabelului de scoruri sau direct după testele sociometrice. În acest tabel sunt puse în evidență în mod special relațiile directe între indivizi şi mai puțin cele grupate. Doar coeficientul de status sociometric ne formează imaginea asupra poziției pe care o are fiecare individ în raport cu grupul din care face parte. Acest coeficient se calculează ca un raport între numărul total de alegeri primite de către fiecare membru al grupului (A) şi numărul de alegeri posibile (n-1, în care n reprezintă efectivul grupului studiat). Indicele de status ia valoarea 1 atunci când un membru al grupului întruneşte alegeri de la toți ceilalți.

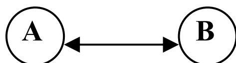
După cum se observă, subiectul 3 este singurul al cărui status se apropie de valoarea 1(0,8), iar 5 dintre membrii grupului au un status apropiat de zero sau chiar zero în cazul subiectului 8.

Acel membru al grupului care întruneşte cel mai mare scor general pozitiv se consideră, în analizele sociometrice, ca fiind liderul informal al grupului (în cazul dat, subiectul nr.3).

Sociomatricea pune în evidenţă poziţia fiecărui subiect în cadrul grupului cercetat. În analizele sociologice, scopul principal îl constituie însă structura relaţiilor socio-umane din cadrul unui grup. Pentru evidenţierea acestei structuri pe baza sociomatricei se construieşte sociograma grupului. Pentru o astfel de construcţie, care este de fapt o reprezentare grafică a tuturor tipurilor de relaţii socioafective dintr-o colectivitate umană, este necesar mai întâi să precizăm simbolurile utilizate. Astfel: pentru relaţiile de acceptare (simpatie, atracţie, preferinţa) se foloseşte o linie continuă cu săgeata în sensul subiectului preferat. De exemplu, când spunea că subiectul A îl preferă pe subiectul B, grafic se exprimă astfel:

Dacă şi B îl preferă pe A, atunci exprimarea grafică reciprocă va fi:

Respingerile sunt simbolizate în analizele sociometrice prin săgeţi cu linii întrerupte în sensul subiectului respins:

iar respingerile reciproce:

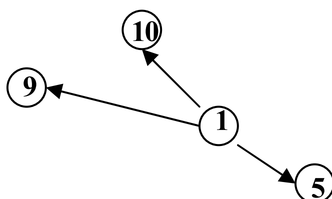
La rândul lor, suspiciunile sunt reprezentate prin linie punctată:

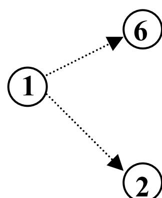
Simbolurile sunt convenţionale; poate fi aleasă orice modalitate (fie cea dată de autorul acestei lecţii şi care este mai larg utilizată, fie prin folosirea

numai a liniei continue dar diferit colorată pentru fiecare tip de relație etc.). În orice caz, este necesară o legendă a simbolurilor utilizate pentru a face posibilă comunicarea conținutului de idei exprimat în analiza întreprinsă.

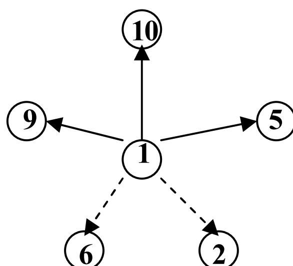
Pentru a construi sociograma relațiilor interpersonale din sociomatricea de mai sus vom proceda în felul următor: luăm în ordine fiecare membru al echipei şi-l punem în relațiile pe care el însuşi le-a exprimat în testul sociometric. Astfel, subiectul nr.1 (B.I.) ar dori să lucreze în formațiunea reorganizată cu actualii coechipieri de la pozițiile 9, 10 şi 5. Grafic aceste relații se prezintă sub forma:

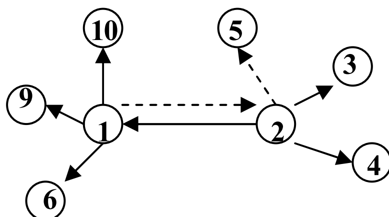
În acelaşi timp, el ar prefera mai puțin sau, dacă ar fi posibil, ar dori să nu mai fie împreună cu actualii săi coechipieri de la pozițiile 6 şi 2, ceea ce se exprimă grafic astfel:

Sau, reprezentând într-o singură figură poziția subiectului B.I. din punct de vedere al relațiilor sale socioafective cu ceilalți membri ai grupului, obținem următoarea imagine:

Se continuă cu subiectul nr.2, stabilind relațiile acestuia cu restul membrilor grupului. Din sociomatrice rezultă că acesta ar dori să lucreze cu colegii săi de la pozițiile 3, 1 şi 4 şi nu-l preferă pe colegul cu numărul de ordine 5. Sociograma completată cu relațiile celui de-al doilea subiect arată astfel:

După cum se observă, conectarea relațiilor chiar şi numai a doi subiecți complică oarecum structura raporturilor interumane când aceştia sunt analizați în calitatea lor de membrii ai unui grup de acțiune. Se constată astfel că subiectul nr.1 nu doreşte să lucreze în noua formațiune cu subiectul nr.2, în timp ce acesta din urmă ar dori să-l aibă pe primul în calitate de tovarăş de muncă. Pe acest simplu exercițiu am dori să subliniem că relațiile de atragere sau respingere a unei persoane în relațiile grupale nu sunt simple antipatii generate de caracteristici exterioare ale acesteia, ci au o determinare mul mai complexă. În cadrul unui ansamblu de factori care dau sens acestor determinări, un loc central îl ocupă natura intereselor ce se constituie în motivații reale ale fiecărui individ atunci când se implică în realizarea unui obiect de interes general. Această idee va fi pusă în evidență mult mai pregnant atunci când vom face analiza întregului ansamblu de relații ce caracterizează grupul cercetat. Pentru aceasta va trebui să vedem cum se prezintă structura relațiilor întregului grup şi să construim deci sociograma acestuia.

4. **Analiza şi explicația proceselor sociale din grupurile mici**

Prin demersurile metodologice explicate mai sus se ajunge la cunoaşterea structurii relațiilor interpersonale aşa cum sunt redate ele în sociogramă. Pentru a realiza radiografierea acestor relații trebuie cunoscute în detaliu tehnicile şi metoda sociometrică în ansamblul ei. Dificultatea reală apare, însă, după ce avem în față acest „păienjeniş" de relații care niciodată nu este acelaşi, chiar dacă s-ar radiografia un număr infinit de forme organizate în care oamenii îşi desfăşoară cele mai diverse activități. Această dificultate este dată de necesitatea de a răspunde la o serie de întrebări, cum ar fi: Ce

semnificație au atracțiile reciproce între muncitorii de la pozițiile 3, 9 şi 4? (vezi sociograma) pentru coeziunea echipei şi pentru realizarea sarcinii pe care este centrat grupul? De ce 7 muncitori îl preferă pe colegul lor de la nr.3 în echipa reorganizată? De ce subiectul nr.3, care este liderul informal al întregii echipe, îl preferă pe subiectul nr.1 pe care îl resping 4 dintre colegii lui? Actuala structură a relațiilor interumane din formațiunea de muncă cercetată este favorabilă sau nu obținerii de performanțe, constituie ea sau nu un mediu favorabil dezvoltării capacității creatoare a membrilor echipei şi a personalității lor în general? Ce trebuie făcut în plan organizatoric pentru a înlătura factorii dereglatori ai acțiunii grupului (dacă aceştia există)? etc.

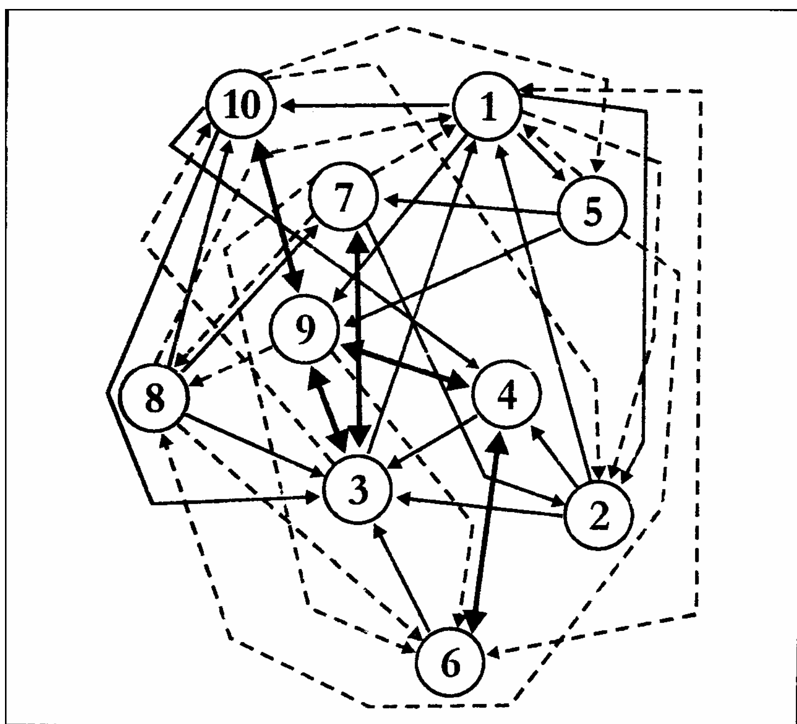

Figura nr. 1. *Sociograma*

Pentru a da răspuns la aceste întrebări şi la numeroase altele posibile, sunt necesare cel puţin două condiţii: 1) Cercetătorul trebuie să dispună şi de alte informaţii decât cele recoltate prin testul sociometric; 2) Să fie un bun cunoscător al teoriei psihosociologice şi un abil observator al realităţii concrete; să cunoască obiectivele concrete ale programelor organizaţiei economice sau sociale din care fac parte grupurile umane cercetate.

Informaţiile suplimentare necesare analizei şi explicaţiei structurii relaţiilor interpersonale din grupurile de muncă se recoltează relativ uşor dacă ştim ce tipuri de informaţii trebuie să reţinem. Instrumentele de bază pentru realizarea acestui obiectiv îl constituie fişa de observaţie şi chestionarul. În ceea ce priveşte natura acestor informaţii menţionăm următoarele:

a) Este necesar să avem date despre caracteristicile socio-demografice ale membrilor grupului care definesc statutul lor de muncitori şi cetăţeni (vârstă, sex, stare civilă, structura familiei din care fac parte, bugetul familiei sau zestrea gospodăriei în ansamblul ei, nivelul de instrucţie etc.). Toate aceste caracteristici îşi pun amprenta atât asupra comportamentului, cât şi asupra calităţii activităţii practice.

b) Informaţii asupra modului de organizare a muncii în echipă şi modului de dispunere a membrilor grupului în timpul realizării sarcinii. Acest gen de informaţii se recoltează, de regulă, printr-un chestionar. Ele se referă în principal la următoarele aspecte: dacă muncitorul ştie la începutul zilei de lucru conţinutul întregului program de activitate al zilei; dacă lucrează după un plan personal sau intervin de regulă noi indicaţii ale şefului (maistrului); dacă este consultat în organizarea locului de muncă al echipei; dacă cooperează cu alţi colegi în realizarea sarcinilor etc.

c) Informaţii cu privire la climatul de grup, care se racolează tot pe baza unui chestionar.

La toate informaţiile menţionate se adaugă cele rezultate din observaţia directă, efectuată pe tot parcursul cercetării. Reţinem până la detaliu diversitatea informaţiilor pentru a face din acest fapt un argument în favoarea ideii că analiza sociologică riguroasă nu este posibilă fără informaţii complete şi sistematic recoltate, fără ordonarea acestora prin însăşi instrumentele de recoltare a lor; fără cunoaşterea unor metode moderne de analiză şi a unor metode ştiinţifice de explicaţie.

TEST SOCIOMETRIC

Numele şi prenumele ....

Uzina ....

Secția ....

Formațiunea de muncă ....

I. Dacă s-ar reorganiza formațiunea dvs. de muncă, cu care dintre colegi ați prefera să lucrați şi în formațiunea reorganizată?

1. ....
2. ....
3. ....

II. Dar pe cine ați prefera mai puțin sau nu ați prefera deloc?

1. ....
2. ....
3. ....

III. Cine credeți că v-ar prefera pe dvs. să lucrați în formațiunea reorganizată?

1. ....
2. ....
3. ....

IV. Cine credeți că ar prefera mai puțin sau nu ar prefera deloc să lucreze în continuare cu dvs.?

1. ....
2. ....
3. ....

BIBLIOGRAFIE

MIHU, A., *Laboratorul de sociologie*, în *Metode şi tehnici ale sociologiei*, Miron Constantinescu şi Octavian Berlogea (coord.), Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1970.

WIESE, Leopold von, *Dictionnaire de la langue philosophique*, 1966.

RECOMANDĂRI PENTRU STUDIU

1. Metodologia cercetării sociologice. Componentele conceptului de „metodologie”
2. Cunoaştere comună *versus* cunoaştere ştiinţifică. Definiţii şi caracteristici
3. „Binoame conceptuale” utilizate în ştiinţele socioumane
4. Rolul paradigmelor în cercetarea ştiinţifică. Clasificare
5. Etapele desfăşurării cercetării ştiinţifice
6. Operaţiile metodologice pe care le presupune fiecare etapă a cercetării sociologice
7. Specificul anchetei sociologice
8. Rolul sondajelor de opinie publică în cunoaşterea ştiinţifică a vieţii sociale
9. Relevanţa chestionarelor în investigaţia sociologică
10. Factori de distorsiune în ancheta pe bază de chestionar
11. Interviul ca interacţiune socială
12. Reguli de aplicare a interviului în cercetarea sociologică
13. Documentele sociale – sursă de informare în cercetările sociologice
14. Specificul tehnicii analizei conţinutului comunicării
15. Etapele cercetărilor sociologice bazate pe tehnica analizei conţinutului comunicării
16. Observaţia spontană *versus* observaţia ştiinţifică
17. Observaţia ştiinţifică – experimentul psihosociologic: specific şi elemente distinctive ale celor două metode de cercetare
18. Avantaje şi dezavantaje ale tipurilor de experimente regăsite în cercetarea psihosociologică
19. Utilizarea testelor sociologice în studiul relaţiilor interumane în grupurile mici
20. Relaţii între tehnica sociometrică şi alte metode şi tehnici de cercetare.